

خدا آفرین

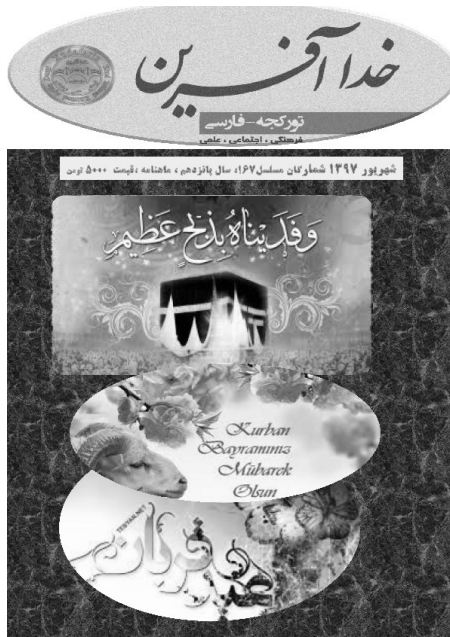
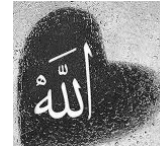
تورکجه - فارسی

فرهنگی ، اجتماعی ، علمی

شهریور ۱۳۹۷ شماره کان مسلسل ۱۶۷، سال پانزدهم ، ماهنامه ، قیمت ۵۰۰۰ تومان

وَقَلِّبْنَا لَكَ عَظِيمًا

خداآفرین ۱۶۷

ایچینده کیلر:

- ۲----- قربان بایرامی ؛ عید قربان مبارک اولسون
 ۴----- تورکجه نین یابانچی دیلر دکی اون مینلرجه کلمه سی
 ۱۰----- تورکون حکمت خزینه سی تورکون دوشونجه طریزیدیر
 ۱۷----- علی تقی زاده دن ایکی اویکو
 ۲۱----- وجه تسمیه سولدوز و نقده
 ۳۶----- چاغداش گونئی شعرینده میلی تعصوبکشلیک موتیولری
 ۴۰----- اویکو/ آغ - قارا گونلریم
 ۴۲----- صفوی ساراییندا تورک دیلی
 ۵۲----- تاریخ ژنتیک ترکها
 ۵۷----- تاپماجالار
 ۶۰----- شعریمیز - شاعریمیز
 ۷۱----- نسیمی ایرتینین تدقیقی و نشری تاریخینه بیر نظر

مدیر مسئول ، سردبیر و صاحب امتیاز:

دکتر حسین شرقی دره جک (سوی تورک)

مدیر داخلی: علی محمد نیا

اندیتور و خبرنگاران: رکسانا کافی، فرید ستاری فر، فیروز اسدی

زمینه مجله:

فرهنگی؛ مسایل اجتماعی؛ تعلیمات عمومی؛ طنز و سرگرمی سالم

روش مجله:

آموزشی؛ تحلیلی؛ خبری؛ اطلاع رسانی؛ پژوهشی

گستره توزیع: آذربایجانهای شرقی غربی؛ اردبیل؛ تهران

آدرس چاپخانه: تهران چهار راه خانقاه پاساژ گوهری نسب چاپ ارسباران/ ۳

نشانی مجله تهران خیابان وصال شیرازی پلاک ۷ طبقه سوم واحد ۵

تلفن: ۶۶۴۳۰۸۴ - 09192281916

نحوه ارسال مقاله:

تایپ شده بصورت **word** به ایمیل یا آدرس ماهنامه

به زبانهای ترکی و فارسی جهت معرفی آثار دو جلد

همراه با توضیح مناسب ارسال نمایید.

اشتراک ماهنامه: یک سال ۱۰۰۰۰ و شش ماه ۵۰۰۰۰

هزار تومان به شماره کارت بانک تجارت

۶۲۷۳۵۳۳۰۱۰۳۸۸۷۰۷ به نام حسین شرقی دره

جک واریز نمایید.

KHUDAFARIN

Cultural and social monthly magazin managing

Director concessioner and chief Editor: Dr. HÜSEYN

ŞARQİDƏRƏCƏK(SOYTÜRK)

ŞİRAJ 5000

XUDAFƏRİN

Aylıq Elmi, İctimai, mədəni Dərgi

Təsisçi və Baş Redaktor: Dr. HÜSEYN

ŞƏRQİDƏRƏCƏK(SOYTÜRK)

Özəl say 167-il-2018. Tehran. 15-Cİ İL

[https:// telegram.me/xudafarin](https://telegram.me/xudafarin)

khudafarin@yahoo.com

www.khudafarin.ir

قربان بایرامی؛ عید قربان مبارک اولسون

QURBAN BAYRAMINIZ MÜBARƏK OLSUN

مدیر مسئول : دکتر حسین شرقی دره چک (سوی تورک)
SORUMLU MÜDİR: DR. HÜSEYN ŞƏRQİDƏRƏCƏK (SOYTÜRK)

او را نبرید و سرانجام هنگامی که پدر و پسر تسلیم بودن کامل خود در برابر فرمان الهی را نشان دادند، خداوند عمل او را قبول نمود و ابراهیم به جای قربانی فرزندش قوچی را که جبرئیل آورده بود قربانی نمود. سنت قربانی در روز عید قربان یادبود رخداده ذبح اسماعیل می‌باشد. بنابر برخی روایات، تمام حیواناتی که در سرزمین منادر روز عید قربان ذبح می‌شوند؛ فدیة حضرت اسماعیل می‌باشند.

در عصر جاهلیت قربانی کردن از پلیدی شرک مبرا نبود. کعبه را با خون قربانی آلوده می‌کردند و گوشت آن را بر خانه کعبه می‌آویختند تا خداوند آن را قبول کند. در قرآن کریم این رسم مذموم خوانده می‌شود و شرط قبولی قربانی تقوا معرفی می‌شود. همین تقوا و خلوص برای قربانی کردن است که این روز نحر، حج اکبر نامیده می‌شود.

اعمال شب عید قربان

از امام صادق(ع) روایت شده که از پدرانش چنین نقل فرمودند: «امام علی(ع) دوست داشت چهار شب از سال، خود را فارغ نماید؛ شب اول رجب، شب نیمه شعبان، شب عید فطر و شب عید قربان» به نظر می‌رسد که منظور از فراغت، فراغت برای عبادت در آن با زنده نگهداشتن آن باشد. همچنین در شب و روز عید زیارت امام حسین(ع) مستحب است.

اعمال روز عید قربان

روز عید قربان روز پر فضیلتی است. اعمال این روز چند چیز است: غسل: که به گفته علامه مجلسی، غسل در آن روز سنت مؤکد است تا آنجا که بعضی از علما آن را واجب دانسته‌اند.

نماز عید: این نماز در زمان حضور امام معصوم(ع) واجب است؛ اما در زمان غیبت امام زمان(عج) مطابق فتوای مشهور فقهای شیعه، مستحب مؤکد است (خواه به صورت جماعت خوانده شود یا فرادی).

عید قربان یا عید الاضحی از عیدهای بزرگ مسلمانان که در روز دهم ذی حجه واقع شده است. بنابر روایات دینی، در این روز خدا به ابراهیم خلیل فرمان داد اسماعیل را ذبح کند. او اسماعیل را به قربانگاه برد ولی جبرئیل همراه با «قوچی» فرود آمد و ابراهیم آن را به جای اسماعیل قربانی کرد. سنت قربانی در روز عید قربان در سرزمین منابه یاد آن رخداد است. مسلمانانی که برای حج، به زیارت خانه خدا می‌روند، طبق شروطی وظیفه دارند در منای قربانی کنند.

عبادت در شب و روز عید قربان بسیار سفارش شده و احیای شب عید قربان به دعا، نماز و نیایش بسیار پر فضیلت است. در روز عید قربان اعمالی مانند غسل، نماز عید قربان، قربانی کردن، زیارت امام حسین(ع) و خواندن دعایندبه، مستحب است. روزه گرفتن در عید قربان مانند عید فطر بر اساس منابع دینی حرام است. عید قربان در کشورهای اسلامی، تعطیل رسمی است و مسلمانان در این روز جشن می‌گیرند.

اسامی دیگر عید قربان

نام دیگر عید قربان، عید الاضحی و عید خون است. دهخدا از این روز با نام عید گوسپندگشان نیز یاد می‌کند. این روز همان روز آزمایش و امتحان حضرت ابراهیم(ع) و حضرت اسماعیل(ع) است که از آن سربلند بیرون آمدند.

تاریخچه قربانی ذبح اسماعیل

حضرت ابراهیم بنابر رؤیایی که دیده بود مأمور قربانی کردن فرزندش شد. در هنگام قربانی، ابراهیم پیشانی پسرش را بر زمین نهاد و تیغ تیز بر حلق او گذارد اما کارد گردن

است. قربانی سایر حیوانات غیر از سه حیوان مذکور کافی نیست. احتیاط مستحب آن است که ذبیحه را سه قسمت کنند: قسمتی را هدیه و یک قسمت را صدقه و قدری را هم بخورند.

اسرار قربانی کردن

سر رسیدن عبادت به قبول طولی عبادت است. مثلاً طهارت شرط عرضی است اما برای رسیدن به سر عبادت باید پرهیزگار بود و شرط قبول طولی نماز، تقوا است. انما يتقبل الله من المتقين. برای قربانی کردن اسراری ذکر شده است:

حکمت قربانی قرب و نزدیک شدن به خداوند است که اگر عمل بر پایه تقوا باشد این نزدیک شدن حاصل می‌شود. لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤها وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ. ترجمه: هرگز [نه] گوشت‌های آن‌ها و نه خون‌هایشان به خدا نخواهد رسید، ولی [این] تقوای شماست که به او می‌رسد.

حکمتی دیو طمع را باید برید و او را خسته.

از حکمت‌های قربانی کردن اطعام فقرا و نیازمندان است. رسول خدا در حجة الوداع صد شتر برای قربانی با خود آوردند. پیامبر اکرم حکمت واجب شدن قربانی را رسیدگی به فقرا عنوان کردند که به وسعت از گوشت بخورند و فرمود: پس گوشت را به آن‌ها بخورانید.

هدف از قربانی یاد خدا و یادآوری همه نعمت‌ها از جمله دام‌های حلال است و قربانی با یاد خداوند حلیت پیدا می‌کند. لَيُشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِّنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ. ترجمه: تا شاهد منافع خویش باشند، و نام خدا را در روزهای معلومی بر دام‌های زبان‌بسته‌ای که روزی آنان کرده است ببرند.

عید قربان در کشورهای اسلامی

عید قربان، یکی از تعطیلات رسمی در تقویم اسلامی است که در کشورهای اسلامی از یک روز تا یک هفته به مناسبت این عید بزرگ تعطیل بوده و در این مدت جشن‌ها و مراسم باشکوهی در این کشورها برگزار می‌شود.

مستحب است دعاهایی را که پیش از نماز عید و قبل از آن وارد شده است خوانده شود. بهترین دعاها، دعای چهل و هشتم صحیفه سجادیه است که با عبارت «اللَّهُمَّ هَذَا يَوْمٌ مُّبَارَكٌ» آغاز می‌شود و اگر دعای چهل و ششم قرائت شود بهتر است.

دعای ندبه: خواندن دعای ندبه در این روز و سایر اعیاد مستحب است.

قربانی کردن: انجام قربانی بر حاجیان حاضر در مکه واجب است؛ اما انجام قربانی در این روز برای همه مسلمانان مستحب مؤکد است، تا آنجا که برخی از علما آن را بر کسانی که توانایی دارند واجب دانسته‌اند و مستحب است بعد از نماز عید، کمی از گوشت آن خورده شود. مستحب است هنگام قربانی این دعا که از امام صادق(ع) نقل شده است خوانده شود: «وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، لَا شَرِيكَ لَهُ، وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ. اللَّهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ، بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ. اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ مِنِّي» در حدیثی نقل شده است که امام صادق(ع) فرمود: امام سجاد(ع) و امام باقر(ع) گوشت قربانی را سه قسمت می‌کردند: یک قسمت آن را به همسایگان می‌دادند و یک قسمت آن را به نیازمندان و قسمت سوم را برای اهل خانه نگه می‌داشتند.

تکبیرات مشهور این روز گفته شود: برای کسانی که در این ایام در مراسم حج و صحرای منا هستند، بعد از پانزده نمازهای روزانه این تکبیرها را بخوانند یعنی از نماز ظهر روز عید، شروع کرده تا نماز صبح روز سیزدهم؛ ولی کسانی که در آن جا نیستند، بعد از ده نماز آنها را می‌خوانند، از نماز ظهر روز عید آغاز نموده، تا نماز صبح روز دوازدهم، و آن تکبیرها مطابق روایت کتاب کافی چنین است: «اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، وَ اللَّهُ أَحْمَدُ اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا هَدَانَا اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا رَزَقَنَا مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَلَانَا»

شرایط قربانی در حج یکی از سه حیوان

شتر، گاو و گوسفند برای قربانی تعیین شده است؛ البته قربانی شتر و پس از آن گاو، بهتر

تورکجه نین یابانچی دیلر دکی اون مینلرجه کلمه سی

دوکتور یوسف گدیکی

کۆچورن: عباس ائلچین

باسقیسی ۱۹۶۲ده سارایئوودا یایمیلانان اثرینده، تورکجه دن صئرب-کروات دیلینه ۸.۷۴۲ کلمه نین گئچدیگی نی تثبیت ائتمیشدیر. طبیعی دیر، صئرب-کرواتجاداکی تورکجه کلمه لری ساییسی بو قدر دئییلدیر. نجه کی کیتابین ایلک باسقیسیندا ۶.۵۰۰ کلمه یئر آلمیشدی (میلان آداموویچ، "تانیتما"، تورک دیلی آراشدیرمالاری ایللیگی بولتن، آنکارا، ۱۹۶۹، ۲۸۹. ص. و.د.).

مجارجاداکی تورکجه سؤزلر

عالیملر مجارجایا گئچن تورکجه کلمه لری اوچ طبقه حالیندا اینجه له بیرلر. بیرینجیسی هون-خزر-بولغار طبقه سی، ایکینجیسی پنچئنگ-اؤز-کومان-قیپچاق طبقه سی، اوچونجوسو ایسه عوئمانلی طبقه سیدیر.

عوئمانلی طبقه سینی اینجه له یین مجار عالیمی سوزان کاکوک [Kakuk Suzanne] 16 و ۱۷. عصرلرده عوئمانلی دیلی تاریخی آراشدیرمالاری، مجار دیلینده عوئمانلی عونصورلاری (Budapeşte, 1973 Recherches sur l'histoire de la langue Osmanlie des XVI et XVII siecles, les éléments Osmanlis de la langue Hongroise) آدلی اثرینده، ۱۶-۱۷. عصرلرده عوئمانلیلار واسیطه سیله مجارجایا ۱.۳۸۲ جینس آدی نین، ۴۰۲ شخص آدی و لقبین، ۲۲۴ یئر آدی نین، توپلام ۲.۰۰۸ کلمه نین نقل ائیلدیگی نی اورتایا قویموشدور (تورک دیلی آراشدیرمالاری ایللیگی بولتن ۱۹۷۳-۷۴، ۳۵۶ ص.).

کاکوک، داها سونراکی بیر یازیسیندا بونو ۱.۵۰۰-ه چیخارمیشدیر (سوزان کاکوک، "مجار دیلینده عوئمانلی-تورک عونصورلاری"، بیلیمسل بیلدیریلر ۱۹۷۲، TDK ی. آنکارا ۱۹۷۵، ۲۰۹. س. و.د.). (بایان کاکوک، ۱۹۶۰دا چینه کی سالار تورکلرینی

دیل مسله سی دارتیشیلیرکن بیر گئچک هر زامان گؤز آردی ائدیلمیشدیر. بو، تورکجه نین باشقا دیللرده اولان اون مینلرجه کلمه سی نین هیچ عاغیلا داھی گتیریلمه مه سیدیر. موغولجا، اوردوجا کیمی آرتیق چوخ اوزاقدا قالمیش دیلر ایله فارسجا، ارمنیجه، گورجوجه کیمی اؤن آسیا دیللی، یونانجا، بولغارجا، مقدونیه جه، آلبانجا، رومنجه، صئربجه-کرواتجا، مجارجا و حتی روسجا کیمی بالکان، اورتا و قوزئی أوروبا دیلرینده اون مینلرجه تورکجه کلمه واردیر. تورکجه ساده جه سؤزلوکلری ائتکیله مکله قالمامیش، بوتون بالکان دیللی نین مورفولوژی [صرف] و سینتاکسیسینی [نحو] دا ائتکیله میشدیر.

صرب-کرواتجاداکی تورکجه سؤزلر

عبدالله سکالزیچ، صئرب-کروات دیلینده تورکجه کلمه لر (Turcizmu u srpskohrvatskom jeziku) آدلی بیرینجی باسقی ۱۹۵۷، ایکینجی

سلجوقلو، میصر (مملوک دۆنمینه) و تورکیستان جوغرافیا لاری تاریخده تورکییه اولاراق آنیلیمیشدیر. لاکین دولت آدی اولاراق گۆک-تورکلر، میصر مملوک لری و تورکییه جومهورییتیندن باشقا تورکییه آدلی تورک دولتی یوخدور. یالنیز اورتا آسیا جوغرافیاسی سون مین ایلدیر تورکیستان آدیلا تانیماقدادیر.

مجار عالیملری تورکلوک بیلیمی ساحه سینده ان چوخ چالیشان عالیملردیر. ذاتن تورک بیلیمی ساحه سینده خیریستیایان میلّتلردن یاخشی نیّتله چالیشان ساده جه مجار بیلگینلریدیر. بونلار بوسنا هئرزگووینا و گونئی دوغو آسیا لیلاری دا علاوه ائده بیلهریک (پاکستان، مالزی و س). تورکلوکله ایلگیله نن دیگر بیلیم آداملاری نین بیلیم صیفتی ساده جه مسلک لرینده اولوب اساس آماج لاری تورک کولتور و مدنییتینی باشقا کؤکلر، اؤزلیکله چین، هیند، ایران، موغول، عرب و باشقا قایناقلار باغلاماقدیر.

رومانجاداکی تورکجه سؤزلر

اصلینده بیر گۆک-اوغوز تورکو اولان میخایل گۆب-اوغلو بیر مقاله سینده، رومن دیلینه گئچن تورکجه کلمه لر اوزرینه چالیشان رومن و یابانچی بیلیم آداملاری نین اثر لری حاقیندا گئنیش بیلگی وئرمیش، رومن دیلینده مؤوجود ۳۰۰۰ تورکجه کلمه نین داها یاخشی آراشدیریلماسی گرکدیگینی بلیرتمیشدیر (م. گوب-اوغلو، "رومانیا تورکولوژیسی و رومن دیلینده تورک سؤزلری حاقیندا بعضی آراشدیرمالار" ۱۱۰. تورک دیل قورولتاییندا اوخونان بیلیمسل بیلدیریلیر ۱۹۶۶، آنکارا ۱۹۶۸، ۲۷۱. ص.). کریم آلتای آدلی تورک اصیللی رومانیا لی بیر بیلیم آدامی دا، ۸۷-۱۹۲۵ آراسیندا چیخان ۴ رومنجه سؤزلوکده آپاردیغی آراشدیرمادا ۱۷۰۰ تورکجه کلمه سایمیش، داها دیقتلی بیر آراشدیرمایلا بونون

زیارت ائده رک متنلر درله میشدیر. بو متنلر *Textes Salars, Acta Orientalia, c. XIII, fas. 1-2, Budapest 1961* (۱۳) ده یایملا نیشدیر. کاکوک، ۱۳ آغوستوس ۱۹۲۵ ده مجاریستانین هئوئس شهرینی ناگیتالیا کندینده آنادان اولموشدور.

تورکجه نین تاثیر ی ساده جه کلمه وئرمکله قالمامیش، بعضی شاعیرلر تورکجه شعر بئله سؤیله میشدیلر. اؤرنگین ایلک بویوک مجار شاعیری ساییلان بالینت بالاسسا [Balint Balassa] 1552-56 آراسیندا بیر چوخ تورکجه شعیری مجارچایا چئویرمیش، اؤزو ده تورکجه شئعیر یازمیشدیر.

مجار کلمه سی مانیسی و تورکجه اری (Manysi+eri) کلمه لریندن میدانا گلیر کی، یاری یاری یا تورکجه دیر (Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük, TKA E y., Ankara 1971, 119. s*). مجارلار ساده جه اؤزلری و بیز تورکلر مجار دئییریک. آیری میلّتلرین وئردیگی هونگاریا آدی دا تامامیله تورکجه دیر. هونگاریا (هونگاریا) چوخلاری نین ساندیغی کیمی هون کلمه سیندن دئییل، تورکجه اؤن-اوغور کلمه سیندن گلیر. باشداکی ه تۆرمه بیر سس دیر. کلمه هوندان گلسه سونراکی گار عونصورونو آچیقلاماق مومکون اولمازدی). مجارلار اؤن-اوغور بولغارلاریلا یاخین مونسبتده بولوندوقلاری اوچون بیزانسلیلار و دیگر خالق لار اونلاری بو کلمه ایله آدلاندیریپ یاشادیق لاری اولکە یه ده تورکییه دئمیشدیلر.

(اؤن-اوغور کلمه سی عوئمانلیلار جا آز دا اولسا انگوروس ویا اونگوروس شکلینده ایشله نیلمیشدیر). خاطیرلانا جاغی اوزره مجاریستان ائشیگینده تاریخده تورکییه آدینی آلان ویا تورکییه آدی وئریلن بیر چوخ اؤلکه و بؤلگه واردیر: گۆک-تورک، خزر، آنادولو

تورکجه کلمه واردیر. دوروم مقدونیه‌جه اوچون ده عئینیدیر.

ملیح جودت آندای سیاحتلرینی آنلاتدیغی بیر اثرینده بئله بیر لطیفه نقل ائتمکده‌دیر:

"بیر بولغار بیر یوگوسلاوا سورموش:

-سیزین دیلینیزده چوخ تورکجه سؤزجوک وار می؟
یوگوسلاو تورکجه اولاراق:

-یوق به کاردشیم دئمیش.

بو سورو بیر مجارا سورولسا "شوک وان" (sok van) قارشیلیغی آلینیردی کی، "چوق وار" دئمکدیر. (ملیح جودت آندای، سووئت روسیا، آذربایجان، اؤزبکیستان، بولغارستان، مجاریستان، گئرچک ی. ایستانبول ۱۹۶۵، ۱۴۳ ص.).

بو میثالین بیر بنزیرینی ثوریا یوسوف دا نقل ائتمکده‌دیر (ثوریا یوسوف، "ایوو آندریچ-ده تورکجه سؤزجوکلر"، تورک دیلی آراشدیرمالاری ایللیگی بولتن ۱۹۶۹، ۲۸۷ ص.).

روسجاداکی تورکجه سؤزلر

نیکولای آکساندروویچ باسکاکوو تورک کؤکنلی روس سوی‌آدلاری (۱۹۷۹) آدلی چالیشماسیندا ۳۰۰ تورکجه کؤکنلی روس سوی‌آدینی اطرافلیجا اینجه‌له‌میشدیر. باسکاکوون اثری تورکجه‌یه ترجمه ائدلمیشدیر (ن.آ. باسکاکوو، چو. سامیر کاظم‌اوغلو، تورک کؤکنلی روس سوی‌آدلاری، آنکارا ۱۹۹۷، ۲۳۴ ص.).

تاتار عالیمی آ.ه. خالیقوو دا روس تانیان ۵۰۰ بولغار-تاتار-تورک اصیللی سولاله آدلی اثرینده بوگون روسجادا ایشله‌نیلن ۵۰۰ سوی‌آدینی تثبیت ائده‌رک بیر کیتاب حالیندا یایملا‌میشدیر (ع.ه. خالیقوو، چو. موصطافا اؤنر، روس تانیان ۵۰۰ بولغار-تاتار-تورک اصیللی سولاله، TKAE ی. ایستانبول ۱۹۹۵). بونلارین هامیسی اصلینده تورک-تاتار اصیللی اولوب ایچلریندن عالیم‌لر،

۲۰۰۰ ی آشا‌غاغینی سؤبله‌میشدیر (کریم آلتای، تورکجه‌دن رومنجه‌یه گیرن سؤزلر-رومنجه‌ده‌کی تورکجه کلمه‌لر"، ائرجیئس، نیسان ۱۹۹۶، ۲۲۰. سای، ۱ ص.).

بولغارجاداکی تورکجه سؤزلر

تورکار آجاراوغلو، بولغارستاندا عوئمانلی تورکلریندن قالما ۵۰۰۰ تورکجه یئر آدی‌نین اولدوغونو یازماقدادیر (م. تورکار آجاراوغلو، بولغارستاندا تورکجه یئر آدلاری قیلاووزو، آنکارا ۱۹۸۸، ۴۲، ۷۵ و ۳۸۳ س.). بولغارجادان تورکجه‌یه گیرن سؤزلر ایسه یالنیزجا بیر نئچه دنه‌دیر کی بونلارین ان چوخ ایشله‌نهنی چته کلمه‌سیدیر. بو دا بولغارلارین چته‌چیلیکده نام سالماسیندان ایره‌لی گلمیشدیر.

آیریجا گؤجؤک (gocuk)، کؤلؤچکا (kuluçka)، کوسا (kosa) (اوزون ساپلی بیر تیرپان)، ایشتیر (iştir) (چؤل ایسپاناغی) کیمی بیر ایکی سؤز داها واردیر. سون ایکسی آغیزلاردا ایشله‌نیلیر (حسن ارن، "بولغارلار و تورک دیلی"، بولغارستاندا تورک وارلیغی، TDK، آنکارا ۱۹۸۵، ۹ ص.).

یاشار یوجل، بولغار بیلیم‌لر آکادمیسی بولغار دیلی انستیتوسونجه یایملانان بولغار دیلینده‌کی یابانچی کلمه‌لر سؤزلوگو (۱۹۸۲) ایله بولغارجا سؤزلوگون ۳. باسقیسینی آریاراق بولغارجادا ۲.۵۵۷ تورکجه کلمه‌نین اولدوغونو تثبیت‌له‌میشدیر.

جی، -لی، -لیک کیمی تورکجه اک‌لر ده بولغارچایا گئچن دیل عونصورلاری آراسیندادیر (یاشار یوجل، "بولغارچایا تورکجه‌دن و تورکلردن گئچن سؤزجوکلر" بولتن، آغوستوس ۱۹۹۱، ۲۱۳. سای، ۵۲۹-۵۶۲ ص.).

طبیعی کی بو، اسکیک بیر چالیشمادیر. حقیقتده باشدا بولغار و بالکان کلمه‌لری اولماق اوزره بولغارلارین دیلینده اصلینده اون میندن چوخ

يازارلار، دىپلوماتلار، بىلىم و دؤولت آداملارى چىخمىشىدىر. اۇرنگىن يىلتىس (تورکجه ئىلچى كىلمەسىندىن گىلېر) بونلاردان بېرىدۇر. ذاتى "روسو" قازىسان ئلتىندان تاتار (تورک) چىخار "سۆزۈ ھەركىسچە بىلىنن بىر سۆزدۈر.

(1967, 1975) آدلى ۴ جىلدلىك اثرىندە بونلاردان مىنلرچەسىنى تىبىت ئىتمىشىدىر.

دورفرىن كىتابىنىن ۱. جىلدى مۇغولجا كىلمەلەرە آيرىلمىشىدىر. بورادا فارسجايا گىرن ۴۰۹ مۇغولجا سۆز يىر آماقداير. ۲، ۳ و ۴. جىلدلر ايسە فارسجاداكى تورکجه كىلمەلەرە آيرىلمىشىدىر. بورادا دا ۲۰۰۰-۵ ياخىن تورکجه كىلمەيە يىر وئىرلىمىشىدىر. نە يازىق كى ۴ جىلدلىك بو اثر ھەلە تورکجهيە ترجمە ئىدىلمىگى گۆزلەمكەدەير.

عربجهدهكى تورکجه سۆزلر

تورکجه ان چوخ ائىكىلىندىگى دىل اولان عربجهيە دە مىنلرچە كىلمە وئىرمىشىدىر. الجزايرلى بىر بىلىم آدمى اولان محمد بن جنب، ۱۹۲۲ دە ياپتىغى "الجزاير قونوشما دىلىندە مۇحافىظە ئىدىلن تورکجه و تورکجه آراجىلىغى ايله گلن فارسجا كىلمەلر" آدلى آراشدىرماسىندا (تورک دىلى آراشدىرمالارى اىللىگى بولتن ۱۹۶۶، ۱۵۷-۲۱۳. ص.) آدلى چالىشماسىندا الجزاير عربجهسىندە ۶۳۴ تورکجه كىلمە تىبىت ئىتمىشىدىر.

بو كىلمەلر ۷۲-سى عىسكىرى، ۳۱-ى دىنىزچىلىك، ۳۹-و بىسەن مادەلرەنە عايد كىلمەلر، ۵۹-و آلت و قاب قاجاق كىلمەلرى، ۵۵-ى گىئەجك، ۶۵-ى صنعتلرە علاقلەلى، ۳۱۳-و ايسە چىشىئىلى ساحەلرە عايد كىلمەلردىر. جنب، تورکجه اۋزل آدلارى چالىشماسىندا داخىل ئىتمەمىشىدىر.

طبيعى بونلار اۋزل آدلاردىر. روسجادا تورکجهدن آلىنما سۆزلر لىستەسى ھەلە حاضىرلانمايمىشىدىر. حاضىرلاندىقدا روسجادا ۱۰ مىن خودودوندا تورکجه كىلمەنىن اولدوغو كىسىنلىكلە آچىغا چىخاجاقدىر. كرىم آلتى، روسجاداكى تورکجه سۆزلر لىستەسى ھەلەلىك ۲۰۰۰ اولاراق تىبىت ئىدىلدىگىنى بىلدىرمىشىدىر.

فارسجاداكى تورکجه سۆزلر

فارسجا يابانچى كىلمەلر لىستەسى چوخ اولدوغو بىر دىلدىر و بو دىلدە مىنلرچە تورکجه كىلمە واردىر. ۱۹۴۲ دە فواد كۆپرولو يازدىغى بىر مۇقالەدە فارسجاداكى تورکجه كىلمەلەر دىقتى چىكىمىش، ۲۸۰ تورکجه كىلمە تىبىت ئىتمىشىدىر (فواد كۆپرولو، "يىنى فارسىدا تورکجه عونصورلار"، توركىيات مجموعەسى، ۱۹۴۲-۴۵، ۷-۸، سايى، ۱-۶).

آلمان عالمى گرھارد دورفر، فارسجانين يوزدە سكسنىنى عربجه كىلمەلر لىستەسى اولوشدوردوغونو، لاكىن بو اوزدن فارسجانين بىر سامى دىلى سايىلاماياجاغىنى سۆيلر. ف. ك. تىمورتاش دا فارسجاداكى عربجه كىلمەلر لىستەسى فارسجادان چوخ اولدوغونو قىئد ائدر (ف. ك. تىمورتاش، عثمانلىجا گرامرى، اىستانبول ۱۹۶۴، ۲۴۸. ص.).

دورفر، يىنى فارسجادا تورکجه و مۇغولجا عونصورلار (Turkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Wiesbaden, 1963, 1965,

بوزوق، بین‌باشی، بیرینجی، بوهچا، بورو، بؤلوک، بورما، بورقو، دامقا، دمیر، دوغرو، دولاب، دوندورما، جبهانا، چیزمه، گومروک، حکیمباشی، کانجا، قاراقول، قاوون، قاوورما، قازان، قیلاووز، قیشلاق، اورتا، سانجاق، شیش، تابور، تمللی، توپچو، یوزباشی کیمی کلمه‌لرله -جی اکی ده واردیر.

Erich Prokosch, Osmanisches Wortgut)
in Sudan-Arabischen [Sudan Arapçasında
Osmanlı Kelimeleri], Klaus Schwarz
(verlag, Berlin 1983, 75 s

سون زامانلاردا بو مؤوضودا چالیشان بدرالدین آیتاچ، عرب لهجه‌لرینده کی تورکجه کلمه‌لر (ایستانبول ۱۹۹۴) آدلی اثرینده عربجه‌یه ایندیلیک ۹۴۱ کلمه‌نین گنچدیگینی میدانا قویموشدور (بدرالدین آیتاچ، عرب لهجه‌لرینده تورکجه کلمه‌لر، TKAE ی. ایستانبول ۱۹۹۴، ۱۵۹ ص.).

آیتاجین چالیشماسیندا عربجه‌یه گنچن کلمه‌لرین ۱۷۹-ونون مسلک آدی، ۷۵-ی‌نین یئیه‌جک ایچه‌جک آدی، ۹۷-سی‌نین چئشیدلی صیفتلر، ۴۵-ی‌نین عسکرلیکله ایلگیلی کلمه‌لر، ۲۴-ونون اؤزل آد، لقب و عونوان، ۴۰-ی‌نین مکان آدی، ۸۹-ونون آراج گره‌ج آدی، ۱۵-ی‌نین فعل، ۵۲-سی‌نین گئییم قوشام و توخوماچیلیقلا ایلگیلی آدلار، ۸-ی‌نین قوهوملوqlا، ۶-سی‌نین معدنله، ۷-سی‌نین حیوانلارلا ایلگیلی اولدوغو گؤرولمکده‌دیر. (توپلامی ۶۵۷ دیر). گئری قالان ۲۸۴-و سائر آدلاردیر. بونلارین ایچینده چاووش (چاویش ویا شاویش شکلینده)، توپچو کیمی چوخ ایشله‌نیلن کلمه‌لرله برابر، چاپچاق (قولپلو و معدنی بیر قاب، اسکی تورکجه‌ده چامچاق) ایله ساغو (آغیت)، ساغوجو (آغیتچی) کیمی گونوموز دیلده ایشله‌نیلمه‌ین اسکی تورکجه کلمه‌لر بئله واردیر.

احمد آتش، جنب‌دن مستقیل اولاراق ایشله‌دیگی بیر آراشدیرمادا عرب ادبی دیلینده ۵۳۹ تورکجه کلمه تثبیت ائتمیشدیر. آتش تورکجه اؤرنک کلمه‌سی‌نین داهی اورنیک شکلینده و "اؤرنک، مودئل، شکل" معناسیندا عربجه‌یه گنچدیگینی ده (چوخونو آرانیک) قئید ائتمیشدیر (احمد آتش، "عربجه یازی دیلینده تورکجه کلمه‌لر اوزرینه بیر دئنه" ،تورک کولتورو آراشدیرمالاری، ۱۹۶۵، ۲. ییل، ۱-۲. سای، ۵-۲۵. ص.).

حسین علی محفوظ، باغداد عربجه‌سینده کی ۵۰۰ تورکجه کلمه‌نین لیسته‌سینی یاییملامیشدیر (احمد آتش، "عربجه یازی دیلینده تورکجه کلمه‌لر، ۱۰. یوز ایله قدر"، رشید رحمتی آرات اوچون، آنکارا ۱۹۶۶، ۲۶. ص.).

اثریش پروکوش (Erich Prokosch) آدیندا بیر آلمان عالیمی ده سودان عربجه‌سینه ۲۵۹ تورکجه کلمه‌نین گنچدیگینی تثبیت ائتمیشدیر. بونلارین ایچینده آغا، بالتا، باقلاوا، باسما، باستیرما، باشی

بوتون تورک لهجه لرینده مؤوجوددور (اؤرنک حاقینداکی یازیمیز اوچون تورک دیلی نین ائیلول ۲۰۰۳ تاریخلی ساییسینا باخیلابیلیر).

سونوج:

تورکجه اسکى، کؤکلو، زنگین، یایغین و چوخ قونوشولان بیر دیلدير. تاریخ بویونجا بیر چوخ دیل و خالقا آلیش وئریش ایچینده اولموشدور. هم کلمه آلمیش، فقط آلدیغیندان زییاده سینى وئرمیشدیر (سانیریق آلدیغیندان آز وئردیگی دیلر عربجه، فارسجا و فرانسىزجادیر. گئری قالان بوتون دیلرله آلدیغیندان چوخونو وئرمیشدیر).

لاکین تورکجه نین یابانچی دیلرله ائتکیسی هله گرکدیگی قدر آراشدیریلیب اینجه لنمه میشدیر. اؤزلیکلکه آلبانجا، یونانجا، ارمنیجه و حتی گورجوجه ده کی تورکجه کلمه لرین بیر آن اول آراشدیریلما سی گرکمکده دیر. طبیعی کی بو، هرکس دن اول بیزه دوشن اؤنملی و قوتسال بیر گؤره ودیر.

عئینى گؤره و قفقاز دیللىرى، موغولجا، چينجه، کوره جه، اوردوجا اوچون ده واریددیر. اوردوجا ذاتن تورکجه اوردو کلمه سیندن گلیمکده دیر. مینلرجه کلمه وئردیگیمیز بیر دیلدير.

۱. تورک دیلى قورولتایینی آچارکن، "ائله بیر تورکجه دؤزلدک کی بونو قاشغارداکى تورک ده قونوشسون، آنلا سین؛ باکی داکى، تورکیه ده کی ده" دئین آتاتورکون امرینی یئرینه گتیرمک اوچون وار گوجوموزله چالیشمایز گره کیر. (حسن ارن، "دیلده بیرلیک"، بیلیمسئل بیلدیریلر ۱۹۷۲، ۱۵۹ ص.)

آلبانجاداکی تورکجه سؤزلر

آلبانجاداکی تورکجه کلمه لرین ساییسی ۵ ایلا ۱۰۰۰۰ مین آراسیندادیر. بو مؤوضودا دا یاپیلیمیش بیر چالیشما یوخدور.

یونانجاداکی تورکجه سؤزلر

یونانجادا ۵۰۰۰ ایلا ۷۰۰۰ حدودوندا تورکجه کلمه نین اولدوغو تخمین ائدیلمکده دیر. یونانلیلاردا تورک کومپلئکسی اولدوغو اوچون یونان عئلم آدمالاری هر هانسی بیر چالیشما یوروتمه میشدیلر.

ارمنیجه ده کی تورکجه سؤزلر

ارمنیلرین هنوز تورک کومپلکسینه صاحب اولمادیقلاری بیر زاماندا ۱۹۰۲ ده ه. آچاریان آدلی بیر ارمنی، تورکجه دن ارمنیجه یه ۴۲۰۰ کلمه نین گئچدیگینی تثبیت ائتمیشدیر (حسن ارن، "تورکجه ده کی ارمنیجه آلینتیلار اوزرینه"، تورک دیلی، آغوستوس ۱۹۹۵، ۵۲۴. سایی، ۸۶۲ ص.). حتی بو تاثیر او درجه ده دیر کی، تورکجه نین ائتکیسیله ارمنی دیلی یاپی و سینتاکسیسینی (سؤز دیزیمینی) داھی دییشدیرمیشدیر (بختیار واهابزاده، هاز. یوسف گدیکیلی، عؤموردن صایفالار، اؤتوک ن.، ایستانبول ۲۰۰۰، ۱۹۶-۱۹۷ ص.).

روبرت دانکوف، یوخاریداکی رقمه علاوه اولاراق ارمنی دیالوکلاریندا ۱۵۰ تورکجه سؤزون وارلیغینی تثبیت ائتمیشدیر. حالبوکی تورک یازی دیلینده کی ارمنیجه کلمه لر، ساده جه ۵-۱۰ دنه دیر (حسن ارن، "تورکجه ده کی ارمنیجه آلینتیلار اوزرینه"، ۹۰۳-۹۰۴ ص.). آنجا ق بو بیر عصر اول یاپیلیمیش اسکیک بیر چالیشمادیر. ارمنیجه ده کی تورکجه کلمه لرین ساییسی ۱۰ میندن آز دئییلدیر. ساده جه بو قدرینی بیلدیرک کی تورک قامو او یوندا چوخ یایغین اولان اؤرنک کلمه سی نین ارمنیجه اولدوغو اینانیسی یانلیشدیر. اؤرنک باتی تورکلریندن دوغوداکی آلتایلیلار، دوغو تورکیستانلیلار دان تاتارلارا قدر

تورکون حیکمت خزینهسی تورکون دوشونجه طرزیدیر

TÜRKÜN HİKMƏT XƏZİNƏSİ TÜRKÜN DÜŞÜNCƏ TƏRZİDİR

PROF.BULUDXAN XƏLİLOV

پروفیسور بولودخان خلیلوو،

کۆچورن: ع. ائلچین

یاخود اون یئددینجی عصرین اوّلرینده قلمه آلیندیغی گومان اولونسا دا، اصلینده بوراداکى آتالار سۆزو و مثللرین بؤیوک اکثریتی دوققوز-اون بیرینجی عصرلره عاییددیر. دئمەلى، بوراداکى آتالار سۆزو و مثللرین اونودولماماسى نین سببى اونونلا باغلیدیر کى، تورکون یاراتدیقلاری ائله تورکون اؤزونون ده حافیظه سینده، یادداشیندا، شعوروندا همیشه یاشاییب و ایندی ده یاشاماقدادیر.

بو آتالار سۆزونون و مثللرین پوتئنسیالی، ایمکانی، داخلی ائنترژیسی تورک دوشونجه طرزى نین ایمکانلاری چرچیوه سینده دیر. عئینی زاماندا، اونلارین ژئنئتیک یادداشی تورکون روحونا، ائتیک تفکّر طرزینه هماهنگدیر. تورکون یازیلی آبیده لری نین هر بیرى نین مضمونو مطلق معنادا یئک جینس دئییلدیر، اونا گۆره کى، تورکون اؤزونون حیات طرزى یئک جینس اولمامیشدیر. ووروشمالار، چاریشمالار، طبیعتین اؤزو ایله اوز-اوزه دایانماق، آغلى-قارالى حیات طرزى، اوغورلار و اوغورسوزلوقلار، حیاتین موختلیف آنلاری ایله تکرار-تکرار قارشیلانمالار، غلبه نى آلین تری ایله قازانماق و سائر، و ایلاخیر - بوتون بونلارین هامیسی تورکون حافیظه سیندن، یادداشیندان تجروبه سیناغى نین نومونه سی اولان آتالار سۆزلرى نین، مثللرین سوزولوب گلمه سینه ایمکان یاراتمیشدیر. نتیجه ده حیات سیناغیندان چیخمیش آتالار سۆزلرى و مثلر، هم اونودولمامیش، هم ده اساس مضمونو ساخلاماقلا بعضیلری موعاصرلشمیش، یئنی فورما و اوسلوبدا گونوموزون گئرجکلیکلری نین هر آنیندا ایستیناد یئریمیز کیمی کؤمگیمیزه چاتمیشدیر. تورک کیمی پوئتیک شکیلده فیکیر سؤیله مک تکجه

سۆز اینسان قلبینه یول تاپیرسا، اوندا موقدس ل شیر، حیکمت خزینه سی کیمی اورکلری فتح ائدیر، دیری و جانلی اولور. هر زامانین، دؤورون ان توتارلی سیلاحی رولونو اویناییر. بئله حیکمت خزینه سی سیراسیندا تورکون یازیلی آبیده لری موهوم رول اویناییر. همین یازیلی آبیده لر تورکون حیاتی نی، معیشتی نی، دونیا گؤروشونو، پسیخولوگیاسینی، دوشونجه طرزینی یاشاتماقلا یاناشی، یارانیدیغی تاریخی دؤورون اؤزونه مخصوصلوقلارینی دا یاشادیر. تورکون بئله یازیلی آبیده لری سیراسیندا "اوغوزنامه" لرین، "قوتادغو بیلک" ین، "دیوان لغات الثورک" ون و دیگرلری نین رولو بؤیوک دور. بو قبیلدن اولان کیتابلاردا سۆزلرین معنالاری چوخ مطلبلردن خبر وئیر.

قئید اولونان یازیلی آبیده لر کونکرئت بیر تاریخی دؤوره عایید منبعلر اولسا دا، اصلینده بیر نئچه عصر اؤزوندن اولکی دوشونجه طرزینی ده عکس ائتدیریر. مثلاً، "اوغوزنامه" نین اون آلتینجی عصرین سونوندا،

وارليغين آدينى بيلدىرن سۆز دە واردير. بو معنادا تورک يازىلى آبيدهلرينده حرب ساحهسى ايله باغلى، ائلهجه ده دؤولتچىلىكله علاقهلى اولان كوللى مىقداردا سۆزلر واردير. همين سۆزلر تورکون حياتيندا، معيشتينده وارليغى اولان آنلايشلارين آدى كيمى يازىلى آبيدهلريمىزده ده درين ايز سالميشدير. اؤزو ده عئىنى آنلايشلارنى بيلدىرن سۆزلر موختليف يازىلى آبيدهلرده ايشلنميشدير. مثلا، اورتا تورک دؤورونون يازىلى آبيدهلرينده عئىنى آنلايشى بيلدىرن سۆزلرين هر بيرى درين كؤك سالميشدير. مىثالا دىقت يئتيرك:

قورخاق عسگرين جسارت آلماسى اوچون

سوباشى قهرمان و جسور اولمايدير.

(يوسيف بالاساغونلو. قوتادغو بىلىك - خوشبختلىگه آپاران علم. باكى، آذربايجان دؤولت نشرىياتى، ۱۹۹۴، ص. ۱۶۴).
ياخود:

اؤزون سوباشى ويا ائلباشى اولسان،

دوغرو اول، قولاغىنى، گؤزونوايتى توت.

(يوسيف بالاساغونلو. قوتادغو بىلىك - خوشبختلىگه آپاران علم. باكى، آذربايجان دؤولت نشرىياتى، ۱۹۹۴، ص. ۳۰۹).

سوباشى ايله ايريشن يورتدان چىقار.

(اوغوزنامه. باكى، يازىچى، ۱۹۸۷، ص. ۱۱۷).

باشقا بير مىثال:

بورادا سوباشى سرکرده دئمکدير. اسكى تورکجهده

سو قوشون، سوباشى سرکرده معناسيندا اولموشدور.

تورکون حىکمت خزىنهسىنده ان ديرلى جهتلردن

بيرى بؤيوگه، كيچىگه دوغما موناسىيت، اولارلار

عزىلنمەسى و حؤرمەتلى توتولماسيدير. مىثالا:

دينله آتالار سۆزو نه دئيير، آتالار سۆزونە عمل

ائندىن گؤزو آچىلار:

بؤيوکلر مؤحترەمدير، بو، دونيانين قانوندور،

بؤيوک آدم گلسه آياغا قالخ.

بديعى تفکؤر طرزىنه مالىک اولماقلا كىفائىتلنمير، هم ده ان آزى طبيعتين اؤزو قدر قديم اولماغى، حىستىياتلى و ائموسيونال اولماغى، قاورايش و دوشونجه درينلىگينه مالىک اولماغى، حياتى حيات كيمى ياشاماغى، حياتين و طبيعتين دىلىنى بىلمک باجارىغىنى، روحلو اولماغى، اوبرازلى دانىشماق قابىلييتىنى، ان باشلىجاسى دىل و تفکؤر قديملىگىنى طلب ائدير. ائله بونون نتيجهسىدير كى، تورکون فولکلورو دا، دىلى ده، معيشتى ده، مدنيتى ده، ائتنوقرافىياسى دا گوش كيمى حرارتلى، سو كيمى دوپدورودور. تورکون فولکلورونون گوجونو، تاثير قووهسىنى حياتين، زامانين كونكرئت مقاميندا، چتين و آسان شرايطده حيس ائتمەلى اولورسان. تورکون بديعى دوشونجه طرزى او قدر درين و رنگارنگ اولموشدور كى، اونون دىلىندهكى سۆزلر ان آزى دونالىست، سونرالار چوخمعنالىلىق مضمونو كسب ائتميشدير. "تورکون سۆزو"، "تورکون مثلى" ايفادهسى ده بورادان يارانميش، دونالىست خاراكتئرلى آتالار سۆزلرى و مىثلر ده بورادان كؤكلنميشدير.

تورکون بديعى دوشونجه طرزى ايله ياناشى، اونو بوتون حياتى بويو سىياسى دوشونجه طرزى ده موشاهيده ائتميش، ايزلەميشدير. بديعى و سىياسى دوشونجه طرزىنين سينتتيزى دؤولتچىلىك ماراقلارىنين اورتالىغا چىخماسينا موطلق شكىلده شرايط ياراتميشدير. بونو "اورخون-يئنىسئى" يازىلى آبيدهلرلىنين و "قوتادغو بىلىك" اثرىنين مضمونو موطلق معنادا تصديق ائدير. عومومىيتله، تورک يازىلى آبيدهلريندهكى حربى تئرمينولوگىيا، دؤولت و دؤولت روتبهلرلىنين ترننومو دئدىكلريمىزى تصديق ائدير. اونو دا قئيد ائدك كى، دىلده وارليغى اولمايان آنلايشلارنى ايفاده ائدن سۆزلر ده يوخدور. اگر وارلىق وارديرسا، اوندا همين

سۆزۈندە "سو كىچىگىندىر" ايفادەسى تحريف اولونموشدور. اصليندە بو ايفادە، گۇرۇندوگو كىمى، تارىخن "سوچ كىچىگىندىر" شكىلىندە اولموشدور. يعنى بۇيوگون يانيندا كىچىك ھمىشە سوچلودور، گوناھكاردير.

سوچو، گوناھى اولمايان يوخدور. اينسان اولان كس ياشاييرسا، فعاليت گۇستىرىسە، مۇوقئع صاحىبى اولورسا، اونون سوچو، گوناھى، سھوى دە اولور. اودور كى، سوچو، گوناھى، سھوى اولانلار باغىشلاماغن اۋزو دە بىر مودرىكلىك طلب ائدير. مودرىك اولان كسلر سوچو، گوناھى، سھوى اولانلار باغىشلاماغن باجارىرلار. آداملار سھو، گوناھ ائتىكىدە اولنارا تۇھمت وئرىلمەسى بارەدە "سىياسنامە" دە يازىلىر: "بىر آدمى ايرەلى چكىب بۇيوتمك اوچون چوخ واخ و زحمت طلب اولونور. اولناردان بىر خطا باش وئردىكىدە آچىق تۇھمت ائدىلسە، روسواى اولارلار، سونرا نە قدر عزىلەيب تعریفلەسن دە اولكى يئرینی توتا بىلمزلىر. اونا گۇرە داھا ياخشىسى بودور: بئله بىر آدم سھو ائتىكىدە درحال اونو چاغىرتىدىرىب سۇزاراسى دئمەلىدىرلىر كى، نە اوچون بئله ائدىرسن، بىز اۋز ايرەلى چكىدىگىمىزى يئره وورمور، اۋز قالدىردىغىمىزى يىخىمىرىق. بو سفر سنى باغىشلايىرىق، بوندان سونرا اۋزۈنە فىكىر وئرى، بىر داھا سھو بوراخما، يوخسا، مۇوقئعيىنى ايتىر حۇرمەتن دوشرسن. اوندا تقصير اۋزۈندەدير، بىزدە يوخ". (بو على حسن ايبىن على خواجە نظام المولك. سىياسنامە. باكى، "علم"، ۱۹۸۷، ص. ۱۱۲).

كىمەسە قارشى عصبى، حىرصى اولماق تارىخ بويو ھىچ بىر فايدا وئرمەمىش، نتيجهسى پشمانچىلىق ياراتمىش، اينسانى حۇرمەتن سالىمىشدير. اونا گۇرە دە حىرصى آدمىن اۋزونو الە آلماسى، تمكىنلى، صبرىلى اولماسى تصديق ائدىلمىش بىر حيات

كىچىكلر بۇيوگە حۇرمەت ائتمەلىدىرلىر،

بۇيوك دە كىچىگە عىنى مونا سىبت بسلەمەلىدىر.

(يوسىف بالاساغونلو. قوتادغو بىلىك - خوشبختلىگە آپاران علم. باكى، آذربايجان دۋولت نشرىياتى، ۱۹۹۴، ص. ۳۱۱).

توركون دوشونجەسىندە بۇيوگە حۇرمەت، حتى خىدمت سعادته يئتمىگىن يوللارىندان بىرى حساب اولونموشدور. بۇيوكلرىن سۇزونو بۇيوك توتماق كىچىگە بۇيوكلوك گتىرن ايشلردن بىرى سايىلمىشدير. توركون دوشونجەسىندە بۇيوكلوگون اۋزۈنە دونالىست مۇوقئعدن ياناشىلمىشدير. بۇيوگە خىدمت گۇسترمك دئدىكىدە ھم وظيفەجە بۇيوك، ھم دە ياشجا بۇيوك نظردە توتولموشدور. مثلاً:

نە گۇزل سۇيەلمىش بىلىكلى حاكىم،

حاكىملر سۇزونو اوجوز توتما:

كىچىگە بۇيوكلوك بۇيوكدن گلر،

بۇيوگە خىدمت ائتسە، كىچىك سعادته چاتار.

(يوسىف بالاساغونلو. قوتادغو بىلىك خوشبختلىگە آپاران علم. باكى، آذربايجان دۋولت نشرىياتى، ۱۹۹۴، ص. ۳۱۱).

توركە گۇرە، يول دا، ادب-اركان دا، سۇز دە بۇيوگون ايختىيارىنداير. بۇيوگون اليندە اولان بو يولا قوشولان خئير تاپار، اونون سۇزونو قولاق آسانلار خوشبخت اولار. اودور كى، توركە گۇرە، كىچىك ھمىشە بۇيوگون يانيندا اۋزونو سوچلو حساب ائتمەلىدىر. مثلاً:

سۇز اولونون، سوچ كىچى نىن.

(اوغوزنامە. باكى، يازىچى، ۱۹۸۷، ص. ۱۱۵).

كىچىلر سوچ ايشلر، اولولار باغىشلار.

(اوغوزنامە. باكى، يازىچى، ۱۹۸۷، ص. ۱۶۸).

يئرى گلمىشكن قئيد ائتمك لازىمدير كى، دىلیمىزدەكى "يول بۇيوگون، سو كىچىگىندىر" آتالار

زامانین گوناھى كىمى آتالار سۆزوندە گلەجك نسلە چاتدىرمىشىدىر. مىثلا:

شىمدى بىر زاماندىر، كوچوك بۇيوگە اۆگرددور.
(اوغوزنامە، باكى، يازىچى، ۱۹۸۷، ص. ۱۲۱).

آنچاق اولولاريميزين هر شئى زامانين اوستونه يىخماسى دا توركون بديعى دوشونجهسىنين بىر پريؤمؤ كىمى قبول اولونمايلىدىر. گۆرونور كى، تورك بورادا بۇيوك-كىچىك موناسىبتلىرىندە كى موناسىبتلىر سىستىمىنين پوزولماسىنى داھا چوخ زامانين، دۇورون، موحيطين ديشمەسىندە آختارمىشىدىر. بونونلا بئله، اونو دا ياخشى بىلمىشىدىر كى، زامانين دا، دۇورون دە، موحيطين دە اؤولادى اينساندىر. او اينسان كى، همين اينسان واليدئىنين داھا چوخ زامانينا، دۇورون، موحيطينە بنزهيىر. آنچاق بونا باخمايلاق، تورك بابالاريميز هر بىر كسىن - بۇيوگون دە، كىچىگىن دە بوينونا يوك قويوموشدور. هر بىر كسى مسئولييتىنى درك ائتمەيە چاغىرمىشىدىر و بۇيوكلره اوزونو توتاراق بئله سؤيله مىشىدىر:

چاليش كى، كىچىكلر سنى سايىسنلار،

اونلارلا ظارافاتلاشما، دىلىنى ساخلا

ايشده بىر سھولرى اولسا، جزالاندىر،

باشلى-باشينا قويما، نظارت ائت.

(يوسىف بالاساغونلو. قوتادغو بىلىك - خوشبختلىگە آپاران علم. باكى، آذربايجان دؤولت نشرىياتى، ۱۹۹۴، ص. ۳۱۱).
تورك دىلىنە و سۆزونه قىيىمت وئرمگى باجارمىشىدىر. فايدالى دانىشماغى، ياخشى سۆز سؤيله مگى نىسلىلره نصيحت ائتمىشىدىر. توركه گۆره، اينسانى حۇرمىتلى ائدن دە، اوجوز ائدن دە دىلىدىر. البتە، تورك بابالاريميز دىل، سۆزه قىيىمت وئرمكلە اونسىت مدنيتىنين واجىبلىگىنى دىقت مركزىندە ساخلامىش، بىلىكلى مدنى اولان هر بىر كسىن ياخشى عمل و ياخشى سۆز صاحىبى اولدوغونو

تجروبه سىدىر، ان بۇيوك اىگىدلىكىدىر. ان اىگىد آدم بارەسىندە حضرتى عليدن سوروشاندا او دئمىشىدىر: "ان اىگىد آدم اودور كى، حىرصلنندە اؤزون الە آلا بىل، ائله بىر ايش توتماي كى، حىرصى سويوياندىن سونرا پئشمان اول، او دا فايدا وئرمەيە". (بو على حسن ايبن على خواجه نظام المولك.. سىياسىنامە. باكى، "علم"، ۱۹۸۷، س. ۱۱۲). نظام المولك يازىر: "آدامين عاغلىنين كامىللىگى حىرصلنمەمكدە، حىرصلندىكدە ايسە حىرصلين عاغىلا دئىل، عاغلىن حىرصە اوستون گلەمەسىندەدىر. كىمين حىستى عاغلىنا اوستون گلەمە، حىرصلنندە غضب عاغلىنين گۆزونو توتار، اونون بوتون وارلىغىنا حاكىم اولار، نە امر ائتسە، آدم دا دليوارى اونو يئرئنه يئتيرر. عكسىنە، كىمين عاغلى حىستىنە قالىب گلەمە، حىرصلندىكدە عاغىل حىستى بوغار ھامى اونون حىرصلندىگىنى گۆرسە دە، او، عاغىللارين بىندىگى ايشلىرى گۆرر و امرلى وئرر". (بو على حسن ايبن على خواجه نظام المولك. سىياسىنامە. باكى، "علم"، ۱۹۸۷، ص. ۱۱۲). حىرصىنە، غضبىنە، ھىككەنين - هر شئىن باشىندا صبر دايانىر. صبرىلى اولماق اينسانى بوتون چتىنلىكلردن قورويور، آلنى آچىلىق، اوزوآغ ائدىر، پئشمانچىلىقدان اوزاق ائدىر. نظام المولك مودرىك آدمالارين صبر بارەسىندە دئدىكلرىنى بئله سؤيله يىر: "صبر ياخشىدىر، لاكىن مقصدە نايىل اولان واخت داھا ياخشىدىر؛ نعمت ياخشىدىر، لاكىن ناشوكورلوک اولماسا داھا ياخشىدىر؛ طاعت ياخشىدىر، لاكىن شوعورلا و آلاھ قورخوسو ايله اولسا، داھا ياخشىدىر". (بو على حسن ايبن على خواجه نظام المولك. سىياسىنامە. باكى، "علم"، ۱۹۸۷، ص. ۱۱۳).
تورك كىچىك، بۇيوك موناسىبتلىرىنين قورونما بىلمەمەسىنى دە نظردن قاچىرمامىش، بونو داھاچوخ

ھامیسی گیزلەنیر. و ان نہایت، بو بارەدە تورکون یاراتدیقلاری داھا توتارلی سۆز دئییر:

اگر سالامات اولماق ایستەیسە،

دیلیندن پیس سۆز چیخارما.

(یوسف بالاساغونلو. قوتادغو بیلک - خوشبختلیگه آپاران علم. باکی، آذربایجان دۆولت نشریاتی، ۱۹۹۴، ص. ۲۸-۲۹).

تورک بیلگی، ایدراکی و عاغیلی وحدتدە گۆتورمکلە کامیل لیگین نە اولدوغونو آنلاتماغا چالیشمیشدیر. یعنی ھمیشە بیلک، ایدراک و عاغیل کامیل لیگه خیدمت ائتمیشدیر. نتیجەدە ایسە کامیل اولان ھر بیر کس اینسان اولاراق ابدی اولماسا دا، آدی ابدی اولموشدور. اینسان دونیا بیلک، ایدراک و عاغیلا حاکیم اولموشدور. تورک بابالاریمیز بیلگین، ایدراکین و عاغیلین کارا گلەدیگی واخت قیلینجین اوینادیغی رولو دا گیزلتمەمیشدیر. مثلاً:

بو ایکیسی کار ائتمەسە، (بیلک و ایدراک) بیلگی قیراغا قوی، قیلینجی آل الینە.

حاکیملر، عالیملر، خالقین باشچیلاری،

بیلکسین ایشینی قیلینجلا حل ائتمیشلر.

(یوسف بالاساغونلو. قوتادغو بیلک - خوشبختلیگه آپاران علم. باکی، آذربایجان دۆولت نشریاتی، ۱۹۹۴، ص. ۳۱-۳۲).

بیلک، علم، ایدراک، عاغیل صاحیبی اولماق دونیادا ھر شئیدن اوستوندور. بونلارین ھر بیرى اینسانین دوستو، کۆمگی و آرخاسیدیر، عئینی زاماندا دۆولتدن، واردان قات-قات قییمتلیدیر. اودور کی، بیلکلی، علملی، ایدراکلی، عاغیللی آدمالار ھمیشە احتیاج اولموشدور. تصادوفی دئییلدیر کی، نظام المولکون "سییاستنامە" اثرده فیلسوف لوغمانین دیلی ایله دئییلیمیش فیکیر ایستیناد کیمی گۆتورولور: "دونیادا اینسان اوچون علمدن داھا یاخشی دوست یوخدور. علم دۆولتدن دە یاخشیدیر، چونکی دۆولتی سن ساخلامالیسان، علم ایسە سنی

سۆیلەمیشلر. بیلکلی، مودریک آدمالارین سۆزو یاخشیلیغا خرجلەدیکلرینی گلەجک نسیللەر چاندیرمیشدیر. مثلاً:

بو سۆزو اونوتما، یادیندا ساخلا:

"دیلیم منە چوخ عذاب وئریر،

کاش باشیمی کسمەسینلر، من دیلیمی کسرم".

سۆزونه دیقّت ائله، باشین گئتمەسین،

دیلینی ساخلا، دیشین سینماسین.

(یوسف بالاساغونلو. قوتادغو بیلک - خوشبختلیگه آپاران علم. باکی، آذربایجان دۆولت، ۱۹۹۴، ص. ۲۷-۲۸).

اینسان بیلەلیدیر کی، "باشا دیل گتیرهنی ائل ییغیشسا، گتیره بیلمز". اونا گۆره دە اینسان دیلینی ساخلاماغی باجارمالی، ھارادا نەیی نئجە دانیشماغی یاخشی بیلەلیدیر.

بیلکلی، ساوادلی آدمالارین سیماسیندا دیلە، سۆزە ھمیشە یوکسک قییمت وئرلیب، سۆزلە یوکسەلشین فایداسی اویولوب و تعریفلەنبدیر. تصادوفی دئییلدیر کی، آتالار یاخشی دئمیشدیر:

"باشا دیل گتیرهنی، ائل ییغیشسا گتیره بیلمز".

"قیلینج یاراسی ساغالار، دیل یاراسی ساغالماز"

آتالار سۆزو و اونون "اوغوزنامە" دە ایشلنمیش "قیلیچ یاراسی اؤنەلور، دیل یاراسی اؤنەلمز"

پارالللی تورکون یئنیند یادداشیندان قاینالانیر.

تورک بابالاریمیزین دیلە وئردیگی دگرین نە قدر اھمیتلی اولدوغونو تصدیقلەیر. دیلین آلتیندا اینسانین کیملیگی گیزلەنیر.

دیلین آلتیندا اینسانین دونیاگۆروشو، اطرافداکیلارا موناسیبتی گیزلەنیر. دیلین آلتیندا دیلین اؤز ایمکانلاری گیزلەنیر. ان نہایت، دیلین آلتیندا دونیادا درک اولونان و درک اولونمایان نە وارسا، اونلارین

اینسانین بزه گئی اوز، اوزون بزه گئی ایسه گۆزدور.

اینسان سۆزونو دیلی ایله سۆیلر،

سۆزو یاخشى اولسا، اوزو پارلار.

(یوسف بالاساغونلو. قوتادغو بیلک - خوشبختلیگه آپاران علم. باکی، آذربایجان دؤولت نشریاتی، ۱۹۹۴، ص. ۳۵).
تورکون حیکمت خزینه سینده اؤزونه مخصوصلوقون بیرى ده ائلات مدینیتینی یاراتماسی و یاشاتماسی ایله باغلیدیر. ائلات مدینیتی نین یارانماسی سببی اونولا باغلی اولموشدور کی، تورک دونیا یا گلیشیندن سونرا دونیانین طبیعی و زنگین اولان اراضیلرینده مسکونلاشمیشدیر. بو اراضیلر او قدر اوجسوز-بوجاقسیز اولموشدور کی، اونون بیر طرفیندن او بیرى طرفینه گئتمک اوزون واخت طلب ائتمیشدیر. ایستر-ایسته مز اراضیلر گئت-گئده تورکون اؤزو طرفیندن آیریلماغا، بئله دئمک اولارسا، سرحد چرچیوه سینه دوشمه یه باشلامیشدیر. نتیجه ده تورکون مسکونلاشدیغی اراضیلرین بیر-بیریندن فرقلندیریلمه سی باشلانمیشدیر. ائل-اوبا جاماعاتی، ائل-اوبا ایفاده سی ده بورادان یارانمیش و ائلات دوشونجه طرزى نین بیر کومپوننتی کیمی تورکو همیشه ایزله میشدیر.

"آدام آداما قووشار، داغ داغا قووشماز" آتالار سۆزو و اونون "اوغوزنامه" ده اولان پارالل واریانتی "قاویشار آدام آداما، آما قاویشماز تاغ تاغا" ائلین بیر اوجو ایله او بیرى اوجو آراسیندا مسافه نین بؤیوکلوگونه ایشاره دیر. یعنی ائل-اوبانین آداملاری بو اوجسوز-بوجاقسیز مسافه نی گزرکن بیر-بیری ایله راستلاشا بیلر، گۆروشه بیلرلر. منجه، ائله باغلی آتالار سۆزلری نین یارانماسی سببی ده ائلات دوشونجه طرزى ایله باغلی اولان بیر مسله اولموشدور.

مثلا، "اوغوزنامه" ده قارشىلاشدیغیمیز همین آتالار سۆزلری ده بونو تصدیق ائدیر.

ساخلاير". (بو علی حسن ایبن علی خواجه نظام الملک. سیاستنامه. باکی، "علم"، ۱۹۸۷، ص. ۶۹).

بوندان باشقا، یئددی-سککیزینجی عصرین گۆرکملى اولمالاریندان بیرى اولان حسن بصرى نین فیکرینه ایستیناد اولونور: "عالیم او دئییلدیر کی، عربجه چوخ بیلیم، غلیظ عرب ایفاده لرینی و سۆزلرینی چوخ ازبرله میش اولسون، عالیم اودور کی، بوتون علملردن باشی چیخسین، هانسی دیلی بیلسه، مقبول ساییلار". (بو علی حسن ایبن علی خواجه نظام الملک. سیاستنامه. باکی، "علم"، ۱۹۸۷، ص. ۶۹).
تورکون حیکمت خزینه سینده اصل اینسانا یوکسک قییمت وئریلمیش، اونلارین زمانى، دونیا یا حاکیم اولمالاری سؤیله نیلمیش، بئله لرینه بزه مک تبلیغ اولونموشدور. اصل اینسان باغلی سایه سینده اصل اینسان آدلاندیریلیمیشدیر. اصل اینسانین باغلیلی، اصللی و نجیب اولدوغو سؤیله نیلمیشدیر. "قوتادغو بیلک" ده یازیلیر:

باخ، ایکی جور اصل اینسان وار:

بیری بی، بیری عالیم؛ اونلار اینسانلارین باشیدیر،

بیری الینه قیلینج آلیب خالقى ایداره ائدر،

بیری الینه قلم آلیب دوز یول گۆسترر.

(یوسف بالاساغونلو. قوتادغو بیلک - خوشبختلیگه آپاران علم. باکی، آذربایجان دؤولت نشریاتی، ۱۹۹۴، ص. ۳۴-۳۵).
تورک اؤز حیکمت خزینه سینده بیلگی، ایدراکین، باغلیلین وحدتینده کامیل لیگی گۆرور و بو کامیللیکده ایسه اصل اینسانین کیملیگینی اورتالیغا قویور. اصل اینسانین - کاماللى اینسانین بزه گئی نین دیل اولماسی سؤیله نیلیر. یعنی اصل اینسانین کیملیگی یئنه ده اونون دیلینده دیر. بورادا یئنه ده بیر چوخ مطلبلر دیلین آلتیندا گیزله نیر. بو باره ده "قوتادغو بیلک" ده یازیلیر:

کمالین بزه گئی دیل، دیلین بزه گئی سۆزدور،

آنلامیش و بو زامان مسلهیه ائلات دوشونجه طرزی ایله دئییل، میلی-سییاسی و دؤولتچیلیک دوشونجه طرزی ایله یاناشمیشدیر. هله ان قدیم، قدیم و اورتا عصرلر مرحله سینده تورک باشقا خالقلارلا میلی-سییاسی، دؤولتچیلیک دوشونجه طرزی ایله قونشولوق موناسیبتینده اولموشدور.

ایدراک صاحیبلری دؤولتچیلیک دوشونجه سینه صادیق قالماقلا دؤولتی ایداره ائدن هر بیر کسین فایدالاناجاغی اؤیود و نصیحتلرله تورکون دؤولتچیلیک تاریخی نین قدیم لیگینی تصدیق ائتمیشلر. هله اورتا عصرلرده دؤولتین (محض تورک دؤولتی نین) موعاصیر آنلامدا دئسک، کونستیتوسیاسینی یازماق، حؤکمدارین، وزیرین، بیین، سرکرده نین، کاتبین، خزینه دارین، آشپازین، خیدمتچی نین نجه اولماسینی اؤلچویه، مئبارا چئویرمک، عئینی زاماندا عالیملر، طبیبلر، افسونچولار، یوخو یوزانلار، مونجیملر، شاعیرلر، اکینجیلر، ساتیجیلار، حیواندارلار، صنعتکارلار، یوخسوللار موناسیبتی عدالتی، جمعیتین هر بیر طبقه سی نین ماراگی تامین اولونموش شکیلده بیان ائتمک دؤولتچیلیک تجروبه سی نین محصولو کیمی باشا دوشولمه لیدیر.

ائل ایله گلن قره گون دوگوندور.

ائل ایله گلن بلا بایرامدیر.

ائل آتدیغی داش اوزاق گئدر.

ائل دلوسین آلداتماز.

ائل ایچینده قاتی سؤیله مه،

دیوار آردیندا قولاق اولور.

(اوغوزنامه. باکی، یازیچی، ۱۹۸۷، ص. ۲۵، ۵۴، ۵۸).

ائلات مدنیته نین ترکیب حیصه سینده موناسیبتلر سیستمی همیشه اؤنملی یئرلردن بیرینی توموشدور. موناسیبتلر سیستمی نین اساس کومپوننتلریندن بیر ده قونشولوق موناسیبتی اولموشدور. قونشولوق موناسیبتی اولمادان تورکون معیشتینی تصور ائتمک مومکون دئییلدیر. تورک قونشولوق موناسیبتینی دار و گئیش معنادا باشا دوشموشدور. دار معنادا قونشولوق موناسیبتی ائلات دوشونجه سینده قونشونون قونشویا اولان موناسیبتی کیمی (بیر تورکون قونشوسوندا اولان باشقا بیر تورکه موناسیبتی) باشا دوشولموشدور. و بو باره ده اوغوز بالالاریمیزین سؤیله دیگی آتالار سؤزلری ائلات دوشونجه سیندن قاینالانیب گله رک ایندی ده اؤز تاثیر گوجونو ساخلاماقدادیر. مثلا:

قونشونون ائشگین ایکی ایسته، سنین اوچ اولسون.

قونشییی قونشیدان سورارلار.

قونشو حاقی، تانری حاقی.

قونشون کیم ایسه، قارداشین اولدور.

قورد قونشوسون یئمز.

(اوغوزنامه. باکی، یازیچی، ۱۹۸۷، ص. ۱۴۱، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶).

تورک گئیش معنادا قونشولوق موناسیبتینی میلتلر، خالقلار، دؤولتلر آراسیندا اولان موناسیبت کیمی

علی تقی زاده لاریجان دن ایکی اویکو

یاخشی بلدسن. طبیعت وورغونودی. دئییرمیش، بو
گونلر آغداشدا بیر جور گوی بویالی چیچک بیتر .
ایکی گونه ده سولار. گرک بو ایلده گئدیپ او گولو
گورم . گلیب بیر ساعات او چیچه یه، گوله باخیب .
آغلییب . قاییدیپ!!! عزت اله عمی نین منه چوخ
حورمتی اولسادا بو دوزسوزلیقا دوزه بیلیمه ییب ،
دئیمیشدی : اده بو کی لاپ دلی نین بیری ایمیش!!!
سیاوشین اوجا گولوشون گورنده دئمئشدی :آی
فتنه! هامی سین اوزوندن بزه بیر سن. آز ساتاش
اوکیشیه!.

باشا ساغلیغی

الغرض،اوگونه ایله آغداشداش آشاغی مئشه
قیراغیندایدیم کی موبایلیم زنگ چالیدی.
تهراندا قارداشیم زنگ ایله میشدی . بیلنده کی
هاردیام . حسرتله دئدی : آی آللهین بختوری !
علکبر آروادی نورسته اولوب ، سحرده ختمیدی .
کفن دفنده یوخیدین. دئییردیم بس بورداسان ،
لااقل ختمینه گلرسن. خیر شره بیرآز آرتیق قیمت
وئر . یکه کیشی سن آخی!. دئدیم: روحو شاد
اولسون قارداش .
قاییداندا اوغلو بیت اله نین ائوینه گئدیپ ،باش
ساغلیغی وئرم.

دئییرم بس سون دفعه ، نورسته خانیمی ۳۰
یاشیمدا بلکه ده اوناندا قاباق گورمیشدیم.
اوندا اونون اللی دن چوخ یاشی اولاردی . غریبه بیر
ناخوشلوقا دوچار اولموشدی .
یایدا گون قاباغیندا، یورقان دوشکده ده تیرتیر
اسردی، اوستونه کچه چکر دیلر .

کندیمیزین قادینلاری دئییردی : دای بو یازیغین
قانی بیشیب. سونرالارکی لاپ الدن ایاقدان دوشدی
، اوغلو بیت اله اونو تهرانا آپاردی.هم داوا درمان
ایچون همده ئوز یانیندا ساخلاماق ایچون. بیت اله

مرخصلیق آلیب دولانماغا ، کندیمیزه ییلاقلاریمیزا
گئتمیشدیم. بونودا دئییم کی منیم تئز- تئز قره داغا
گئتمه ییم ،قوهوملارین ،تانیشلارین چوخونا قریبه
گلیر . دئییلر فلانکس لاپ جاییب! آخی ایلده نئچه
دونه ۹۰۰ کیلومتر یولی گئدیپ قاییتماق اولار؟ آدام
هئیدن دوشر! هاما منیم گوبه ییم اوردا
کسیلیدیکندی ندی، سفر چتینلییی گوزومه گلیمیر.
خدافرینده بیر شوخلوقچول قاینیم وار، سیاوش
آدیندا. عکسینه ،اونون عزت اله آدلی چوخ جدی
بیرعمی سی وار. عمی نینده بیرزادا خاص
حساسلیقی وار. شهرده یاشیانلارین چوخ کنده باز
اولماقین خوشلاماز . سوسوللوق حساب ائدر. بیر
گون عزت اله منی سوروشاندا سیاوش دئمیشدی :
دونن گئجه تکجه گلیب آغداشدا چادیر ووروب
یاتیب ،سحر ائرن ییلاق بولاغیندان بیرآز سو
گوتوروب بیرباشا قاییدیپ تهرانا. عزت اله چوخ
تعجبله سوروشوموشدی : په؟ نه عجب ؟ نه ضروری
ایش واریمیش کی؟ اودا دئمیشدی : سنکی اونا

. هر نه يالوارديم قبول ائله مدی کی تاریخسيز وفات
گواهی سی وئرسین. چوخ اللشدیم هاما آخیر
دوهدوری باشا سالا نمادیم!!!!.

دای من ئوزومی ساخلیا بیلمدیم. پیقیلدادیم. بیت
اله تزه باشا دوشدی کی نئجه گولملی بیر خواهیش
ائدیرمیش. اوزوده گولدی. گئت گئده مطلبی درین
باشادوشدوکجه اوجادان گولوردی. ایکی خورما
آغزینا قویدی، چینیه چینیه دئدی: اشی نینیم
آخی!!!! بیرده پیقیلداشدیق. بیر شاققیلتی دوشدی
کی گل گوره سن. باش ساغلیقی گولوشمه
مجلسینه چئوریلدی. بیردن بیت اله اوزون
یغشیدردی. گوزلری گولسیدی ده، جهد ایله دی
اوزون جدی گوسترسین. دئدی: رحمتلیک اوغلو
آنمین تویو اولسایدی بو قدر گولمزدیم. بیلیرم بئله
شئی لر سنین وئجینه دگیل. هاما بو حالدا بیر
قوهوم قاپیدان گیرسه آبیریم گندر. دور چیخ گئت
الله سنی گولدورسین.

تصادف

سهو ایله مسم ۱۳۴۷ ین پاییزی تزه گیرمیشدی.
من اوچ اینجی صینیفه گئتملی دیم. بیرهفته
اولاردی کی مدرسه آچیلیمیشدی. من هله گئدیپ
آد یازدیرمامیشدیم. هرچند کی اوندا فقط کتاب
پولو آلیب آد یازیردیلاز وهرکتاب ۵ قرانیدی، هاما
اونادا پولوم یوخیدی. بیر طرفدن ده ائوین، طوله
باجانین ایشیندن باشیم آچیلمیردی.

سحرارته قاشقا زمیدن مئشه لره طرف دیکلنپ
اودون یغماغا گئدیردیم. قره ائششه ییمیزی مینپ
دهره نی الهه توتوب سیجیمیده پالانینا
باغلامیشدیم. اثرکن یوللانیدقدان چاناقچی
وهیمیدان محصللری ایله قارشیشامادیم. اوندا

ادبلی همده ئوز دیلیمز فیغارا بیر اوغلانیدی. مندن
یاشدا کیچیک اولدوقدان، منله چوخ احتراملا
یاناشاردی. ساوادیسز اولسایدی دا، دانیشیغینا چوخ
دقت ایلردی کی حسابسز، یاوا بیر سوز آغزیندان
چخماسین. ایندیده او گوزل عادت اوندا وار.

تهران قاپیدان کیمی بیرگئجه باش ساغلیقی وئرمه
یه بیت اله گيله گئتدیم. ندنسه ائوده تکیدی. عایله
سیده ائوده دگیلدی. آناسینین نجه اولمه سین
سوروشدوم. بیت اله دئدی: آی فلانکس سن
بیلیردین کی آنام بو ایلین بیلدیرین خسته سی
دئیلدی. سون آلتی آیدا کارگرچیلیقنان نه قازاندیم
دوهدوره درمانا وئردیم. هاما ایش ایشدن
کئچمیشدی. آخیر دئدیلر آپارین ائوده یتیشین.
ایکی هفته نین ایچینده نئچه دفعه اولوم حالینا
دوشدی، قیللیه اوزاتدیق. بو یاخین شبانه روزی
درمانگاهدان گئجه یاریسی دوهدورگتیرردیک
هردفعه ماینا ایله ییب بیر اینه وورادی، دئیردی:
دوعا ایله یین. گئدردی. سون هفته دای اینه
وورانمادی. دئدی اینه قانینا ایشله میر. حیاتینین
سونیدی.

اوقدر گجه لر یازیق دوهدوری چاغیرمیشدیق، پولدا
وئر سه یدیک، دوهدوردن اوتانیردیق. آخیر بیرگئجه
دئدیم: دوهدور اوزون دئیرسن کی بو ساغلان
دئیل. حیاتینین سونیدی. سنه زحمت وئرمکدن
دای خجالت چکیریک. لوطف ایله بونا بیر وفات
تصدیقی یاز، هاما تاریخ قویما. اونداکی اولدی
اوزوموز او گونون تاریخین قویاریق. منی گولماق
توتدی. چتینلیکله اوزومو ساخلادیم. بیت اله
سوزونه داوام وئردی: دوهدور چپ چپ منه باخدی
دئدی. بو نه سوزدی دانیشیرسان؟ ئولوم الله الینده.
بلکه سن یامن اوندان تئز ئولدوق. دئدیم: آخی
ئوزون دئیرسن سون آنلاریدی!! دوهدور پرت اولدی

اڻوڊن ماشين اياغينا ڪيمي آتاما قارداشيم صحبت ايلرديلر ،آناملا من فيڪري دالغين ڀري ڀرديڪ. قارداشيم اوتوبوسا ميننده آغلاشما باشلاناردي .ماشين گئڊردي بيزده چوخ آجي بير حيسله ، سانڪي داي قارداشيم گئري قاييتمياجاق ، جسمن ،روحن ، سورونجڪ ائوه قاييدارديق. بئله بير وضعيتده ڪتدي بيراوغلان اوشاغينا دئديڪجه ائوده ايش اولاردي.

اوگون اودوندان قاييداننان سورا چوخ ڪئفسيزيديم. ايسته ديلر سوروشالار نه اولوب آغلاماغا باشلاديم . خيلي زامن ڪئچدي تا ديه بيلديم ڪي من درسدن قالمق ايسته ميرم . هامي ڪدرلندي . اصلينده هچ ڪس ايسته ميردي ڪي من درسي ترك ائديم . آنجاق ايش ائله گتيرميشدي. راضي اولدولار ڪي سحردن مدرسه يه گئديم.ڪتابلارين پولوندا وئرديلر، دينديلر : يوبانماغين سببين موديرسوروشسا ديه رسن اليم بوشيدي.

اوندا معليم مدرسه نين مديري وناظمي ده حساب اولوردي. اودورڪي آمودير چاغيرارديق.

سونڪي گون من مدرسه يه چاتاندا اوشاقلار صف ايله ڪلاسا گئچيرديلر. منده اوچونجي صينيف ين صفيله ڪلاسا گيرديم. قاباق رديفده اوتوردوم . آريق اوجابويلي جوان بير معليم ڪلاسا گيردي.برپا برجادان سورا گوزو منه ساتاشدي. بيا پاي تخته . گئتديم . آديمي شهرتيمي ڪنديمیزی سوروشاندان سورا دئدي: تاحالا ڪجا بودي ؟ چرا دير آمدی ؟

دئديم :دست خالي بودم. چپ چپ منه باخدي دئدي: مگه ميخواستی بازاربری ؟

من ڪي يولداشلارين يانيندا غروروم سئتميشدي بازار سوزوده منه بترديدي ،دولوخدوم. معليمين باخيشي آلتيندا بيرجوت ايري ياش گيله سي گوزومدن اوزولدي. هاما يره چاتماميش معليم مهربان بيرسسله دئدي : برو بشين.

خومارلي ڪندينده بير ابتدائي مدرسه واريدي ڪي اطراف ڪندلرينده محصللري اوردا درس اوخويورديلار. البته ڪي هر ڪتدن ايڪي اوچ نفردن آرتيق گلميردي. ايله ڪي يوخوشون باشينا چاتديم قاييديب آرخايا باخاندا محصل لري گوردوم ڪي شورده دن خومارليا طرف ديڪلنيب اوينايا اوينا مدرسه يه گئديرديلر. ايلڪ دفعه ايدى ڪي تڪ اودونا گئديرديم . اودا شله اودونو يوخ. بير يوك اودون قيريب تڪجه سينه ائششه يه چاتماليديم. ايشين چتينلي يي مدرسه اوشاقلارين گورنده ياديمان چخدي .بلڪه داي مدرسه اوزو گورميه جم فيڪريندن دولوخدوم .ايله آغلاديم ڪي اوزومه يازيغيم گلدی.

اوايللر آتام قوجاليب ايشدن دوشموشدي . بويوك قارداشيميندا بير آغير بئل آغري ناخوشلوغو واريدي ڪي ايلده ايڪي اوچ يول ، قيران قيران توپلانان پولو آپاريب تهراندا دوهودورله (دڪتر) وئردی. ثمريده اولمازدي . اورتانجيل قارداشيم ڪي تهراندا ڪارگرچيليق ايلردي اودا قازانجينين چوخون، بويوك قارداشين داوا درمانينا وئردی. آنام ، باجيلاريم ايلده نئچه فرش توخويارديلار. ائني بير متير بويو اوچ متير ڪي اونا ڪناره ديه رديلر. ناخيشي دا ايندي ڪي تورڪمن فرشلرينه بنزردی. هاميسين ساتيب دوهودوره خرجلرديڪ. بعضاً ضرورت اوجباتيندان فرشي هانا اوسته ياري توخونموش چوخ اوجوز بير قيمته ساتارديلار. اينديڪي پيش فروش آدلانان ڪيمي.قارداشيمي تهرانا دوهودوره يوللاماقدا غملي و تڪراري صحنه يه چئوريلميشدي. وسايلين حيوانين بئلينه باغلايب خومارلي سه راهينه اوتوبوس اياغينا گئدرديڪ.آتام آنام قارداشيم بيرده من. اوندا ڪرم ڪبيري خومارلي سه راهيندا قهوه خانا آچميشدي .حسن ڪاري نين ، موتوري قاباقدا اولان ، چوخ سرصدالي اوتوبوسو اوردان ڪليبره حرڪت ايلردي.

آخساییردی. بیلدیم کی
تصادفدن بو گونه قالب.
چوخ سئنیخمیشدی. اوندان
قنادی فلان یوخیدی. بایرام
گوروشونه یا جوجه، پندیر زاد
آپاراردیق یادا بیسکوئیت
قوتولارینین ایریسیندن. من
بیسکوئیت آلمیشدیم. البته
یاز اوزونو او بیسکوئیتلری
مختلف بهانه لر له اوزوموزه
یدیرتدی. ان کاسیب

شارگردله ایله قوتوسوایله ویریدی. اوچ نفر
همکلاسارلا دفتره گئتدیک. هیجانلا دئدیم. از خبر
تصادف شما خیلی غمگین شدم. آجی گولومسه دی
. دئدی: تصادف؟؟!! بعله بعله. شاید هم تصادف!!
بیر آیدان سورا ینه اوچ گون مدرسه یه گلمدی.
دوردونجی گون داهای دالغین بیر حالدا کلاسای گلدی.
عقلیمیزه ده گلمزدی کی ساواک ادلی بیر حکومت
اداره سی اولای. کاسیبلار، کتدیله جان یاندیران
معلیمی او گونه قویا. بونو نچه ایلر سورا اویرندیک.
یازین سونوندا کارنامه وئیلن گون دفترده اوتوروب
پنجره دن آدلاری چاغیریب هرکسین کارنامه سین
وئریب بیر نصیحتده ائدیردی. منه چاتاندا دئدی: سیز
بوردا فقط ساوادلی اولورسوز. یازی پوزی اویرنیرسیز
. بوکتابلارسیزی باشقا کتابلار اوخوماغا قادر ائدیر.
گله جک حیاتییزین یولون باشقا کتابلاری اوخوماقلا
آرایین. من او کتابلاردان نچه سین سیزلره
گتیریردیم کی باشیما او اوپون گلدی.
دودغی قاچدی. آرتیردی: سن دیه ن او تصادف.
سوروشدوم: پاییزدا ینه بورا قاییداجاقسیز؟؟
دئدی: بیلیمیرم. باشیم الیمده اولسا، یقین کی گله جم.
پاییزدا مدرسه میزه باشقا بیرمعلیم گلدی. ۱۳۹۷ کرج یای

گئدیب یریمده اوتوردوم. معلیم فیکره
دالیدی. باخیشی ایله ساکتجه کلاسی سیر ایله دی
نچه دیقه پنجره دن خومالی کندینه باخدی. آراملا
اوز اوزنه میزیداندی: خاک بر سرصاحب این مملکت
که دانش آموزش پول کتاب درسی نداره. من قاباخ
ردیفده اولدقدان بونو ائشیده بیلدیم. زنگ تفریح
چاغی منی دفتره چاغیردی. کتابلاری وئردی.
آدیمی دفتره یازارکن دئدی: اول ودومو اینجا
خوندی؟ دئدیم: بله. باشقا کاغذ دفتری قوردالادی.
تبسومله منه باخیب دئدی: هر دو سال شاگرد اول
بودی. آفرین آفرین!!

اوره ییم ایسیندی. معلیمین خوشوم گلدی.
اوشماللی بیر مهربان معلیمیدی. نوروز بایرامی
چاتدی و تعطیلات باشلاندی. بایرام احوالاتی خوش
آنلار اولسا دا من مدرسه و خصوصیه معلمدن اوتری
داریخییردیم. بیرگون اوز کتدی همکلاسیمیزین
بیری دئدی: های دوشوب کی مودیر تصادفده اولوب.
چوخ کدرلندیم. قالان تعطیل گونلری هج بیلمدیم
نجه کچدی. فروردین آیی نین اون دوردی، تله
سیک مدرسه یه یوللاندیق. معلیم گلمیشدی. چوخ
سئویندیم. اوز گوزونده گوپرتی یری واریدی. همهده

وجه تسمیه سولدوز و نقده (سون)

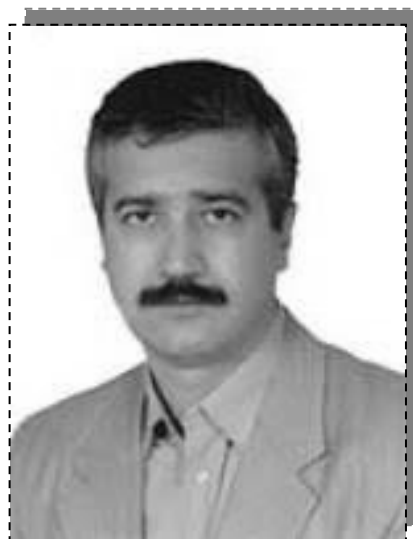
نقده و سولدوز آدلارینین آچیکلاماسی و اتیمولوژی کۆک آراشیرماسی

یازار: دکتر فرهاد جوادی یکان سعدی (عبداله اوغلو)
اورمیه / خرداد ۱۳۹۷

و روشنی)، نور و ایشیغین دوغانی (زاینده نور و روشنی) و بو کیمی آنلاملار اولور. بئله لیکله سولدوز آدینین بو واریانتینی (الف ۲-) آچیقلا یارکن، بیزه معلوم اولور کی "سولدوز" آدی، ساک یا ساکا تورکلرینین میفیک تفکورو ایله باغلی یارانمیشدیر. اسکی میفیک اینانجلار و باورلرله باغلی یئرآدلاری، او یئرلرده یاشایان و یاشامیش خالقین، سوی کۆکونون آچیکلانماسینا، بیزه کۆمک ائدیر.

ایندی ایسه، سولدوز آدینین (ب) واریانتینی، یعنی (سو+Su اول +duz) حالتینی گۆزدن گنجیردیب، آچیکلاماق گره ک:

ایلك اؤنجه بو ترکیبین آنالیزینده بیرینجی حیصه سی اولان "Su" سو" یو مختلف یؤنلردن تحلیل ائتمه لی و آچیکلامالی ییق. سولدوز آدینین بو ترکیبینده گۆرون "سو" Su حاققیندا، اؤنجه یوخاریدا توضیح وئریلیدیر و قئید ائتدیک کی "سو" Su و اونون دیگر فونتیک واریانتلاری ساییلان "شو" Su و "زو" Zu، قدیم تورک میفولوژیسینده "سو" دان(=آب) علاوه، "نور"، "ایشیق" کیمی میفیک معنا چالارلاری دا اولموشدور. بورادا یئری گلمیشکن قئید ائتمه لیک کی "سولدوز" آدینین ایلك بؤلومو ساییلان "سو" نون دیگر واریانتلاریندان بیرسی اولان "شو" Su، (Su=Su)، بیزجه تورک خالقلارین و او سیرادان آذربایجان میفلر جوقاقاسیندا، تانریلاردان بیرى ایمیش و اولای بیلسین سونراکی مین ایلیکلرده، یئنئ یئتمه (یهود، مسیحیت، اسلام) دینلر و اینانجلارین باسکیسی و سیخیشدیرمالاری تأثیرینده، بیر خئیلی میفلر و تانریلار کیمی، آرادان قالدیریلیب و یا آدی و ماهیتی دیشیلیبدیر. تورک-توران و آذربایجان میفی و تانریسی اولان "شو" Su، فارس دیلینه کئچه رک، اؤزونو ایندییه قده ر "سو-سو" سؤزو و ایفاده سینین بطنینده، همن

سولدوز Sulduz یا سلدوز Solduz آدینین سون بؤلومو "دوز" Duz و اونون دیگر واریانتلاری (دیز، تیز، دیس، تیس، توز، توس) قدیم تورک میفولوژیسینده، هر بیر پدیده نین ایلك باشلانیشی و ایلك گۆزه سی و ایلك اؤزه یی (=سرچشمه، منبع، شروع، آغاز، آغازگر، بؤیوک، آنا، آتا، اصل، منشأ) سایلیبردی. میثال اوچون اسکی تورکلرین اینانجینا گۆره، آن بؤیوک، اولو و ایلكین داغا کی بوتون باشقا داغلار اوندان تۆره نیبدیر، «توس تائو» Tos Tau دئییرمیشلر. اسکی تورکلرین چوخو، ستایش و پرستش ائتدیکلری مقدس داغلاری، اولو آنا (=مادر بزرگ)، اولو آتا(=پدر بزرگ) سانیردیلار و ائله ده آدلاندیریدیلار. بو بیلگیلر و آچیکلامالارین اساسیندا «سولدوز» آدینین آنلامی و معناسی "بؤیوک گونش" (=خورشید خدای بزرگ)، "آنا گونش" (=خورشید مادر، الهه خورشید)، "آتا گونش" (=خورشید پدر، خدای خورشید)، اولو گونش(خورشید خدای بزرگ و ازلی)، نور و ایشیق تانریسی (خدای نور

باشقا فونئتيك واريانتيني گۆز اۋنونه گتيره رك، قديم تورك ديلينده "حربيچى" (=فرد مسلح نظامى و لشكرى)، "حربى عسكر" (=سرباز جنگ)، "دۇيوشچو"، "قوشون عسكرى" آنلاملاريندا ايشلنن "سو" Su // "سو" Sū سۆزلرينين يارانماسى دا ائله بو قديم تورك كۆكنلى "شو" نون بو معنا چالارلاريندان ايره لى گلير. بىر ايگيد او زامان "سو" Su // "سو" Sū آدلانا بيلر كى قوچاق و آتيلقان ياشينا چاتميش اولسون، دۇيوش و ساواشماق قابىلييتينه ماليك و عىنى حالدا ائولنمه يه و ائو قورماغا آداى و حاضر اولموش اولسون. تورك ديلينده ائولنميش ياشينا و حدينه چاتميش ائولنمه ميش جونا "سوباي" Subay و يا "سوباي" Sübay دئمە يين سببى ده ، ائله هَمَن "سو" Su // "سو" Sū يا "شو" نون يوخاريدا ايشاره اولونان (ائوليليگه و ائولنمه يه آداليق) آنلام و معنا چالارلاريندان ايره لى گلير و تۆره نير. دئمە لى "شو" و "سو" نون ديگر معنا چالارلاريندان "عسكر"، "قوشون حربىچىسى" و "آر" (=مرد ، شوهر)، "كوجا" و "ائش" (=همسر) ده سايماق اولار. "شو" نون ميصيرده كى قازانديغى "آر" (=شوهر) آنلامى و معناسىنى ، ايندىكى فارس ديلينده ايشله نن "شو" و "شوى" Suy سۆزلرينده اۋزونو قورويوب ساخلاماغىنى گۆرمك اولار. "سولدوز" آدينين ايلك بۆلومو اولان "سو" Su و يا اونون ديگر واريانتى سايبان Şu "شو" نون يوخاريداكى قئيد اولونان "قورويوجو" ، "قورويان" و بَكچى (=محافظ، سرباز، مدافع، پاسدار) كيمى معنalar و معنا چالارلاريني داشيديغىنى نظره آلاق ، بىر گوجلۇ احتمالا گۆره ، "سولدوز" آدينى "سو- اولدوز" Sü Ulduz و يا "سو- اولدوزو" Sü ulduzu (=تقريباً ستاره ى سرباز ، ستاره ى محافظ ، ستاره ى پاسدار و ... آنلاملاريندا) بيليب ، آدلانديرماق اولار. "سو" Sü تورك ديلينده اسكيدن برى "قورويوجو"، "قورويان" (محافظ ، حراست ائده ن، "عسكر"، "سرباز"، "قوشون پياده سى"، "دۇيوشچو" ، "آر" و "آره ن" معنالاريندا ايشله نيبدير.

"نور"، "ايشيق"، "ايشين" و "پاريلتى" آنلاملاريندا، اۋزونو قورويوب ساخلاماقدادير. فارس ديلينده بو قديم تورك ميفيك آدى ، (سو- سو زدن كيمى) ايشلنيلير و پاريلداما، ايشيلداما، اولدوز ايشيغى و پاريلتيسى معنالاريندا ايشله نيلير. بو تورك و آذربايجان ميفى و تانريسى "شو" Şu، مئزوپوتاميان (بين النهرين) و ياخود آذربايجان ميفلر جۇوقاسيندان يا پانتئونوندا ، مصره گئديب و مصرين ميف لر پانتئونوندا بىر تانرى كيمى اۋز وظيفه سينده اولوبدور. مصر پانتئونون "شو" Şu تانريسى حاقيندا ميتولوژ "ژ. ويو" ۱۰ J.Vieux "The Myths of Egypt" آدلى اثرينده صحيفه ۲۸-ده يازير : "شو" ، مصرين ۹-لوق پانتئونوندا يئرلشميش و "رع" تانرينين ياراديليشى ساييليردى. "شو" ، باجيسى "تفنفوت" Tefnut ايله ، مصر تانريلار پانتئونونون ايلك جوفتو و آر- آروادى (ائشلىرى) ساييليردى. بيز ميتولوژ "ژ. ويو" نون وئردىگى بو معلوماتدان بئله نتيجه آليرق كى مصر ميفولوژياسيندا و بو ميفولوژيانين اساسيندا ، "شو" تانريسى ، جوفتليكه (ائشلىكه) ، ائولنمه ده ، آر- آروادليقدا ، ايلك ائش و ايلك آر ساييلير. بيزه گۆره بو معلوماتين اساسيندا دئيه بيله ريك كى "شو" نون ديگر بىر آنلاملى و معنا چالارى دا "ائش" (=همسر)، "آر" ، "حيات يولداسى" دئمكدير. "شو" تانرينين مصر پانتئونوندا ايلك "جوفت" ، "ائش" ، "آر" ، "حيات يولداسى" ساييلماسينا دايير، مصر ميفولوژياسى اوزمانى "دۆكتور روى- ويليس Roy Willis" ده ، "William.G.Dotty" ويليام ج.دوتى "نين ۹ باشچىليغى آلتيندا يازيلان The Times World of Mythology" اثرين صحيفه ۱۶-دا شهادت وئير و يازير: "...مصرين بۆيوك تانريسى سايبان آتوم تانريسى، "نوطفه" نى (=اسپر) ياراتدى و اونون نوطفه لرپندن ايلك جوفت (ائش) تانريلار و آر- آرواد تانريلارى يعنى "شو" تانرى و "تفنفوت" ايلاهه سى ياراندى. بو جوفت تانرى، تانريلار نسلينين ايلك نمونه لرى ساييليردى. بيزه گۆره "سو" يو، "شو" نون

اونون چئورە سىنى قورخونچ روحلار، شېخ لىر و دئولر (دئومولار) احاطە ائىدېدېر. آما اونون ياخشى جەھتلىرى دە باردى ... شيوانىن پارواتى ايله ائولنمە سىندىن ،بىر سىرا تانرىلار دوغولدىلار ،او سىرادان ساواش تانرىسى ، گئىشا ،لکشىمى يا سَرسَوْتى،...".

اسكى چىن تارىخىنە دقت ائدرىك، گۇرونور كى ھىمىن بو تورىك كۆكنلى مىفېك آددا ،"شو" Su سۇللا سى و "شو" ھان" آددا ھۆكمران اولوبدور. "شو" ، سومئىر- آكاد ھكمرانلارنىن آدى اولاراق (مىلادىدان اۇنچە ۲۰۰۳- ۲۰۲۷)، عىنىي حالدا چوخ حىرت ائىدىجى دىر كى ھىمىن آد ۱۸۰۰ ايل سونرا (ائرادان اۇنچە ۴-جو يوزايللىككە) ،اسكندرىن اورتا آساييا يوروشو زامانى، يئنى دن بىر تورىك سۇلتان ،خاقان و يا ايمپىراطورونون آدى اولور. ويكى پئىدىا، آچىق ائىسكىلوپئىدىاسىنا اساساً ، "شو" ("شو ھان") — اوچ چارلىق دۇوروندى ۲۲۱ — ۲۶۳ جو ايللردە مۇوجود اولموش دۇولت ايمىش. "شو" چارلىغىنىن اساسى، اۇزونو "ھان" (ھان) سۇلالە سىنىن داوامچىسى سايان "لىو بىي" Liu bey طرفىندىن قويولموشدور. بىزە گۇرە بو "شو ھان" و ياخود "شو ھان" اصلىندە بىر افسانوى تورىك سۇلتانى و خانىدېر. بو دئىدىگىمىزىن تصدىقىندە ، ن.م.خودىئو N.M.Xudiyev و ا.آ.قولىئو (A.Quliyev) ۱۲، "قدىم تورىك عابدە لرىنىن سۇزلوگو" آدىل ائرىن صفحە ۱۲۶-سىندە، "شو" نون توضىحىندە يازىرلار : افسانوى تورىك خانى و اونون فتح ائىدىگى شېرىن آدى".

"سولدوز" آدىنىن اىلىك حىصە سى ،"نور"، "ايشىق" معناسىندا اولان "سو" يو، اگر گۇى و سماوى عنصرولوقدان چىخاردىب ، يئردە كى "سو" (=آب) عنصر و معناسىندا اولماسىنى نظردە آلساق ، او زامان "شو ھان" بىزجە ،بىر وارىانتا گۇرە قدىم تورىك مىفولوگياسىندا آدى گئىدن ھىمىن "سو ھان" Su Xan يا Su Xan "سو ھانى" دىر. چونكى "شو" Su ايسە "سو" يون باشقا بىر وارىانتى سايلىر. بىر داھا خاطىرلاتمالى يىق كى تورىك دىللى و تورىك سۇيول خالقلار آراسىندا، سوياناىمىن ايزلرى ازل گوندن برى، ياشامىشدېر و "سو" اۇنقونو (=بىلگە، سَمْبِل، نَماد) و مىفى

مىتولوق "ژ.ويو" ۱۰ J.Vieux ،مصرىن (اصلىندە تورىك- آذربايجان كۆكنلى) "شو" تانرىسى حاقدىا بئە معلومات وئىر : "اونون آدىنىن معنا و ائىمولوژىسى "گۇيە قالدېران و آپاران" دىر. او، يونان مىتى "اطلس" كىمى، گۇى و گۇى اوزونون ساخلايانى سايلىردى. او ،"رع" تانرىنىن امرىلە، يئر تانرىسى "گئب" Geb و "گۇى تانرىچاسى "نوت" -ون آراسىنا بوراخىلمىشدېر. "شو"، يئر و گۇيو چوخ سرتلىكلە (= محكم و سخت) بىر- بىرىندىن آيىردى ،"نوت" -و قالدېرىب گۇيە آپاردى و آللرى ايله اونو گۇيدە و يوخارىدا ساخلادى. "شو" عىنىي حالدا "ھاوا" تانرىسى (=خدای ھاوا) و تانرىسل بوشلۇغون تانرىسى سايلىر. "شو" ھر زامان اينسان قىلغىندا تجسوم اولونوبدور. او، باشىندا دۆە قوشو لە لە يى (=پر شترمرغ) تاخىلان بىر اينسان كىمى گۇستىرلىيدېر. دئمە لى دۆە قوشو لە لە يى اونون آد آنلامىدېر. "شو"، "رع" تانرىنىن جانىشىنى و نمايندە سى و يئر اوزونون شېرىارى (شاھى و سۇلتانى) اولدو".

سولدوز آدىنىن ، نور و ايشىق معناسىندا اولان "سو" حىصە سىنىن "شو" وارىانتىنىن ايزىنى باشقا يوردلاردا، او سىرادان ھىندوستاندا ھمچىن تاپماق اولور. تورىك كۆكنلى "شو" Su // "شوو" Suv تانرىسىنى "شوا" // "شيوە" Siva فورمالارىندا برپا ائتمك اولار. بىزە گۇرە بو تورىك كۆكنلى تانرى ،قدىم ھىند تانرىلار پانتئونوندا ،آن اۇنملى تانرىلاردان بىرى سايلىردى. مىتولوگ "رىچارد كاوندىش" ۱۱، " Mithology An Illustrated Encyclopedia Of The Principal Myths And Religions Of The World" آدىل ائرىنىن صحىفە ۶۶-دا قئىد ائدىر كى "بو تانرىنىن آدى ھىند مىفولوگياسىندا سانسكىرىتجە "شاوا" Sava قئىد اولونوبدور. بو تانرى سونرالار يئنى ھىند مىفولوگياسىندا آدى، "شيو" Siva كىمى گئىدېر.

ويليام.ج.دوتى ۹ William.G.Dotty ، " The Times World of Mythology " آدىل ائرىن صحىفە ۴۴-دە ،ھىند مىتولوژىسى بۇلوموندە "شيو" آدىل تانرى حاقدىندا يازىر : "شيو ظولمت ،قارائلىق و داغىدىجى تانرىسىدېر و قورخونچ شىصىتە مالىكدېر

بیررسی "دال" و "شاخه" دئمکدیر . بیر معنا چالاری دا "خبر و مئساژ آپارماق" دیر. بیزه گۆره تورک دیلینده "خبر"، "سسە سالما"، "جار سالما"، "خبری سسە سالما" و یایما "آنلاملاریندا ایشله نن "چوو" Çuv/Çov سۆزلىرى ایله چین دیلینده ایشله نن "شائو" Şao سۆزو عینی کۆکه و منشأیه مالیکدیر .حتی ایندیکی عرب دیلینده ایشلنن "شایعه" (=بیر خبری سسە سالماق و یایما) سۆزوده اصلینده بو تورک کۆکنلی "شو" دان آیینمادیر. بو یوروم و آچیکلامانین اساسیندا ، "سولدوز" آدینین بیر معناسی ویا معنا چالاری دا "خبر یایان اولدوز"، "خبرچی اولدوز"، "چوو سالان اولدوز" و "چوو اولدوزو" دور. دئمه لی بئله چیخیر کی "شو" Şu//شو Şuv-ون معنا چالارلاریندان بیررسی ده ، " یایما" یا "یایماق" دیر. بیزه گۆره تورک دیلینده مال-حیوانی و مالقارانى یایانا دا "چوبان" دئمه گین سببی،هممن "شو" Ş//شو Şuv-ون "یایما"، "داغیتما"، "نشرائتمک" کیمی آنلاملاریندان و معنا چالارلاریندان ایره لی گلیر.یعنی نتیجه آیینیر کی قدیم ایلکین تورکلر، "شو"//شو-ون "یایما" آنلامیندان ، قویون سوروسونو یایان و اوتاران آداما ، "شو.آن" Şuv.an//شوب.آن Şub.an//چوب.آن Çob.an//چوبان Çoban

"شاب.آن" Şab.an، "شیب.آن" Şib.an دئییلر.

"شوب" Şub//چوب Çub/چوب Çob، "شو" Şuv-ون واریانتلاری ساییلیر و هامیسی عینی سۆزدور و بیر آنلام و معنایا مالیک دیلر . بو آراشدیرمانین اساسیندا دئمک اولار بیر احتیمالا گۆره ده ، "سولدوز" آدینی، بیر آسترونمیک آد سایراق ، اونو "چوبان اولدوزو" آنلامیندا معنالاندیرماق اولار.حتی "اوتارما" معنا چالارینا گۆره ، "سولدوز" و "اوتاران" یا "اوتار.اود" (=آتش چوپان ، خورشید چوپان ، ستاره ی چوپان ، رهبر اولدوز،باش اولدوز) معنالاندیرماق اولار. بو آدلارین ترکیبینده اشتراک ائده ن "آن" An سۆزو، "نانری" دئمکدیر. "شو.آن" Şu.an//شو.آن Şuv.an تورک کۆکنلی سۆز لرینین آنلامی و اتئیمولوگیاسی، قدیم ایلکین تورکلر

اولموشدور. سویا(=آب) و سو تانریسینا(=خدای آب) ستایش و تاپینمانین ایزلرینی اؤزوندە قۇرویان عادتلر و دَبلری ، تورکلرین هرزامان اولموشدور و اؤزونو گؤستمیشدیر. دئمه لی تورک دیللی خالقلاردا "سو تانریسی"(=خدای آب)، اساس تانریلاردان ساییلیرمیش. قدیم تورک خالقلاری ، سو تانریسینا موختلیف آدلار وئرمیشلر. بو آدلار، آذربایجانین گؤرکملی میقولوق عالیمی میرعلی سیدوف -ون ۸ قئیدیاتینا گۆره، بیر سیراسی اونا "سو ایئسی" Su iyesi ،بیر سیراسی "یاییق" Yayiq ،بیر سیراسی "قاران" Qaran ،بیر سیراسی "یو یئسی" Yu iyesi ،بیر سیراسی "سو جددیم" Su cəddim ، بیر سیراسی "سو بابا" Su Baba و بیر سیراسی دا "سو خان" Su Xan دئمیشلر. بیزجه اولایلیسین کی چین اراضیسینده حؤکمرانلیق ائدن خاقان "شو حان" Şu han ایسه، هَمَن تورکلرین "سو خانى" اولموش اولسون. "سو تانریسی" گۆرونور کی تورک خالقلارینین میفولوگیاسیندا چوخ اؤنملی یئر توتدوغوندان، اونون آدینا شامان دعالاریندا تئز- تئز راست گلینیر. عبدالقادر اینان-ین دئدیگینه گۆره ،قام یا شامان ین چاغیریشی ایله اینسانلارین یاردیمینا گلن ایلیک تانری، "یاییک خان" Yayik xan//یاییق خان Yayıq xan آدلی سو تانریسیدیر. "شو" حاقیندا آراشدیرمالاریمیز ،اونون موختلیف فونئتیکی واریانتلارینین اولدوغونو و همچنین اونون موختلیف معنا چالارلارینا مالیک اولدوغونو بیزه اثبات ائتمکده دیر. آراشدیرمالاریمیز بللی ائدیر کی "شو" Şu، چین دیلینده گئنیش سوییه ده "شائو" Şao، "شئه" Şe، "شی" Şi فورمانتلاریندا چیخیش ائدیر. چین دیلینده بو تورک کۆکنلی(ریشه لی) میفیک سۆزو، موختلیف معنا چالارلارینی عکس ائتمکده دیر. البت ده بو معنا چالارلاری ،بیزجه تورک میفی و تانریسی اولان، "شو" Şu تانریسینین اؤزوندە داشیدییی کاراکتئرلر ، اؤزه ل لیکلر، نیشانلر و بلگه لریندن ایره لی گلیر. چین دیلینده "شائو" نون آنلاملاری و معنا چالارلاریندان

چوبانین ایشی ندیر ؟! قویون یایماق و اوتارماق. دئمه لی چوبانین بو وظیفه سی اساسیندا، "شیبان" سۆزونون اساس اؤزه یی و کۆکو ساییلان "شیب" Sib حیصه سی، عینی حالدا "قویون" آنلامیندا دا گۆتورولوب و ایشلنیلیدیر. یعنی "شو" Šu / "شوو" Šuv یا "شیو" Šiv // "شیب" Sib قویون آنلامینی و یاخود معنا چالارینی الدهه ائدییدیر. "شیو" Šiv یا "شیب" Sib-ین سونرادان "قویون" آنلامی و معنا چالارینی الدهه ائدیگینه دایر، اینگیلیس دیلیندن سیئات و ثبوت گتیرمک بیزیم ادعانین اثباتینا چوخ یاردیم ائده بیلر. ایندیکی اینگیلیس دیلینده گۆرونور کی قویونا "شیپ" (اینگیلیزجه یازیلیشی "Sheep") دئییرلر و بو قویونو یایان و اوتارانا دا "شیپرد" (اینگیلیزجه ده یازیلیشی Shepherd) دئییرلر. چوبانین ایشی قویونو و سورونو سورمکدیر. دئمه لی "سورمک" ده "شو" // "شوو" // "شیو" // "شیب" و "شیب" -ین فونئتیکی واریانتی (ب ----> پ) ساییلان "شیپ" -ین (اینگیلیزجه Sheep) دیگر بیر آنلام و معنا چالاری اولما بیلر. بو سببه گۆره دیر کی سوروجویه "شوفر" Shoffer دئییلیر. "شوفر" اصلینده "Šuv.ar" شوو.آر دیر، یعنی "شو" Šu // "شوو" Šuv // "شوب" Šub تانریسی و سونرادان زامانلا اوندان فونئتیکی دیشیلیگی اوز وئریب و سوندا ایندیکی "شوفر" Shoffer فورمانتینی الدهه ائدییدیر. شوب.آر. Šub.ar ----> شوو.آر. Šuv.ar ----> شوف.آر. Šuf.ar ----> شوف.آر. Šuf.ar ----> شوفر Shoffer (=سوروجو، سورهن، راننده) گۆرونور کی "سولدوز" آدی، چوخ گئنیش معنالی و نچه جهتلی و چوخ شاخه لی بیر سۆز و آد دیر و بیر چوخ معنالارا صاحب بیر آد دیر. "سولدوز" آدینین ایکینجی حیصه سینی (سو+اول+دوز) اسکی تورکجه میفیک سۆزو "اول" UL تشکیل ائدیر. "اول" UL، تورکجه اولان "آل" سۆزونون دیگر فونئتیکی واریانتی ساییلیر و آنلامی قدیم تورک میفولوژیسینده "قیرمیزی"، "اوجا"، "یوکسک"، "قدرتلی" دئمکدیر. قئید ائتمک لازیمدیر کی تورک دیلینده "آل" سۆزونون نچه یۇنلو مختلف و بیر-بیریندن فرقلی

آراسیندا "شو تانریسی" یا "شو آلاهی" دئمکدیر و "شو" نون موختلیف معنا چالارلاری اساسیندا موختلیف آنلاملاری ایفا ائدیرلر. نمونه اوچون "قارانیققلار" تانریسی، "گئجه تانریسی"، "قارانیققلاردا دوزگونه و ایشیغا هدایت ائدن"، "قارانیققدان آیدینلیغا چیخاردان"، "رهبر"، "سورونو هدایت ائدن"، "سورویه باشچیلیق ائدن"، "قورویوجو" (=مواظب، نگهبان، محافظ)، "قارانیققلاردا قورویان" و سایره بو کیمی آنلاملار. بو ایضاحات و آچیکلامادان بئله نتیجه چیخاریلیر کی سۆز کونوسو اولان "شو.آن" Šuan / "شوو.آن" Šuvan / "شوب.آن" Šuban / "شاب.آن" Šaban / "شب.آن" Šəban / "شیب.آن" Šiban ترکیبیلری، هامیسی "شو.آن" Šuan و یاخود "شوو.آن" Šuvan-ین فونئتیکی واریانتلاریدیر و هامیسی اصلینده عین سۆزدور. "سولدوز" آدینین ایلک بۆلومو اولان "سو" Su و یا اونون دیگر واریانتی ساییلان "Šu" شو.نون یوخاریداکی قئید اولونان "قورویوجو"، "قورویان" و بکچی (=محافظ، سرباز، مدافع، پاسدار) کیمی معنالار و معنا چالارلارینی داشیدیغی اوچون، بیر گوجلۇ احتیمالا گۆره، "سولدوز" آدینی "سو- اولدوز" Sü Ulduz و یا "سو- اولدوزو" Su ulduz بیلیر، آدلاندیرماق اولار. "سو" Su / Sü تورک دیلینده اسکیدن بری "قورویوجو"، "قورویان"، "عسکر"، "سرباز"، "قشون پیاده سی"، "دؤیوشچو"، "آر" و "آره ن" معنالاریندا ایشله نیبیدیر. همچنین تورک تاریخینده "شیبان" Šiban و یاخود "شئبان" Šeyban و "شئبانلر" Šeybanilər آدلی تورک ائتنوس و طایفاسینین آدی دا، اصلینده ائله بو تورک میفیک آدی "شو" دان آلینما و ایلگیلیدیر. بو سایدیقلا ریمیزین هامیسینین آنلاملاری دا بیر کۆک و قاینقادندیر و "قارانیققلار" تانریسی، "طولمتدن" قورتاران تانری، اونلارین اورتاق و ایلکین آنلامی ساییلیر و دیگر معنا چالارلارینی دا اؤزلرینده داشیییرلار کی اونلاردان بیرسی ده "چوبان" دیر. بو یوخاریدا سایدیقلا ریمیزین "چوبان" دان علاوه، دیگر بیر معنا چالارلاری دا وار و "چوبان" Çoban، مجازی اولاراق "رهبر"، "لیدئر"، "سرکرده" و "باشچی" دئمکدیر.

سول "Sağ-Sol" كىمى جغرافىيى سمت و جهت بىلدىن آنلامدا همچىن ايشله دىبلر. "ساغ" سۆزوندە كى "سا" Sa و "سول" Sol سۆزوندە كى "سو" So، هر ايكىسى دە "سو" Su، "سه" Se و "سى" Si سۆزلىرىنى فونتيكى واريانتى دىر.

"ساغ" Sağ سۆز اسكى تور كچه ميفيك سۆز، "سا" Sa (= ايشىق، نور، برق) و "آغ" Ağ (= آغ رنگ، تانرى رنكى، تانرى، الهى، آچىق-آيدىن) سۆزلىرىنىن تركيبىدىن يارانمىش سۆزدور و بوتۇلوكده معناسى "ايشىق تانرىسى" و "نور تانرىسى" دىمكىدور. "سول" Sol ايسه، "سا" نىن باشقا واريانتى اولان "سو" So (= ايشىق، برق، نور) و "اول" Ul (= يوكسك، اوجا، قىرمىزى، قىزاران، قىزارمىش، اود، آتش، قوتسال و مقدس) سۆزلىرىنىن تركيبىدىن يارانمىش مركب سۆزدور و آنلامى بوتۇلوكده "يوكسك قىرمىزى ايشىقلى" و "قىرمىزى ايشىقلى گونش تانرىسى" دىمكىدور.

SA+AĞ=SA.AĞ----->SAĞ.....

SO+UL=SO.UL-----> SOL

"سا.آغ" سۆزونون قىسسالمىشى "ساغ"-ين ائله بو ميفيك ماهيتى و آنلامىنا گۆره دىر كى اوندان قديم توركلر ديگر بير معنالارى دا تۆره دىب اۆز دىللىرىندە ايشلدىبلر. قديم توركلر "سا.آق" // "ساق" // "ساغ" سۆزونون آغلىق و ايشىقلىغىنى يىتيره ن آنلامىدىن، "دوزلوگو"، "ساغلاملىغى و سلامتلىغى"، "آچىق-آيدىنلىغى"، "حقيقتى"، "آشكارلىق" يىتيره ن ديگر موختىلف سۆز يا تىرمىنلر (= وژه لر) يارادىبلار. "ساغ"، "گونش" دىر. "گون چىخاندور"، "ايشىقلىق" دىر، گونش هر يىرى ايشىقلاندورير و هر نه يى آشكارا چىخاردور، فاش ائدور. گونش و اونون ايشىغى، دوزلوگو، حقيقتى بىلدىن و آشكارا چىخارداندور.

"سا.اول" Sa.ul // "سو.اول" So.ul // "سول" Sol ايسه گونش قىزارماسى و كۆزرمه سى، اود و گونش سۆنمه سى دىمكىدور. توركلر "سا.اول" // "سو.اول" // "سول" -ون "اول" Ul حيصه سىنىن "قىزارما" و "كۆزرمه"، "سۆنوب-بىتمك"

معنالارى وار. آذربايجانين ميفولوق عالمى "ميرعلى سيدوف" ^۸ "آل" حاققىندا آنلاملارنى بئله قئيد ائديبدور:

"حيله"، "آلداق"، "سو پرىسى"، "سوى"، "نسيل"، "دودمان و خاندان" (= عرب دىلىندە)، "جهنم".

"آل" سۆزونون بو آنلاملارى ايله باغلى، بير چوخ تورك دىللىرىندە مركب سۆزلر وميفيك آدلار يارانمىشدير. مثال اوچون "آل قارىسى"، "آل آروادى"، "آل باستى" كىمى آدلار. تورك دىلىندە "آل" سۆزونون اؤنملى ميفيك معنالارىندان، "مقدس" و "كوتسال"، "اولو"، "گوجلو"، "عظمتلى"، "عالى"، "اوجا و يوكسك قىرمىزى" دىر. بو معنادان (يوكسك و قىرمىزى) مقصود، "گون" و يا "گونش" دىر. روس يازارى وف. پورشانسكى ۱۳ و ديگر بير سيرا روس توركولوكلارى، "آل" سۆزونون تورك دىللى خالقلارين "اؤد"، "آتش" و "اوجاق" ايلاهه سى اولدوغونو قئيد ائديبلر. "اوجا"، "يوكسك" و "قدرتلى" معناسى وئره ن "آل"، اوجا گونش تانرىسىنى و گونش يىردە بلگه سى ساييلان "اود ايلاهه سى" نىن (= الهه ي آتش) آدى اولموشدور.

دئمه لى "آل" سۆز "اؤد"، "آتش"، "اوجاق"، "اود و حرارت" و "گون" يا "گونش" ايله ايلگىلى دىر و "اود الهه سى" دىر و "گونش تانرىسى" نىن بلگه سى و سيموولوودور. "آل" و يا اونون ديگر فونتيك واريانتى ساييلان "اول" Ul، سولدوز آدينين بيرىنچى حيصه سى اولان "سو" ايله بيرلشه رك، "سو-اول" (سوئول) Su.ul فورمانتىنى الدە ائدور و آردىجيل تكرر گلن ايكى "او" U صائيتىن بيرىسى دوشركن، "سول" Sul يا Sol فورمانتىنى الدە ائدور.

Su+ul=su.ul ----> sul / so+ol=so.ol ----> sol "سول" Sol / Sul تركىبى بوتۇلوكده "يوكسك قىرمىزى گونش" معناسىندادور.

"سول" Sol سۆزونون همىن ميفيك آنلامىنا گۆره، اسكى توركلر و داها دوغروسو "پروتوركلر" (= ايلكىن توركلر)، اونو "ساغ" Sağ سۆز ايله بيرلىكدە، "ساغ -

آنلامیندان ،"اؤلوشگه مک" و "اؤلوم" کیمی سۆزلر و تئرمینلری یارادیلار. سؤل طرف غرب دیر ، گونون باتان یئری و اوفول ائتمه و اؤلن یئریدیر. تورکلر اوچون گون چیخان (ساغ)، داها اوستون ساییلیردی، چونکی گونش ایله و گونشین چیرتداسی و دیریلمه سی و ظاهر اولماسی ایله باغلی ایدی و اونون اوچون ده گونشه تاپینان تورک ائتنوس و طایفالاری ،اؤز یوردلارینی "ساغ" طرفده سالیردیلار. بیز بو اساسدا بو نتیجه یه چاتیریق کی تورک دیلینین بیر چوخ سۆزلری میفولوگی دوشونجه لر ایله باغلیدیر.

"سولدوز" آدینین اوچونجو حیصّه سینی (سو+اول+دوز) اسکی تورکجه میفیک سۆزو "دوز" duz تشکیل ائدیر. آدین بو حیصّه سینی اؤنجه آچیکلامیشیق و قئید ائتدیک کی سولدوز Sulduz یا سلدوز Solduz آدینین سون بۆلومو "دوز" Duz و اونون دیگر واریانتلاری (دیز،تیز،دیس،تیس، توز،توس) ،قدیم تورک میفولوژیسینده، هر بیر پدیده نین ایلك باشلانیشی و ایلك گۆزه سی و ایلك اۆزه یی (=سرچشمه ،منبع،شروع،آغاز، آغازگر، بۆیوک،آنا،آتا،اصل،منشأ) ساییلیردی . میثال اوچون اسکی تورکلرین اینانجینا گۆره ، آن بۆیوک ، اولو و ایلكین داغا کی بوتون باشقا داغلار اوندان تۆره نیبدیر، «توس تائو» Tos Tau دئییرمیشلر. میرعلی سئید اؤفا گۆره ^۸ اسکی تورکلرین چوخو ، ستایش و پرستش ائتدیکلری مقدس داغلاری ، اولو آنا (=مادر بزرگ)، اولو آتا(= پدر بزرگ) سانیردیلار و ائله ده آدلاندیریدیلار. بو بیلگیلر و آچیکلامالارین اساسیندا «سولدوز» آدینین آنلامی و معناسی "گونش اولدوزو" (=ستاره خورشید) ، "بۆیوک گونش تانریسی" (=خورشید خدای بزرگ) ، "آنا گونش / گونش آنا (= خورشید مادر،الهه خورشید)، "آتا گونش / گونش آتا" (= خورشید پدر، خدای خورشید) ،اولو گونش(خورشید خدای بزرگ و ازلی) ، نور و ایشیق تانریسی (خدای نور و روشنی) ، نور و ایشیقین دوغانی (زاینده نور و روشنی) و بو کیمی آنلاملار اولور.

گون یا گونش آن قدیم چاغلاردان بری تا ایسلاما قده ،تورکلرده و تورکسویلو خالقلاردا آن یوکسک و غلوی

اینام و اینانج اولوب. گونشه اینام ،اوغوز تورکلرینده و باشقا تورکلرده، تورک خالق اینانجلارینین آن اسکیمی ساییلیر،اؤزه لیکله ده اوغوز تورکلرینده، حقیقی آذربایجان و اونون بیر پارچاسی اولموش قافقاز دیاریندا و اراضیسینده ،آذربایجان تورک منشألی میفلر و تانریلار پانتئونوندا ،گونشه اینام اؤزه ل و گۆزه چارپان شکیلده یئر توتموشدور و گونش آن بۆیوک تانری ساییلیرمیش و بونون اوچون ده حقیقی قدیم آذربایجانین و اوندان یاشایان موختلیف تورک سویلو و تورک دیللی خالقلارین آن قدیم افسانوی و میفیک آنلایشلاری، گونش ایله ایلگیلیدیر.اوغوزون بۆیوک اوغلو "گون خان" ساییلیر و اونون اوچون قیزیل چادیر تیکدیریر.اوغوزون ، گون خان اوچون بئله چادیر تیکدیرمه سی ،اوغوزلارین گونشه بۆیوک بیر اینامین اولدوغوندان ایره لی گلیر. بونو تورکلرین ،اوغوز تورکلرین گۆروشوند "گونش" سی یا گونو دونیانین یارادیجیسی سانمالاری ایله باغلاماق اولار . تورکلر ،اوغوز تورکلری، گونشی ابدیتین رمزی و بلگه سی کیمی قبول ائدیرمیشلر. اوغوز تورکلری ائله اینانیرمیشلار کی خاقانا خاقانلیغی ،گۆی (گونش) بخش ائدیر و حتی گئری ده آلا بیلر. گونشه اینام و اونا تاپینماق وپرستیش ائتمک ، توران(تورکیستان) تورک طایفالاری و ائللرینین ،او سیرادان اونون بیر حیصّه سی اولان قدیم بۆیوک آذربایجان اراضیسینده یاشایان تورک طایفا و ائتنوسلارین میفیک- فلسفی دوشونجه سی و تفکورونون اساس قۇل و دالی ساییلیردی و بو سببدن دیر کی گونش مین ایللیکلر بویو ،بو خالقین و او سیرادان آذربایجان تورک خالقینین میفلرینده و میفیک ناغیل و داستانلاریندا اؤز حیاتینا داوام ائدیب و موختلیف میفیک اوبرازلارین یارانماسینا سبب اولوبدور. گونشه اینام ،تورک خالقلارین و او سیرادان آذربایجان خالقینین میفیک ناغیللاریندا هرزامان اؤزونو عکس ائتدیریر. گونش میفی بیر چوخ حاللاردا ،تورک خالقلاردا و او سیرادان آذربایجان میفیک حکایه لری و ناغیللاریندا ، زوومورفیک اونقون کیمی اؤزونو گۆستریر. آذربایجان خالقینین سوی کۆکونده ایشتیراک ائدن بیر سیرا قبيله لرین و طایفالارین آدلاری ،اونلارین میفولوگیا ،ایناملاری

مدنیتلرینین ایلک اساس تَمَل و اؤزه یی اؤزونونونکیلر دیر و بو حقیقتی بیلمه ییرلر کی اویگارلیقلارینین اساس کؤکو و اؤزه یی ،قدیم تورک-توران و خصوصاً ده قدیم آذربایجان اویگارلیق و مدنیتینده و اؤزلیکله ده میفولوگیاسیندادیر.اونلار بو باخیمدان، تورک خالقارینا و اساساً آذربایجانا بورجلودولار. آذربایجان ، قدیم تورک-توران دونیاسینین یعنی شرقی آسیا،اورتا آسیا (= تورکیستان)،سیبیرین کؤچ ائدن ایلکین تورک سویلو و تورک دیللی طایفالاری، قبیله لری و قبیله بیرلشمه لرینین ترمینالی،توپلانما یثری و عینی حالدا ، اوردان دا دونیانین باشقا دیگر قیطعه لرینه و اراضیلرینه کؤچمک اوچون، کؤچ و یاییلما مرکزی اولوبدور.چوخ چتین و نادیر بیر تورک سویلو و تورک دیللی خالق یا قبیله بیرلشمه سی تاپیلسین کی ،آذربایجان ترمینالی و کانالیندان گئچمه سین و بو اراضیده اوتوراق ائتمه سین، و اؤزوندن بو سویداش یوردوندا بیر ایز قویماسین و بوراخماسین.آذربایجان تورک مدنیتی و اویگارلیغی دا، همن تورک-توران آغاجینین بیر دالی اولاراق،اؤز یثرینده و نؤبه سینده،دونیا بشریت اویگارلیغی و مدنیتی تاریخینده و باشقا خالقارین مدنیتی و معنوی وارلیغینین قازانماسیندا و اونون اینکیشافیندا ،چوخ بؤیوک و دانیلماز رولو اولوبدور. بیز قدیم تورک خالقارین و او سیرادان آذربایجان خالقینین میفولوژی گؤروشلرینی اؤیرنمکله،تورک خالقینین سویکؤکونون قیدالانیدیغی فیکیر قایناقلارینی و اونلارین کئچیب گلدیگی یولو آراشدیرمیش اولوروق.

بیز بورایا قدر "سولدوز"// "سُلدوز" تورک ائتنونیمینین قدیم ائتنولوژی تاریخینی و ائتمولوژیاسینی آچیکلاماغا چالیشمیشیق. ایندی ایسه چالیشیریق کی "سولدوز" ایله یاناشی " نقهده " یئر آدینین یارانماسینین میفولوژی نَدَتلرینی و کؤکلرینی، آن ایلکین چاغلاردا آراییب آختاراق.

آذربایجان توپونیملری،ائنتوتوپونیملری،جوغرافی یئردالاری و اونلارین حقیقی و رئال اونوماستیکاسینی دوزگون شکیلده آراشدیرماق،دوزگون ایلکین فورماسینی

و فلسفی گؤروشلری ایله سیخ باغلیدیر. بئله قبیله و طایفه آدلارینین ائتمولوژی تحلیلی و آنالیزی ، قبیله نین و اونون ترکیبینده کی خالقین ابتدایی ،ایلکین میفولوژی و فلسفی اینام و دونیا گؤروشلرینی بیزه آچیکلاماقدادیر. بیزه گؤره تاریخده آدی و سؤزو گئدن "سولدوز" ائتنونیمی، اصلینده قدیم تورک ائتنونیمی ساییلان "ساک"// "ساکا"لارلا و اونلارین "سی"// "سو" آدلی اؤنملی قولو ایله بیر کؤکدن دیر و قوهوم طایفا ساییلیر. یعنی اسکی "سولدوز"Solduz //Sulduz "سُلدوز"لار، ساک/ ساکا تورکلرینین بیر قولو و اؤنملی حیصه سی ساییلیر. چینلیر ایسه ساق// ساک // ساکا تورکلرینه "سه"Se/"سو" So دئییرمیشلر.میرعلی سئیدوف ^۸ "آذربایجان خالقینین سوی کؤکونو دوشونرکن" آدلی اثرینین ۲۳۹-جو صحیفه سینین اتک یازیسیندا "سو" تورک قبیله سی حاقدا قئید ائدیر کی "سو"Su،"سه"نین Se فونئتیک واریانتیدیر و چینلیر "ساق" // "ساک"لارا "سئه"Se دئییرمیشلر.

بیز بورادا یئنه ده خاطیرلادیریق کی تورک // توران تاریخینده و اراضیسینده یارانان توپونیم ، ائتنونیم و ائنتوتوپونیملرین آدلاری، قدیم تورک خالقارین (و او سیرادان قدیم آذربایجان) میفولوگیاسیندان قایناقلانیدیر و بونلارین هامیسینین کؤکو و اؤزه یی ، قدیم تورک // توران و آذربایجان میفولوگیاسیندا یاتیب و بوتون بشریتین مدنیتی ،اویگارلیغی ،معنوی وارلیغینی یارادان و تاریخ سوره سینده اونو قیدالاندیران،چیچکلندیرن،محض همن تورک-توران میفولوگیاسیدیر. آدلی-سانلی ایندیکی چین،هیند،مصر،یونان،روما کیمی نهنگ ساییلان اویگارلیقلار و مدنیتلرین، مدنیت و اویگارلیق مئیدانیندا جؤولان ائدیپ آت چاپدیرمالاری دا، محض تورک-توران میفولوگیاسینین زنگین معنوی خزینه سیندن یارارلانمالاری و اونون میفلر سوفره سیندن قیدالانماقلاری سببندن دیر. اونلار(یوخاریدا سایدیغیمیز مدنیت لرین صاحیبی) ائله اینانیرلار کی

آدى حاققىندا ، معتقددير كى "نقده" يا "نوڭادى" (نوڭ - نوڭا)، مغول سركرده لرېنىن بېرىسىنىن آدى دېر.بو سركرده ، ھلاكونون قاينى ايمىش و آدىن تركىيىندە اولان "داى"(تاي) ، تورك و مغول دىللىرىندە ، "طرف" يا "ھمتا"(=تاي ، ائش) آنلامىنداير و "ناڭدا" سۆزۈ عىنى حالدا، توركجە اصطلاحاً مليە تىكمە يە (مليە دوزى يە) ھمچىن دىيىلىر". دىگر طرفدن ھمچىن ۱۲۴۵ ھجرىدە سولدوز بۆلگە سىنىن قاراپاق ائلىنە وئرىلمە سىنە داير،فتحلى شاھىن قرە پاپاق ائلىن ائلخانى ، نقى خان بورچالى-يا وئرىل سىندە ، بئله بىر جومله گلىبىدېر: "دە نوچە دە مشهور بە نۇداى را بە رسم «سيورغال» بە شما دادىم..." يعنى نقده يە مشهور اولان "نوچە دە" كىندىنى "سيورغال" دَب و عنعنە سى اولاراق، سىزە وئردىك . (سند شماره ۱) .

نقده - سولدوز حاققىندا قلم ووران دىگر بىر يازار مھدى رضى،^۲ "تارىخ ايل قاراپاق" آدىل ائرىنىن صحىفە ۲۰۶-دا ،نقده آدى حاققىندا ،ھمن يوخارىدا قئىد اولونان نظرلرە و نقل قول لارا اوخشار نظرلرى بىر آز فرق ايله گتيرىبىدېر. او اشارە ائدىر كى نقده سۆزونون اصل كۆكۈ ،بو سۆن اون ايللىكلردە،ساوالدى و علم اداملارى آراسىندا مباحثە لى بىر موضوعيا دۇنوبدور و بعضى لرى بونا اعتقادلارى وار كى بو آدىن اصلى، "نقى دە"دېر و قرە پاپاق ائلىنىن باشچىسى "نقى خان بىرچلو"يا منسوبدور. نقده-نىن بىر سىرا اھل فرھنگ و قلم و فرھىختە سىندن نقل اولونوب كى بو كلمە نىن اصلى "نقاتاى" و "نغاتاى"دېر و مغول استىلاسى دۇورونده "زرىنە رود" و "سىمىنە رود" چايلارى ،"جغاتاى" و "طوغاتاى" آدلانىدېدېر. و ھاكدا "گادار" چاىى دا "نقاتا" يا "نغاتاى" آدلانىدى و آردىجا بو چاين آدىندان ، ھمىن كىندىن آدىندا ، استفادە اولونوبدور. جغاتاى آدىندا ، "جغا" (جىجغە دە اوندان آلىنىدېر) ، "پارلاق" ، "قىزىللى" (= درخشندە ، طلايى) ، فارس دىلىندە ھَمَن "زرىنە" آنلامىنداير. "طوغاتاى" چاى آدىندا ، "طوغ" سۆزۈ ، "محكم بند" (=بند محكم) دئمكىدېر. "بند" سۆزونو مثال اوچون "چىنى بند" سۆزونون تركىيىندە گۆرمك اولار. قىرىلمىش چىنى قاب-قاجاقى

برپا ائتمك و كۆك-منشاىى و ائتىمولوگياسىنى آچىكلامك،بو قديم تورك بۆلگە سىنىن بىر چوخ تارىخى سىررىلرىنى آچماقدا بىزە ياردىمچى اولاجاق و عىنى حالدا دونيا تارىخى و جوغرافى تارىخىنى بىر خئىلى گىزلى قالمىش گىزلىرىندىن پردە گۆتوروجكىدېر. نقده يئرادىنىن ائتىمولوژىسى حاققىندا مختلف يازارلار و تدقىقاتچىلار طرفىندىن يوروملار و آچىكلاملار اراۋە وئرىلىدېر كى بىز بوردا اونلارنى بعضى لرېنە ايشارە ائدە جە يىك. عىسى يگانە ۴ "نگاھى بە تارىخ و فرھنگ ايل قاراپاق" آدىل ائرىنىن صحىفە ۱۷ - دە "وجە تسمىيە نقده" آدىل بۆلوموندە ، نقده آدى حاققىندا دىيىلن و يازىلان يوروملارى و نظرلرى گتيرىبىدېر. يازار قئىد ائدىر كى "نقده" سۆزۈ و يا آدى ، ائو پنجرە سىنىن پردە سى و بىز اوزە رىندە آپارىلان گۆزە للىك لر و مليە دوزى دن عىبارت دېر. مولىف آرتىرېر كى بو شېرىن آدىنىن نقده آدلانماسىندا ، بعضى لرېن اعتقادى بونادېر كى "نقده" كلمە سىنىن كۆك و منشأىى مغولجادي و "نوڭادى" ، "نوڭادى" ، "نوڭاتاي" و "ناڭادى" سۆزلىرىندىن آلىنمادېر. او يازىر:آمما باشقا بىر نظر دە بو حاقدا واردى و دىيىلىر كى قاراپاق ائلىنىن سولدوزا گلمە سىندن اۋنچە ، ايندىكى نقده شېرىن يئرىندە بىر كند يا قصبە وار ايدى كى "نوچە دە" ، "نوقدە" و "نۇداى" آدلانىردى وسونرالار "نقده" فورمانتىنا چئوپرىلدى. نقده آدى حاققىندا بىر نظرىيە دە بودور كى بو شېرىن آدى بورچالى (قاراپاق) ائلىن ائلخانى نىن آدى ، يعنى نقى خانىن آدىندان آلىنىدېر و بو شېر اصليندە "ناغى دە" يا "نقى دە" (= دە نقى) آدلانىدېر. داھا بىر نظر دە خاق آراسى وار كى دىيىلىر: "نقى دە" يا "نقده" سۆزلىرى اصليندە "نە قَدە" يا "نە قَدَر؟" (چە مقدار؟) ايمىش.عىسى يگانە ۴ سونرا "فرھنگ عامە ايل قاراپاق" آدىل ائرىن يازارى "يوسف قهرمانپور" ^۵ استناد ائدىر و قئىد ائدىرلر: "بىزە گۆرە قهرمانپورون نقده آدى حاققىندا ايشارە ائتىدىكى قئىديات و نظر، آن دوزگون و سىندلى يوروم و آچىكلامادېر. قهرمانپور ^۵ بىر نومرە لى سىندىندە (در سند شماره ۱) ، نقده (ناڭادى)

مؤلف لرىن اثرلىرىنە دقت يىتتيرە ركن ، گۇرۇنور كى سولدوز آدينين وجه تسميه سينده اولدوغو كىمى ، نكده-نين وجه تسميه سى حاققىندا وئىرلىن و قلمه گتيرىلىن استنادلار، دليل لر و آچىكلاملار، تقرىبا عىنى دىر و چوخ آز بير-بيرىندىن فرقلى دىر. وئىرلىن يوروملارلا گۇره قئيد ائتمك لازىمدىر كى "نكده" يىرآدينين كۇكو و منشأى حاققىندا خالق آراسىندا دئىلىن رىوايتلر ايسىناد ائتمك، بىزى تارىخى حقيقتلردن اوزاقلادىرىپ نامعلوم جهتلر يۇنلده بىلر و اصىل گرچكلردن يولوموزو چاشدىرا بىلر.

تورک اراضىلىرىندە اولان يىرآدلارى، آن قديم بشرى ياشايش مسكنلىرى اولدوغونا گۇره ، آن قديم تارىخلرە مالىكدىلر و بو اساسلا ، آدلارى دا آن قديم دۇورلرە عايىددىر. خالق ، عموم كوتلە ، يىرآدلارنىن ظاهرى گۇرونوشو اساسىندا، بير سىرا يوروملار ائدىلر و چون علمى- تارىخى ، دىلچىلىك ، لوغت شوناسلىق، ميفولوژى ، آرکئولوژى و ديگر لازىم اولان علم لرە و بىلگى لرە مالىك اولمادىقلارى اوچون، حقيقتدن اوزاق و غئىرى رئال ، اويدورما ، اوخشاتما و بَنزَتمە يۇوروملار، تارىخلر و تفسىرلر يارادىرلار. بورادا تىكجە بير چوخ اۇنملى مسئلە وار كى اونو قئيد ائتمك بوتون يىرلى و سويداش تدقيقاتچىلاريمىز و آراشدىرماجىلاريمىز اوچون واجىبدىر و او بودور كى، آذربايجان يىرآدلارنى آراشدىراركن ، اؤيله اولماسين كى دويونو دويون اوستونه ووروموش اولاق ، و يا آدين ايندىكى ظاهرى و گۇرونوشو اساسىندا تىكجە تورک قاموسلارى و لوغت كىتابلارى اساسىندا يوروب آچىكلاياق. آذربايجان يىرآدلارنى تىكجە بير علمين اساسىندا ، آراشدىرماق مومكون دئىيل و يوروملادىغىمىز يوروملار غئىرى- رئال و حقيقتدن اوزاق و اويارسىز بير يوروملار اولاجاق و بو سۇيون و خالقين مۇحتشم دونيا گۇروشو ، تارىخى و مدنيتى، يئنە دە گىزلى و اوستو اۇرتولو قالاجاق. بونو اونوتماياق كى آذربايجانين هر بير يىرآدى ، تورک و آذربايجان تارىخينين دانىلماز سىندى و فاكتيدىر و عىنى حالدا بير مادى مدنيت نمونه سى كىمى ، آذربايجانين

بند وورما كىمى و همچنين چات گۇتورموش ساخسى و سيفال قاب-قاجاقدا (يون ، اَهنگ يا اَهک و سريشيين قاتىلماسى ايله) چاتلارلا بند وورما كىمى . "طوغا" ، "طغا" آنلام و معناسى : محکم ، بَرک، بَرکىمىش، سفت ، سيفت اولموش دئمکدير. "تای" سۇزونون معناسى ، "ساحيل" و "کناره" دئمکدير. "جغاتای" ترکىيى نين معناسى ، "ساحل زرين" (=قىزىللى ساحيل) ، "پارلاق و قىزىللى ساحىلى اولان" دئمکدير. ميانداوآبدا زرينه رودون بئله بير اۇزه لىگى و خاصيتى واردى. اونون ساحىلى و كىي سى نسبتاً قوملو و قومسالدير. "طغاتای" سۇزونون آنلامى و معناسى ، "محکم و سَرت ساحيل" ، "محکم و سَرت ساحىلى اولان" دئمکدير. سىمىنه رود چايىنين دا بئله مۇحکم و بَرکىمىش ات تورپاقدان، ساحىلىي وار. "نغا" سۇزو حاققىندا دئمە لىيك كى "نغده" ، مليله دىكىش اوزه رينده آپاريلان بَزَه کلى شى لرىن بَزَه يى و سوس آنلامىنداير كى اونا "مليله تىکمە" (=مليله دوزى) ده دئىيلير. دقت اولونمالى دىر كى "نغده" ، "نغا" ايله فرقلى دىر ، مگر ادعا اولونا كى اصلينده "نغده تاي" ايمىش. مەهدى رضوى سۇزونون سونوندا ، بو بحث و موضوعيا يئكون ووروب اۇز ايناندىغى شخسى نظرىنى بئله بىلدىرىپ دئير : " منيم نظرىمه گۇره ، "نكده"-نين اصلى و دوزگونو ، عباس ميرزانين ، نقى خان بزچلوبا خىطاب ، صادر اولونموش ايکىنجى حۇکمونده قئيد اولوناندير كى اۇنجه شرح و ايضاح اولونوبدور، يعنى نون و قافين فتحه سيله "نَقْدای" دىر. "نقه" ، بۇز رنگه چالمىش آچىق حنايى رنگدير و آتلاردا بير نوع رنگ نوعودور. "داى" يعنى آرکک جوان ات دئمکدير و "نقه داى" ايسه ، يعنى "نقه رنگينده اولان آرکک جوان ات . بو آددا (نقه داى) اردبيل - مشكين آراسىندا بير کند وار و عىنى حالدا "هرىس" اطرافيندا بۇيوک بير کند آدى دىر كى خالقين دىلينده "نغه داى" و ثبتي مدارک ده "نوجه ده" يازىليبدىر. بئله چيخير كى عباس ميرزا ديوان-درباريندا ، بو ايکى کندين آدينى "نوجه ده" فورماسينا چئويرىلر.

نكده - سولدوز حاققىندا تدقيق و آراشدىرما آپاران

كئچميشيندن و تاريخيندن بيلگى لر و اينفورماسيا وئرن
بىر قايناقدير. آذربايجان يئرآدلارينين ايندىكى ظاهيرى
گۇرونوشو، چوخ آزديريچى و آلداديچيدير چونكى زامان
كئچديكجه ، اونون سسلنمه سينده و تلفوظوندا
ديشيشليكلىر اوز وئريدير و اؤز حقيقى سسلنمه سيندن
اوزاق دوشوبدور و باشقا بىر اوخشار سؤزه
چئويريليديركى اصل آد و سؤز ايله چوخ فرقلى
آنلامدادير. بو مقاله ده آدى گئدن "نقده" سؤزونون
حقيقى و تاريخى ائتيمولوگياسىنى آچيكلاماق اوچون
بشر تاريخينين ، اؤزلىكله ده قديم تورك ، و او سیرادان
آذربايجان ميفيك و ميفولوژى تاريخى اوکيانينين
درينليکلىرينه دالماق گرہ کير. ياخشى بيليريك كى
دونيا مدنيتينين يارانماسيندا ، اينكيشافيندا اؤنورلو و فخر
ائديچى يئرى توتان آذربايجان خالقينين سوي کؤکو
، ائتئوزئنى ، چوخ مورککب تاريخى پروسس كئچيريدير.
بو کونودا دا ، قاباقكى مقاله لريميزده اولدوغو کيمي
، تورک و آذربايجانين اوزاق كئچميشينه بويلانيب
باخماق گرہ کير. بوتون توپونيميا (يئرآدلارى)
آراشديريجيلارى و تاريخچيلرين سطحى ، ظاهيرى
لوغت گۇرونوشو اساسيندا يوروملارينا رغماً ، يئنه ده بىر
داها قئيد ائتمه ليپك كى عموميتله آذربايجان خالقينين
توپونيمياسى، اؤزونه خاص بىر اؤزه لليكە مالیکدير . بو
اؤزلىك ده بودور كى آذربايجان يئرآدلارينين اكثرى ،
آذربايجانليلارين (تورکلرين) زامان و تاريخ سوزگچيندن
گئچيريلميش ميفيك گۇروشلىرى و ايناملارينين
اساسيندا يارانميشدير. بيزه گؤره "نقده" يئرآدى دا
آذربايجان تورکلرينين ميفولوژى گۇروشلىرى و
تفكکورلريله باغلى اسكى مورککب تورک سؤزودور .
بىز بو يئرآدينى آچيكلاماقدا لازيم اولان بؤيوك و گوجلۇ
احتيمال لارى آرايا قوياركن ، بو آدين حقيقى اؤزه
ييينين اوزه چيخماسينا چاليشيريق . بو آدى "ناق"
Naq + "آتئى" Atey = "ناقاتئى" Naqatey و
همچنين "ناق" Naq + "آدا" Ada = "ناقادا" Naqada
كىمى برپا ائتمك اولار. اسكى تورک ديلينده ايشله نن
ميفيك "ناق" // "ناگ" سؤزو، "بؤيوك"، "عظمتلى"،
"ايرى حجيملى" ، "چوخ يوغون" ، "ايرى

پئىكرلى"، "ايرى جوئته لى" (=داراي جئه بزرگ)
و "نهنگ" آنلاملاريندا اولوب و آذربايجانليلار ايندىكى
دانيشيق ديلينده، "ناققا" سؤزنده اؤزونو ساخلاييب
عكس ائتديرير. بيزه گؤره "نقده" آدى چوخ گوجلۇ بىر
احتيمالا گؤره "ماق" (لارلا) (= دين بؤيوكلىرى ، دين
باشچيلارى مۇغ لارلا) باغلى اولموش اولار. نقده آدينين
ايلك حيصه سى اولان "ناق" سؤزو قديم تورک
ديلرينده ب-M -ن N حرفلىرى و سسلرينين بىر-
بيرينه چئويريلمه سىنى نظره آلاراق ، اصلينده "ماق"
اولماليدير. "قديم آذرلر جمعيتلرينده هر گروپ و
طايفانين "ماق" يا "قام" لارينين اؤزل يئرلىرى
اولموشدور. اولار ائلين، طايفانين حاكم مرتبه سينده
يئرلشيدير و خالقين دين و اينانجلا باغلى مسئله لرينه
، خسته ليگينه ، درمان و تداويسينه يئتيشميشلر.
توپونيميا عالمينده "ماق" و اونون عكسى اولان "قام" لا
يارانميش و يا تركيبلشميش توپونيملر و يئر آدلارى
يئتيرنجه واريميزدير. بيزه بئله آيدىن اولور كى موغ ،
ماغ ، ماق ، ماك سؤزلىرى عيىنى سؤزلردير . عيىنى حالدا
قديم ايلكين تورک ديللرينده "ب" B - "م" M - "ن" N
سسلرينين بىر-بىريله عوضلنمه سىنى نظره آلاراق،
"ماك"، "ماگ"، "ناك"، "ناگ"، "باک"، "باگ"، "بگ"
سؤزلىرى ده كؤك باخيميندان ، تورک ديلينين
قاموسوندا، عيىنى سؤزلردير. بيزجه بو اصيل آذربايجان
شهر آدينى، "ناقاد" Naqad // "ناقات" Naqat و
"اوى" Oy//Öy//Ey سؤزلىرينين تركيبيندن يارانميش
بىر آد كيمي ده ايضاحلانديرماق اولار Naqatey /
Naq+at+oy=Naqatoy بورادا آدين ايلك حيصه
سى اولان "ناقاد" يا "ناقات" اصلينده "ناق" سؤزو
و "ات" / "ائت" / "اوت" at /et/ut (تورک- موغول
طايفه آدلارينين سونوندا گلن سؤنلوق و پسوند) و قديم
تورک سؤزو "اوى" oy (=يووا، مسكن ، يورد، وطن)
سؤزلىرينين تركيبيندن يارانميش بىر مورککب آددير. بو
توپونيمين آديندا، "ناقاد" // "ناقات" -ين معنا و آنلامى
"ناقلار" دير و "اوى" oy ايسه آنلامى "ئو، مسكن، يورد-
يووا" دئمکدير و بوتؤولوكده اونون معناسى "ناكلار
يوردو" "ناقلار اؤلكه سى" دئمکدير. "ن"، "م"

، اونلارین داشیدینی وظیفه لرده و خاراكتئرلرینده آز-
 چوخ معین دیشیلککلر ده اوز وئربیدیر ، آما بیر چوخ
 حاللاردا اساس تورک کؤکونو و اؤزه یینی قۇروبوپ
 ساخلايیلار. تورک میفی و تانریسی ساییلان
 "ناق.آتا" Nag.Ata // "ناق.آدا" Naq.Ada، قدیم مصر
 میفولوژیاسینا و اسطوره لر جووقاسینا یول تاپارکن ،
 آشاغی (=جنوبی، گونئی) میصر ده "نیل" چایینین
 ساحلینده ، "تئبس" Tebes شهرینین یاخینلیغیندا بیر
 توپونیمین آدیندا (بیر یئر آدیندا) همچنین اؤزونو عکس
 ائتدیریر. بو توپونیم "ویلیام.ج.دوتی" نین^۹
 William.G.Dotty ، "The Times World Mythology"
 منبع سینین قئیدینه گؤره فیرونلار
 سلاله سیندن اؤنجه کی زامانلاردا ، حؤکمرانلار و
 حاکملر طبقه سینین اصل دفن و باسدیریلما و
 مومیالاندیرما مرکزی ساییلیردی. تورک میفی "ناگا"
 Naga، قدیم چین میفلر (اسطوره لر و تانریلار)
 پانتئونونا (جووقاسینا) گیره رک "نوگوا" Nugua آدلی
 تانریچا کیمی اؤزونو عکس ائتدیریر. قدیم چین
 میفولوگیاسی اساسیندا ، "نوگوا" عجیبه ، غئیر-ی عادی
 ایلبیز (حلزون) شکیلینده بیر سورونگن تانریچا ایدی کی
 گؤیلردن قوپوب آیریلاندان سونرا ، یئر گلدی. "نقده"
 یئرآدینین ایلک حیصه سی اولان تورک میفیک "ناق"
 سؤزونون ایزینی، هیند میفولوژیسینده و اونون میفلر
 جووقاسیندا گؤرمک اولار. بو میفیک آدین کؤکو و
 منشایی ، آسکی تورک میفولوگیاسیندا بیر و تورکجه بیر
 سؤزدور و آسکی تورکلردن هیند و جنوب-شرقی آسیا
 کؤچوبدور. هیند میفولوژیسینین اساسی و بینوره سی
 باشقا میللتلرین، اؤزلیکلده آسکی تورک و آذربایجان
 میفیک و فلسفی گؤروشلریندن آیینما و مورککب بیر
 میفولوژیک تفککور و اندیشه دیر. تورک میفی "ناقا"،
 هیند میفلر پانتئونونا داخل اولوب و هیند و جنوب-
 شرقی آسیا میفولوگیاسیندا اؤزونه اؤزل یئر و وظیفه یه
 مالیک اولوبدور. هیند و جنوب-شرقی آسیا
 میفولوگیاسی اوزره اوزمان میفولوق "میراندا بروس -
 میتفورد"^۹ Miranda Bruce - Mitford ،

سسلرینین بیر-بیرینه عوضلنمه سینی نظره آلساق ، و
 "ماق" یا "ماک-ی" ، "ناک" این دیگر فونئتیکی واریانتی
 قبول ائتسک، او زامان "ناقاتئی" // "ناقاده" یئرآدینین
 آنلامی و معناسی "ماقلار یوردو" ، "موغلار
 مسکنی" ، "بؤیوکلر و اعیان- اشراف یئر" دئمکدیر.
 اؤنجه یوخاریدا قئید ائتدیک کی بو آدی "ناق" Naq +
 "آتئی" Atey = "ناقاتئی" Naqatey
 کیمی برپا ائتمک اولار و وورقولادیق کی "ناق" ،
 "ماق" (مُغ) سؤزونون باشقا فونئتیکی واریانتی دیر.
 "آتئی" بیزه گؤره "آتای" سؤزونون فونئتیکی واریانتی
 اولاراق، "آتا-تانری" ، "بؤیوک تانری" ، "مقدس" و
 "قوتسال" دئمکدیر. "آتئی" Atey سؤزونون بو
 آنلاملارینا گؤره ، او زامان "نقده" آدینین آنلامی ،
 "بؤیوک مقدس تانری یوردو" ، "بؤیوک مقدس آتانی
 یوردو" ، "بؤیوک روحانی ، مقدس آتانی یوردو و
 اقامتگاه" دئمک اولار. یعنی داها بیر آنلاما گؤره نقده
 ،مُغ لارین بؤیوک و باشچیسینی (مُغ لار مۇغونون)
 اقامتگاه و مسکنی ساییلیرمیش.

بو آد اگر "ناق" Naq + آدا Adal = Naqada
 کیمی برپا ائدیلسه و "آدا" سوزونو ، "آتا" سؤزونون
 فونئتیکی واریانتی حساب ائتسک ، یئنه ده همین آنلاملار
 و معنالار گئچرلیدیر. "آدا" سؤزونو "سو ایچینده
 قورولوق (جزیره)" معناسیندا نظرده توتساق ، او زامان
 نقده / ناق.آدا آدینین آنلامی "بؤیوک آدا (جزیره)" ،
 "تانری آداسی" ، "بؤیوک و مقدس تانری آداسی"
 دئمکدیر. بورادا لازیم گؤرونور قئید ائده ک کی ، "ناق"
 و اونون دیگر واریانتی "ماق" و "باق" ، زامان سوره سینده
 ، عصیرلر و مین ایللیک لر عرضینده ، مختلف تورک
 دیلرینده ، مختلف و بیر-بیریندن فرقلی آنلاملار و معنا
 چالارلارینی آلدی ائدیبیدیر. بو تورک میفیک آدی ،
 زامان-زامان باشقا خالقلارین میفیک عالمینه و اونلارین
 میفلر (اسطوره لر) جووقاسینا دا نفوذ ائدیپ اونلارین
 میفولوژیسینده و میفلر گالئریاسیندا اؤزونه اؤزه ل یئر
 توتوبدور. البت ده تورک میفلری و اسطوره لر باشقا
 یوردلارین و خالقلارین میفلر جووقاسینا داخل اولارکن

"ويليام ج. دوتى" William G. Doty^۹ نين باشچىلىقى ايله يازىلمىش "The Times World Mythology" اثرىنىڭ ۵۰-دە، ھىند و جنوب-شرقى آسيا ميفى "ناگا" Naga ھاقىندا بئله يازىر: "ناگا (سانسكرىت دىلىدە "ايلان" آنلامىنداير) بىر اينتئرسان و عجبىيە مخلوقدور كى جنوب-شرقى آسيانىڭ بوتون موختىلف ميف پانتئونلارىدا گۇرونور و اونون كۆكۈ ھىند ميفولوگياسىنداير كى بىر ايلان سۇيوندان دانىشلىق و بو ايلان، ھىند شاھلىق سولالە لرېنىڭ آن ايلكىن جدى سايلىر. مثال اوچون كامبوجيا ائىكور سلالە سى شاھلارى بئله اينانيردىلار كى گويا اونلار "ناگا" شاھزادە سىنىڭ نىلىدىن دىرلر. كامبوجياداكى "ناگا" يئددى باشلى ايلان كىمى گۇرونور".

بىز بورادا ايلك اۇنچە بونو قئىد ائتملىك كى "ميراندا بروس-مىتفورد" ۹ آسكى تورك دىلىنە و عىنى حالدا اسكى تورك ميفولوگياسىنا درىندىن بلد اولمادىغى اوچون، بو ميفىك سۆز يا آدى، سانسكرىتچە بىلىر، ھالبو كى بو ميفىك آدىن كۆكۈ و منشاى، آسكى تورك ميفولوگياسىنداير و توركچە بىر سۆزدور و آسكى توركلردىن، ھىند و جنوب-شرقى آسيانا گندىدېر. بىز بوردا دىگر بىر نتيجه دە آلدە اندىرىك و او بودور كى "ناقا" يا "ناگا" نىڭ دىگر بىر معنا چالارى دا "ايلان" يا "اژداھا" دىر. "ناقا" يا "ناگا" نىڭ موختلف معناچالارلارى وار كى بو معنا چالارىندان بىرىسى "ايلان" يا "اژداھا" دىر. ناگا(ناقا) و ناگالار(ناقالار)، اسكى ھىند ميفولوگياسىندا و عىنى حالدا اسكى ھىندىن ميفىك و ميفولوژىك گۇروشلرى و اندىشە سىنىڭ آياق توتماسىندا و دىرچلىشىندە چوخ بۇيوك و اساسى رول اوينايدىر. بو اسكى ھىند تفككور و اندىشە سى، اسكى ھىند بۆلگە سىنىڭ، آن اسكى و ايلكىن ميفىك تفككور و اندىشە سى سايلىر و اوندان "ناگالار دۇورانى" كىمى آد آپارلىر. بو ميفىك اندىشە و تفككورون اصل و اساس قايناغى و بئشىگى، "سئند درە سى مدنىتى" نە (تمدن درە سئند) عايدىر. William Piroyan^{۱۴} وىليام پىرويان نىڭ دىدىگىنە گۇرە موھىنچودارو دان يئرآلتى

تاپىنتىلارېن اچىندە بىر مۇھور وار كى اونون اوزە رىندە ايكى باشلى ايلان ناخىشلانيدىر. بو ايكى باشلى ايلان ناخىشى و علامتى، "سئند" درە سى مدنىتى و كولتورونون داغىلماسى و آرادان گئتمە سىندىن اۇنچە، او بۆلگە دە مسكونلاشمىش يئرلى اھالىيە عايدىدېر. بىزە گۇرە سئند درە سىنىڭ ايلكىن يئرلى و آبورىگىن ساكىنلرى ۲۵۰۰ ايل ائرادان اۇنچە، اسكى توركلردىن و داھا دوغروسو اسكى تورك سۇيولاردان و تورلاردان باشقا، كىمسە اولاي بىلمز. بو بۆلگە نىڭ (=سئند درە سى) اسكى يئرلى ساكىنلرى سايىلان تورلار (تورك سۇيولار) بو آيىن و دىنى اينانچدا يالنىز افى ايلانى يوخ، ھتى اژداھانى دا پرستىش ائدىردىلر. ايندىكى زاماندا بو گروپا و آيىنە و ياخود مسلكە، "ايلانپرستلر" (ايلانا تاپىننلار، ايلانى سىتايىش ائندلر) و يا "ناگالار" دئىيىپ آدلاندىرلار. بو گروپا اينسانلار (ناگالار)، ايندى دە ايلانى و افى ايلانى سىتايىش ائدىرلر. سئند درە سى مدنىتىنە تابع اولان تورك سۇيولار خالق، افى ايلانى، تانرى سايىردى و اونو پرستىش ائدىردى. ميفولوگيا تدقيقاچىلارېن بىر چوخونون نظرىنە گۇرە، سونراكى ھىند ميفولوگياسى آيىنلرىنىڭ اساس و اۇنملى تانرىلارى سايىلان "براھما" (=يارادىچى و خلق ائلىين تانرى)، "ويشنو" (=قۇربوجو و قورويان تانرى) و "شيوا" (=تخريپچى، نابود ائدە ن و دارماداغىن ائدە ن تانرى) اسكى تورك كۆكنلى ناگالار آيىنلرىنە عايدىدېر. ناقاتئى (=ايندىكى نقىدە/ناقادە) آدىنىڭ توضىحى و آچىقلاماسىندا، اونو باشقا يۇنتەمدىن دە ايضاحلاماق و آچىقلاماق اولار.

"ب"-"م"-"ن" سىلرىنىڭ بىر-بىرىلە عوضلەنمە سى قانونونو قديم تورك و پروتورك دىللىرىندە سىجىيە وى حال و قايدا اولاراق نظره آلساق، "ناق"/"ناغ"-ين دىگر واريانتلارېندان بىرى "باق" يا "باغ" دىر. بورادان بئله معلوم اولونور كى "ناق" يا "ناغ"-ين دىگر بىر معنا چالارىندان بىرىسى دە "آغاشلىق"، "آغاشلى يئر" و "جنگل" يا "جنگللىك" دئىمكىدېر. دئىمە لى "ناق"/"ناقا"/"ناگا" نىڭ دىگر بىر معنا چالارىندان بىرىسى دە "جنگل"، "جنگللىك"، "آغاشلىق"، "مئشە"

اثرينده "ننگا" Nega آدلى بۇلگه نين تانيتماسيندا بئله يازير: "مصر آل-يازىلار يىن بىر نئچە يىرىندە ننگا دان آد آپار يىلىپ. ليوان-ين (لبنانين) شىماليندا يىرلشمىش بو بۇلگه، سونرالار دا "جبيل" Cabil منطقه سىنى تشكىل ائدير. ننگا Nega جنگللىك و مئشه ليك منطقه سىندە، موختليف نۇلردە شام آغاجى، داغ سروي و "مئر" آغاجلارى يىتيشىلىرىدى. ننگا نين تانىرىسى "هى-تاو" Hi-Tav آدلانىردى. "هى-تاو"، جنگلن بىتگىسل روحو سانىلىرىدى. بىر زامانلار ائله سانىلىرىدى كى او تناسوخ (تناسخ) تاپىپ آغاچا دۇنوبدور. بو استناد، بىزىم ناق // ناقانين آغاج، جنگل و آغاجلىق معنا چالارىنا مالىك اولدوغو ادعامىزا بىر سند و فاكىدىر. بو احتىمال و وئرسىيانين اساسيندا بئله چىخىر كى آذربايجانين "نقده" يا "ناقاده" آدلى شهر و يا قصبه سى، واخىله بۇيوك جنگللىك و اورمانلىقلا اۇرتولو بىر يىر ايمىش. و چوخ احتىمال كى موختليف شام آغاجلارى، داغ سروي لرله اۇرتولو بۇلگه اولموشدو. دئمه لى ناقا Naga // ننگا Nega تانىرىسى، اصلينده اسكى تورك ميفلىرى جووقاسىنين تانىرلارىندان بىرىسىدىر كى فىنيكى توركلرى واسطه سىله آك دنيز (مديترانه) ساحل لرينه و آفريكاي و مصره ده آپار يىلىپ و مصر ميفلىرى و تانىرلارىنين جووقاسىندا، اؤزونه اؤزل يىر توتوموشدور. مصر هيروگلىف (پىكتوگرام-تصويرنگارى) متن لرينده قئيد اولونوب كى "ناقا" // "ننگا" نين تانىرىسى، بوغا (=گاونرجوان) ايله ايلگىلى اولوبدور. راس الشئمرادا تاپيلان يازىلار اساساً، فىنيكى توركلرينين ميفلر پانتئونوندا، تانىرلار هر زامان بىر بوغا ايله ايلگىلى اولوبلار. "نقده" آدى حاقيندا ديگر بىر وئرسيا و احتىمال بو اولابىلر كى، بو آدى اسكى تورك ميفولوگياسى اساسيندا آچىكلایاق. بىزه گۇره يوخارىداكى معلوماتين اساسيندا، آذربايجانين بو شهرينين آدى، جنگل و اورمانلىق تانىرىسى و ياخود آغاج تانىرىسى سايلان "ناقا" يا "ننگا" ايله ايلگىلى يارانبىدىر. بىز آپاردىغىمىز آراشدىرمالارين اساسيندا بئله بىر قناعتە گلدىك كى بو شهرين آدى، اصلينده "ناق.آتئى" Naq.atey /

و "مئشه ليك" اولابىلر. بىز بو معلوماتدان بئله بىر نتيجه يه ده چاتىرىق كى چوخ گوجلۇ احتىمالا گۇره نقده // ناقاده شهرى و بۇلگه سى، ايلك اۇنجه (آن آرى ميلاددان اۇنجه ۳-جو مين ايللىكدە)، فىنيكى // فىنيكى (فين-اويغور) توركلرينين يوردو و مسكنى اولموش اولسون و سونرالار بو بۇلگه دن ايندىكى فلسطين و ليوان (لبنان) اراضيسينه كۇچندن سونرا، همين تانىرلارينين آدىنى ليوانين (لبنانين) شىمالينداكى اراضيه، طبيعى و جوغرافى شرايطينه اويغون گۇره رك، قويموش اولسونلار، يعنى "ناقاتئى" Naqatey / "ننگاتئى" Negatey (= نقده يا ننگاده) آدينين تركيبينده اولان "ننگا" Nega تانىرىسىنين آدىنى قويموش اولسونلار. يىرى گلميشكن لازيم گۇرونور قئيد ائده ك كى ايرانين شىماليندا، خزرين جنوب ساحلينده مازندران ويلايتينين شرقينده يىرلشن "ننگا" (نكا) Neka آدلى شهرين آدى دا، همن بو اسكى تورك ميفى "ناقا" // "ناگا" يا "ننگا" (نكا) تانىرىسىنين آدى ايله باغلى و ايلگىلىدىر و بو شهرين آدى دا اصلينده، "ناقا" // "ننگا" اولوبدور و آنلامى "اورمان تانىرىسى"، "آغاج تانىرىسى" دئمكىدىر. بىزه گۇره اورميا گۇلونون گونباتان ساحلينده "سولدوز" محاليندا يىرلشمىش آذربايجان شهرى، "نقده" // "ناقاده" نين آدى دا، "ناق" // "ناقا" ايله ايلگىلىدىر و آذربايجانين بو شهرينين آدى، اسكى تورك ميفولوگياسى ايله باغلى بىر آدىدىر. بىز بو آدين كۇكونو و منشأينى اسكى توركلرين "فىنيكى" (فين-اويغور) دال و شاخه سىندە بولماق اولار. بىز بو شهرين آدى و اونون ائتمولوگياسىنين (معناسىنين) آچىكلاماسى حاقيندا ايكي گوجلۇ وئرسىيانى دا اؤنه سوره بىلرلىك. بىرىنجى وئرسيا (احتىمال) بو اولابىلر كى بو آد، آك دنيزين (درىاى مديترانه) شرق ساحلينده، دنيز ايله "ليوان" - ين (لبنان) شىمالى آراسيندا يىرلشمىش، "ننگا" Nega آدى جنگللىك بۇلگه نين آدى ايله ايلگىلى اولمالىدىر. "ف. ژيراند" ^{۱۵} F.Guirand مشهور فرانسالى ميفولوق "The Myths of Assyria and Babylonia" آدى

"ناقا.آتئی" Naqa.atey اولوبدور و زامانلا فونئتیکیکاسیندا دیشیلیک اوز وئریب و ایندیکی "ناقاده" و یا "نقده" فورمانتینی الده اندیدیر. بو توپونیمین آدی اسکی تورک میفی "ناقا" یا "ننگا" (=اورمان، جنگل، مئشه، آغاچلیق و آغاچ) و "آتا"/"آتای" (=دده، تانری) سۆزلرینین ترکیبیدن یارانمیش و بوتؤلۆکده بو آدین آنلامی "اورمان تانریسی"، "مئشه تانریسی"، "جنگل تانریسی" و "آغاچ تانریسی" دئمکدیر. دئمه لی نقده و یاخود ناقاده شهرینین آدی ، "ننگا" Nega / "ناگا" Naga / "ناقا" Naqa تانریسینین آدی شرفینه قویولوبدور.

مقاله نین سونوندا قئید ائتملیک کی عمومیتله تورک اراضیلرینده ،اؤزلیکله ده قدیم تورک و پرو-تورکلرین یوردو-مسکنی ساییلان حقیقی آذربایجان اراضیلرینده (گونئیلی-قوزئیلی، گورجستان، ایندیکی ائرمینیستان و شرقی آنادولو، سوریانین و ایراکین شیمالی و قافقازی اؤزونده احتیوا ائده رک)،توپونیملر(یئرآدلاری) اؤز کؤک و منشاینی ایلک اولاراق ،قدیم تورک میفولوجیاسیندان آلیب و زامان سوره سینده موختلیف گلیشمه لر،تاریخی حادثه لر و اولایلار اثرینده، ایکینجی،اوچونجو، دؤردونجو و "n" درجه لی موختلیف آنلاملاری دا الده اندیب و چوخ واختلار گؤرونور کی سونراکی آلدده اندیلیمیش آنلاملار،اصل و ایلکین آنلامی اؤز کؤلگه سی آلتینا آلیب و ایلکین اصل آنلامی اونوتدوروب و اؤز حقیقی ائتمولوجیا مجراسیندان چیخاردیب و اوزاقلاشدیریب و اونا باشقا ائتمولوجی یؤنلر و سمتلر وئریبدیر.

بو سادالانان سۆزلر یعنی "ناقاده"/"نقده" آدلارینین میلادین ایلکین چاغلاریندا و میلاددان چوخ قاباقلار تورک دیلینده ایشلمه سی ،اونو گؤستریر کی بیزیم بو اراضیلرده، تورک دیلی آذربایجانلیلار،میلاددان چوخ قاباق مین ایللیکلرده ایسه،قافقاز و زاقافقازیا رئگیونوندا یعنی ایندیکی ائرمینیستان،گورجستان،داغیستان،خزرین شیمال ساحیللری اراضیسی و حتی اوکراین،ایندیکی آذربایجان (قوزئیلی-گونئیلی)،شرقی آنادولو ،عیراق و سوریا شیمالیندا یاشامیشلار و اؤز یاشادیقلاری اراضیه ، طایفالارینا،داغلارینا،چایلارینا اؤز دیلرینده،اؤز میفیک تفککورلری ،ایناملاری و گؤروشلری ایله باغلی، آد قویوموشلار.بیزه گؤره "نقده" آدینین یارانماسی و تشککولو ،قدیم آذربایجان تورک سؤیلو و تورک دیلی خالقینین ایلکین ابتدایی تفککورو،دوینا گؤروشو و میفولوجیاسی ایله

باغلی بیر میفیک آدیدر. یئری گلمیشکن خاطیرلاتمالیق کی نقده – سولدوز ماحالیندا یئرلشمیش کندلرین آدلارینا باخارکن ، اولارین بعضی لرینین آدلارینین تورک میفیک آدلاری ایله ایلگیلی اولدوغونو و اولاردان یارانماسینی گؤرمک اولار. میثال اوچون ایلک باخیشدا چیانه ، قارنا، دلمه ،اوخسار، ممی یند، ال ملیک، آلاگؤز، بییم قالا ، وزنه ، یونوسلی ، و سایره نی آد آپارماق اولار. بیزیم بوندان سونرا دا ، بیر سیرا سولدوز- نقده کند آدلارینین معناسینین آچیکلاماسیندا چالیشمایز اولاجاق و اولارین تورک آذربایجان میفولوجیسی ایله نه قده ر ایلگیلی اولدوغونو گؤسته ریب شاهید اولاجاییق .

قایناقچا / منابع

- ۱-اسفندیار حاجیلو ، تاریخ ولایت سولدوز / ۴ جیلده / ۱-نجی جیلده: سولدوز و قراپاق / ایکینجی جیلده:اسناد تاریخی / اوچونجو جیلده: دوره پهلوی / دؤردونجو جیلده:دوره انقلاب اسلامی
- ۲-مهدی رضوی ، ایل قراپاق تاریخی،آداب،رسوم،فولکلور و مونوگرافی ، چاپ اول ، زمستان ۱۳۷۰
- ۳-فرود خسروی چیانه ، تاریخ ایل قراپاق (بوزچلوی پیشین) ، انتشارات ادیبان، اورمیه ، ۱۳۸۹، فرود خسروی متولد ۱۳۰۶ فرزند غلامرضا خان نواده خسروخان امیرتومان که پدر بر پدر طبق فرامین و مستندات تاریخی موجود از حدود ۴۰۰ سال پیش ریاست ایل قراپاق را بر عهده داشته اند.
- ۴-عیسی یگانه ، نگاهی به تاریخ و فرهنگ ایل قراپاق (باسرفصلی از ویژگیهای ۵-اقتصادی،جغرافیایی،طبیعی،تاریخی و اجتماعی
- ۶-شهرستان نقده و سولدوز/چاپ اول
- ۷-یوسف قهرمانپور ، فرهنگ عامه ایل قره پاقاق – یاز نشریاتی، چاپ اول، ۱۳۸۵، اورمیه
- ۸-حاج اسمعیل نبی یار ، آذربایجان و سولدوز ، چاپ اول ، ۱۳۸۱
- ۹-و.و.رادلوف ، تورک لهجه لرینین لوغت ترجمه سی ، spb ، ۱۸۹۳، ص. ۱۴۷۶
- ۱۰-میرعلی سید اوف ، آذربایجان خالقینین سوی کؤکونو دوشونرکن ، کؤچورن:رحیم شاوللی ، چاپ اول ، نشر اختر، تبریز ۱۳۸۴
- ۱۱-ویلیام . جی . داتی ، اساطیر جهان ، ترجمه :ابوالقاسم اسماعیل پور، نشر قدس ، تهران ۱۳۹۲
- ۱۲-ژ. ویو ، اساطیر مصر، ترجمه : دکتر ابوالقاسم اسماعیل پور،نشر قطره ، چاپ پنجم ۱۳۸۹
- ۱۳-رچارد کاوندیش ، اسطوره شناسی – اساطیر و ادیان مشهور جهان ، ترجمه :دکتر رقیه بهزادی ، نشر علم ، تهران ۱۳۸۷ / چاپ دوم ۱۳۹۰
- ۱۴-ن.م.خودیثف – ا.ا.قولیثو ، قدیم تورک آبیده لرینین سؤزلوبو، نصیرالدین طوسی آدینا آذربایجان دولت پداگوژی اونیورسیتته تی ، باکو ۱۹۹۲
- ۱۵-و.ف.پورشانسکی ، یاقوتلاردا قارا اینامین آشینماسی، ۱۹۰۲
- ۱۶-ویلیام پیرویان – سیر تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت) – تهران ۹۳
- ۱۷-فرهنگ اساطیر آشور و بابل – ف.ژیران، گ.لاکوتنه، ل.دلپورت- ترجمه ابوالقاسم اسماعیلپور – انتشارات فکر روز – تهران ۱۳۷۵

چاغداش گونئی شرینده میلی تعصوبکشلک موتیولری

Çağdaş güney şerində milli təəsübkeşlik mutivləri

Solmaz daşdəmirova

سولماز داش دمیرووا

آغری-آجیلاری، وطن اوولادلاری نین باشینا گلن موصیبتلر اوژ بدیعی عکسینی تاپیر، بو اثرلر ادبیاتیمیزی یئنن مؤوضولارلا، یئنن اینسان خاراكتئرلری ایله زنگینلشدیریردی. موعین معنادا اوژ طالعلری نین شاعیری اولان بو صنعتکارلار محض آجی طالعیین دیقته سیله وطنین دیگر پارچاسیندا مسکونلاشسالار دا، آذربایجان ادبیاتیندا "موهاجیر شاعیرلر" صحیفه سینن یازدیلا. اونلارین پوئما یارادیجیلیغینی سیله آراشdırیمیش ک.اغامالیوغلو بالاش آذروغلونون "اردبیلده بیر مئیدان وار" (۱۹۵۳)، "ایلك مکتوب" (۱۹۵۶)، "منیم جبهه دوستلاریم" (۱۹۷۵)، الی توده نین "اصل یولداش" (۱۹۵۴)، "سنگرلی قالا" (۱۹۵۰)، "تونقال یانیر" (۱۹۵۳)، "دوغما سس" (۱۹۵۹)، مدینه گولگونون "ساوالانین اتکلرینده" (۱۹۵۰)، "فیروдин" (۱۹۶۳)، "عدالت" (۱۹۶۴)، "آیدی نین گونده لیگی" (۱۹۷۱)، "آتا" و س. کیمی پوئمالاریندا گونئی آذربایجاندا یاشایان باجی-قارداشلاریمیزین کدرلی حیاتی، معیشتی، اونلارین آرزو و دوشونجه لری نین بو و یا دیگر شکیلده اوژ عکسینی تاپدیغینی یازیر خصوصیه وورغولاییر کی، "اثرلرین هامیسی نین بدیعی کونفلیکتی ایرتیجا قوووه لری ایله آزادلیق فدایلری آراسینداکی بیر-بیرینه دابان-دابانا ضید موناسیبتلرین بدیعی عکسیدیر" (۱، ص.۹۸).

۱۹۴۱-۴۵ و ۱۹۴۶-جی ایللرده باش وئرن حادثه لره بدیعی موناسیبتین محصولو اولان بو اثرلرده حاکیم طبقه لری باش وئرلردن عیبرت گؤتورمه یه چاغیریش نیدالاری دا آیدین ائشیدیلیر. الی توده، سؤهراب طاهیر، بالاش آذر اوغلو، مدینه گولگون و حؤکومه بوللوری نین و ب. پوئمالاریندا اوخوجو خالقلار دوستلوغونو، صلح و امین-امانلیق شرایتینده یاشاماق ایسته ین میلیونلارلا اینسانین آرزولارینی بوغان قارا قوووه لره، ایمپئریالیزمه، فاشیزمه نیفرت دوغولاری، آیریلیق و حسرتدن دوغان

۱۹۴۶-جی ایلدن سونرا ایرانین ایرتیجا قوووه لری نین و اونلارین خاریجی هاوادلارلاری نین گونئی آذربایجاندا کوکره میش آزادلیق هرکاتینی بئشیگیندجه بوغماسی ایله علاقه دار اولاراق گونئی شاعیرلری نین بیر قیسمی موهاجیر عؤمرو یاشاماغا مجبور اولورلار. دار آغاجیندا آسیلماقدان، حبس و زیندانلاردان، آمانسیز تقیبلردن یاخا قورتارا بیلن قلم صاحیبیلری، ضیالیلار و اینقیلاب فدایلری بؤیوک وطنین دیگر یاریسینا-قوزئی آذربایجانا پناه گتیره رک قان قارداشلاری نین قانادلاری آلتینا سیغینیرلار... طبیی، بؤیوک وطنین قوزئی پارچاسی دا اوژ نؤوبه سینده اونلارلا دوغما آنا تک قوجاق آچیر، قایغی و قهرلرینی چکیر...

طالعلری بیر-بیرینه بنزه ین بالاش آذروغلو، الی توده، مدینه گولگون، ابوالفض حسینن، سؤهراب طاهیر، حؤکمه بوللوری، ایسماعیل جعفرپور و ب. شعر و پوئمالاریندا او ایللرین آغیر کدر دوغوران حادثه لری، دوغما یورد حسرتی، ایکیه بؤلونموش آذربایجانین

شاعیر دوشونجه لری نین دئییل، هم ده شرایتیندن دوغان بیر ادبیات محصولو اولدوغونو اوخوجویا چاتدیرا بیلیر. اوخوجو بو اثرلرین گئرجک وطن آشیقلىرى- حاقیق قلم آدمالاری طرفیندن یازیلدیغینی یاخشی آنلایر و بو سببدن، ایستر بدیعی جهتدن ضعیف اولسون، ایسترسه ده گوجلوه، همین اثرلرده نۇقصان آختراماغا سی گؤستمیر...

بالاش آذروغلونون پوئمالاریندا صنعتکارلیق مثله لری اؤزونه-مخصوص جهتلیله فرقله نیر. شاعیرین " فئستیوال " ، " عرب اوغلو " پوئمالاریندا ترنوم باشلیجا شرطدیر. بورادا شاعیر یالینیز آرزو و ایستکلرینی نه واختسا گئرجکلشه جک بیر دینامیکا کیمی وئیر و اوخوجونو، ائله موراجیعت ائتدیگی شخصی ده همین گونه، همین آنا ایناندریماغا چالیشیر. مثلن، " فئستیوال " پوئماسیندا اوخویوروق:

فقط، اینان کی دوستوم،
آراز بیر گون داشاجاق؛
دالغالار او تایدانکی

قایالاردان آشاجاق... (۱۶، ص. ۱۹۶).

بو اثرلرده شاعیر آرزو و ایستکلرینی نه واختسا گئرجکلشه جک بیر دینامیکا کیمی وئیر، اوخوجونو و خیتاب ائتدیگی شخصی ده همین گونه، همین آنا ایناندریماغا سی گؤستیر. " عرب اوغلو " پوئماسیندا ایسه ترنوم باشلیجا کثیفیتدیر. بو پوئمادا دا کونکرت اوبراز و خاراكتئرلر یوخدور. " فئستیوال " پوئماسیندان فرقلی اولاراق بو منزوم اثرده شاعیرین موراجیعت ائتدیگی قهرمان بوتون عرب خالقیدیر.

گونئی شاعیرلری نین پوئمالاریندا (ومومیتله، بوتون اثرلرینده) باخمایاراق کی، آغیر و دؤزولمز حیات شرایتی، خالقین چکدیگی زویم و مشققتلر، اینقیلابی مباریزه لرده خالق چئوکیلگی و س. تصویر اولونور، نیکیبیر بیر احوالی-روحیه ده سوندا اؤزونو قاباردا بیلیر. بو، صنعتکارلیغین بیر تظاهورودور. ب.ازروغلونون یوکسک صنعتکارلیغینی آدی چکیلن هر ایکی پوئماسیندا آیدین گؤره بیلیریک.

قملی نوتلارلا برابر، صنعتکارلیق خصوصیتلری ایله سوسلو رنگارنگ بیر عالم ده گؤرور. ع.توده نین پوئمالاری نین اکثریتی، دئمک اولار کی، بین الخالق ایرتیجانین ایفشاسینا، صولحه و خالقلار دوستلوقونا هسر ائدیلمیش اثرلردیر. شاعیرین " آنانین آرزوسو " ، " گیزلی دؤیوش " ، " صولحون کئشیگینده " پوئمالاری اسارت آلتیندا یاشایان هموطنلریمیزین دؤزولمز آغیر حیات شرایطینی، عدالتسیرلیگی و حاقسیرلیغی، اؤلکه ده توغیان ائدن قانونسوزلوقو و اؤزباشینالیغی قاباریق شکیده غزونده عکس ائتدیرمکله، هم ده بو وضعیتیه موعین بیر آیدینلیق دا گتیریر. کوتله لرین آزادلیق اوغروندا مباریزه تصویرلری شاعیرین بو مؤوزوداکی بوتون پوئمالاریندا صنعتکارلیقلا اؤز تجسسومونو تاپمیشدیر. بونولا یاناشی، همین پوئمالاردا نۇقصانلار دا مؤوجوددور.

لاکین خالق روحو، موترققی ایدئیلار، یئنی ادبی مئیللر و ایشیقلى فیکیرلر بو پوئمالاردا دیقتی ایدئیلار، یئنی ادبی مئیللر و ایشیقلى فیکیرلر بو پوئمالاردا دیقتی داها قاباریق جلب ائتدیگیندن، بعضی چاتیشمازلیقلاری گؤسترمه یه لوزوم گؤرموروک. اساس اودور کی، شاعیر اؤزومخصوص صنعتکارلیقلا قلمه آلدیغی پوئمالاردا حیات حادثیه لری نین ایجتیماعی-سیاسی یؤنده حلل ائدیله جگینه و میلتن قارشیسینا قویدوغو مقصدلره چاتاغاغینا اؤزو ده اینانیر، اوخوجونو دا بو گؤزل گله جگه ایناندریماغی باجاریر.

خخ اسر گونئی ادبیاتیندا صولحون و خالقلار دوستلوقونون تبلیغی و ترنومو دئمک اولار کی، تانینمیش قلم صاحبیلری نین بیر چوخونون پوئمالاریندا اؤز بدیعی حللینی تاپمیشدیر. شاعیرین یارادیجیلیغینداکی اینجه نوتلار، خصوصن ده ایجتیماعی موتیولره بدیعی تخییولون محصولو کیمی باخانلار دا آز دئییل. سؤز یوخ، ایستر ه.توده یارادیجیلیغیندا، ایسترسه ده دیگر گونئی شاعیرلری نین یارادیجیلیغیندا بدیعی تخییول اؤزونو آیدین حیسس ائتدیریر، لاکین بو سیستم اوزره قورولموش یوکسک صنعتکارلیق خصوصیتلری همین پوئمالارین تکجه

اۋلۇم پوئىتىك داستانيدىر " (۲۴، س. ۴۱۴). ھۆكۈمە بوللورى نىن بوتون يارادىجىلىغىندا موباريز اوبرازلار اساس سىجىيوى اىستىقامت كىمى خاراكتىريزه اولونور. شاعىر اينسانى مرد، موباريز و معسود، خوشبخت گۇرمك اىستە يىر. بو سىبدن، اونون اثرلىرىندە لىرىك قهرمان ھمىشە قايغىلى و دوشونجه لىدىر. ايكىيە بۇلۇنموش آذربايجان مۇوزوسو ھۆكۈمە بوللورى يارادىجىلىغىندا اساس يئر توتور. مرحوم آكادىمىك ھمىد آراسلى

شاعىر بو پوئىمالارىندا تصوير و ترنوم ائىدىگى تارىخى حادىثە لرە دۇورونون قاباقچىل صنعتكارى گۇزو ايله باخا و موعاصىرى اولدوغو ايجتىماعى موتبولرى اۋزونه-مخصوص صنعتكارلىقلا بدىعى يوكسكىلە قالدیرا بىلمىشىدیر.

بالاش آدروغلو كىمى مدینه گولگونون پوئىمالارىندا دا يوكسك صنعتكارلىق ائلمىنتلىرىنى موشاهىدە ائدىرىك. شاعىرىن " پروانه " پوئىماسىندا اينسانلىق، ھومانىزم و

ھۆكۈمە بوللورى نىن اىلك شعرلر كىتابىنى عذاب و ايشگىنجه لرە معروض قالمىش بۇيوك بىر خالقين آرزوسو حساب ائىدىردى. بو موناسىبتەلە او، يازىردى: " بو آرزو بىر اثرىن آرتىق اۋز دوغما قارداشىندان آيرىلىپ، چوستىبىد شاهلار، آزغىن خانلار، قولوزورلو ظاليملار، ظولمو و عذابى آلتىندا ياشاماغا مجبور اولان گونئى آذربايجانلىلار آرزوسودور. بو آرزو ستارخانلار، باغىرخانلار، خىابانىلر، پىشورلر بۇيودن بىر خايقىن آرزوسودور. بو آرزو بو گون آمىرىكا و اينگىلىس ايمپىريالىستلىرى نىن آغالىق ائىدىگى بىر اۋلكە دە، اۋز وطنى نىن منافعىنى ساتان مورتجع ايران باشچىلار، نىن سويغونوندا آزاد اولوب اۋز-اۋز حلل ائتمە يە، اۋز موستقىل دۇولتىنى قورماغا جان آتان گونئى آذربايجانلىلار آرزوسودور " (۷).

گونئى ادبىياتىندا يارانان پوئىمالاردا بىن الخالق مۇزولار دا اوستونلوك تشكىل ائدىر. اىسماعىل جعفرپول " قهرمانىن دوشونجه لرى " پوئىماسىندا

جسارتلى شخصيت يوكسك پافوسلا وئىرلىپ. پوئىما آغىر و دهشتلى موحارىبە نى، بورادا جريان ائدن آغىر حيات حادىثە لرىنى تجسسوم ائىدىرىر. سوژئت يوكسك صنعتكارلىقلا ايشلنمىشىدیر. بو، مۇلىفین " پروانه " پوئىماسىندا باش وئىرلىرى ياشايلاق، درىندن موشاهىدە ائدە رك يازدىغىنى يانسىدیر. مدینه گولگونون دىگر ايرى جىملى اثرلى دە اۋزونون يوكسك ايدئىالىغى، بدىعى سىپسىفىك خصوصىتلىرى ايله سىچىلىر، دىقتى جلب ائدىر.

بو شاعىرلر سىراسىندا ھۆكۈمە بوللورى نىن دە اۋزونمخصوص يئرى واردىر. " مىللى پوئىتىك فىكرىن ھىچ بىر سرحد، حدد-حودود تانىمادىغى بارە دە فىكىر يوروتسك، گۇررىك كى، ھۆكۈمە بوللورى يالنىز گونئى آذربايجانلىن دئىيل، اودلار يوردونون گۇزل، حسساس بدىعى سۇز اوستالارىندان بىرى اولموشدور. اونون طالعى، معنوى وارلىغى ايله آيرىلماز اولان يارادىجىلىغى دوغما آذربايجان تورپاغىندا موباريز وطنداش شاعىرىن

تئندئىسىيا داھا چوخ صنعتكارلىق مسله لرى ايله علاقه دار ايدى.

مىللى آزادلىق حرکاتى نىن يوكسه لىشى، قلبه سى و مووققتى مغلوبىتى دۇورونده پوئما ژانرىندا بير سىرا اوغورلو اثرلر يازىلماسىنا باخمايلاق (" باكى سفرى " ، " آذريلر " ، " قهرمانلار " ، " جاوانشير " ، " ايکى قىزىل قوشون صۇحتى " ، و س.)، بو جوشقونلوق ۱۹۴۷-۱۹۵۰ جى ايللرده موشاهيده اولونمور. همين ايللرى گوننى آذربايجان دئموكراتىك ادبياتىندا پوئما ژانرى نىن ايکىنجى حاضيرلىق مرحله سى، دۇورو آدلاندىرماق، فيکرىمىزجه، داھا دوغرو اولاردى. بو دۇور گوننى آذربايجان دئموكرات شاعىرلىرى اوچون اصل يارادىچىلىق مکتبى اولدو. اونلار نى سووت ايچتىماى حياتىندان چوخ شئى اۇيرىندىكلرىنى ده دوشونسىك، منظره داھا آيدىن گۇرونر. سووت ادبى موحىطينده اصل يارادىچىلىق مکتبى كئچن و گئتدىكجه فورمالاشان گوننى آذربايجان دئموكرات شاعىرلىرى ۱۹۵۰ جى ايللردن سونرا موختليف مۇوزولاردا و بدىعى شكىللرده بير-بيرىندن دىرلى پوئمالار ياراتدىلار. تشككول تاپدىغى ايلك گوندن ۱۹۶۰ جى ايله قدر يارانمىش بو پوئمالار مۇوزو باخىمىندان دا موختليفدير. همين مۇوزولاردان ان سچىيويىسى، گئنىش و احاطه لى اولان گوننى آذربايجاندىكى مىللى آزادلىق حرکاتى نىن ترنومو مسله سىدير. گوننى آذربايجان پوئزىياسى اوچون " ادبى اولان مۇوزو " لاردا دا پوئمالار يارانمىشدير. اؤنملىسى اودور كى، همين مۇليفلر كلاسسىكلرى تکرار ائتمه مىش، عنعنه وى مۇوزولاردا يئننى روح گتىرمىش، يئننى بدىعى ايفاده واسيطه لرى ايشلتمىشلر.

قايناق

۱. مدینه گولگون " سئچىلمىش اثرلرى " شرق قرب " ، باكى، ۲۰۰۴. ص. ۲۴.
۲. سۇھراب طاهىر سئچىلمىش اثرلرى شرق قرب. باكى ۲۰۰۴.
۳. ووقار احمد آذربايجان ادبياتىندا جنوب حسرتى نىن ايفاده سى.
۴. ووقار احمد ۲۰۱۲، ۲۷.۱۲. " داعوام آز بوتۇو آذربايجان آدینا " ساوالان يارادىچىلىغىندا فولکلور موتبولرى جنوبى آذربايجان آنتولوگىياسى. ص. ۲۵، ۱۹۹۴.

اىستىقلال موجاهيدى، جسور بئلوپانىسىن آزادلىق اوغروندا آپاردىغى موبارىزه لردن جانلى شكىلده، يوكسك صنعتكارلىق بحث ائدير.

عومومىتله، يوكسك صنعتكارلىق گئچك حادىثه و لؤوحه لر اوزرىنده ايجرا اولوندوقدا داھا موكممل تاثير باغىشلايىر. بو تىپده اثر يازان شاعىرلرىن سونرادان بدىعى تخیيول اساسىندا هانسیسا بير فيکىر فورمالاشدىرماق اىستگى چوخ حاللاردا اىسته نىلن نتيجه نى وئرمىر. جونكى يوكسك صنعتكارلىغا اولمايان هر هانسى مۇليفىن تخیيول له بدىعى حاقىقت ياراتماق اىستگى ضعيف آلىنىر، بدىعى حاقىقت اوخوجونو ايناندىرمىر. بو خطى بعضى گوننى شاعىرلىرى نىن ده يارادىچىلىغىندا گۇرمك مومكوندوت.

معلوماتور كى، بوتون ژانرلار نى اساسىنى حيات حاقىقتلرى تشكىل ائدير. بو، مۇليفىن بدىعى حاقىقتى نئجه قاوراماسىندان و تخیيول سوزگىچىندن كئچيره رك اونا اويغون فورما و مضمون موعىنلشدىرمه سىندن آسىلدىر. لاکىن بو، بوتون حاللاردا مومكون اولمور. جونكى فورما و مضمون موعىنلشدىرىلمه سى پروسئسىنده صنعتكارلىق خصوصيله بۇيوك رول اويناير. مثلىن، حۇكومه بوللورى نىن " كورئيا داغلارىندا " پوئماسى بو جهتدن بير قدر يئكنسقىدير. بو پوئما دا اى. جفرپورون " قهرمانىن دوشونجه لرى " پوئماسى كىمى صنعتكارلىق باخىمىندان بير قدر زىفدىر. بئله كى، اگر صنعتكار بىن الخالق مۇوزودا اثر يازماغى قارشىسىنا مقصد قويورسا، ايلك نؤوبه ده، او، باش قهرمانىنى فورمالاشدىران خالقىن حياتىنى، دوشونجه طرزىنى، عادت-عنعنه سىنى، فولکلورونو، عومومىتله، ادبياتىنى درىندن اۇيرنمه لى، موكممل بىلمه لىدير. خيالى حىسسلر قاورامىندا بىن الخالق حادىثه لرىن پوئتىك شرحى چتىن مثله دىر. بو سببدن، يوخارىدا آدلارنى چكديگىمىز پوئمالاردا خالق روحو يوكسك اولسا دا، تصوير و ماهيت باخىمىندان گۇزله نىلن نتيجه نى وئره بىلمىر. گۇرونديوو كىمى، دۇورون ژانرا موهاجىرتىنده موعىن ائتمه-قالخمالار اولموشدور و بو

اويكو

آغ-قارا گونلریم

علی حیدری آغ اسماعیللی

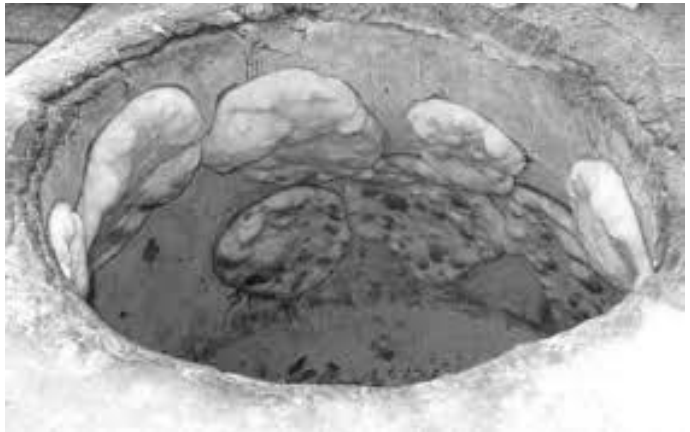
تندیرین آجی توستوسو اوتاغی بورویوب. نفس چکمکده زولانیرام. بورنوم آجیشیر. آجیقلى-آجیقلى یثرىمدن قالخیرام. آناما گئدیرم:

- نه توستی سالمیسان، بورنوم، بوغازیم یاندی؟!

- وی علی بالام! دوردون یوخودان؟ ها بالامسان گئت چیشینی ائله، گل سنه تاپتاپا یاپیرام.. یثرى بالامسان، ال-اوزونو یو، قوی یوخون قاشسین.- دئییر آنام.

دندیگی کیمی اندیرم. اوزاقدان قیشقیریر:

- کؤپویولونون بالاسی به دئمه میشم کردیه یوخ، گئت ایخ یولونا. اؤزده ایاغ اوسته هن؟!

ساری، ماوی، یاشیل، بیربیریندن اعلا، آمما بیر ایشیلتیلی تورونج رنگ وار وصفه گلمه یین قدر گؤزلدیر. چؤرکلر تندیرین دیواریندا گئت-گئده دویمه له نیر سونرا قیزارماغا باشلاییر. واختیندا چیخاریلماسا یانیب کول اولاجاقلار. بیر آندا، آنام سانکی اؤزونو تندیره آتماق ایسته ییر کیمی، آیللیب چؤرکلری بیر-بیر چیخاریب قاریشدا سوفره نین اوستونه آتیر.

- آنا به سنین ال-قولون، اوزون یانمیر؟!

- یووخ! باخ الیمه قولچاخ تاختیمشام، اوزومی ده چارقات قویمور یانسین.

- آنا! من ده یاپا بیله رم؟

- یوخ سن هله بالاجه سن، چکیل قیراغا دوشرسن تندیره!

اینده خیردا بیر کونده نی یاستیلادیر سونرا کییریت قوطوسو ایله اونا ناخیش سالیر، اورتاسینا بیر دلیک قویور. "بو دا بونون گؤبگی" دئییر.

- اوتور اورد!

قارتوپو (یئرآلما) قویوسونون اوستونده اوتورورام. آمما آیاغیم راحت دورمور؛ کوفله نین تیخانجینی آیاغیملا قووزاییرام.

- علی! پیس بالا اولورسان! کوفله نی آچیرسان تندیر سووویور، چؤرکلر آخیر تندیره. سونرا باشلاییر:

- علی بالا! باشماخلارین یاغلارام

علی بالا! اوستونه گول باغلارام

علی بالا! بیر گون بئواخت گلیرسن

علی بالا! دسمال آلیب آغلارام.

بو آنامین سسیدیر. هئج بیر موسیقی چالینمیر آنجاق قارمان سسیدیر سانکی سیزیلتیسی. بو سس منی هر زامانکی کیمی یوشودور. روحوم اوخشیاییر، اورگیمین تام اورتاسیندا اوتورور. او زامانلار بئله سانیردیم بو شعیرلر تکجه منه عایدیر.

- آنا منه ممه لی چؤچه یاپ.

- یاخچی.. آخیر تندیره. ایندی اولماز چؤرکلر قالار...

ایشه یرکن گولورم، هر زامانکی کیمی زانباق گوللری نین اوستونه! سویون سرینلیگی اوزومو دیشله ییر. لاکین دامای گیزنده تندیرین ایستیسى اوزومده لذتلی بیر گیزیلتی یاشادیر. تندیر دامی قاپ-قارا هیس باسمیش بیر اوتاقدیر. اورتالیقدا بیر-بیریاریم مئتر درینلیگینده بیر تندیر وار قیراقدا بیر کوفله سی. تاواندا ایسه بیر باجا وار توستونو چکیر. گونون ایشیغی بیر بورو کیمی دامدان یثره دایانیر، ایچینده اینجه-اینجه توز، تورپاقلار قایناشیر. بوینومو اوزادیب تندیرین ایچینه باخیرام. آما چیریپیلاری او قدر گؤزل یانیر کی! ایستی اوزومو یاندریسادا کؤزلردن گؤز گؤتوره بیلیمیرم. ساعتلارجا باخیرام. آلودا چئشید-چئشید رنگلر وار: قیرمیزی،

اوستونده وردنه ايله آچير. سونرا ايكي قولونون اوستونده او قدر آتير، توتور خمير چۆرك ياپانين اندازهسى قدر اوزانسين. چۆرك ياپانى تنديره ساللاييب ديوارينا ياپيشديرير. بو ايش خمير قورتولانداك دوام ائدير. سونوندا اون اون بئش تاپتاپانين اوزونه يومورتا سورتوب تنديره وورور. بو بيزيم قيش چۆره گيميزدير. قا، حادان، تندبدده اؤزونو اؤلدورور. شيش ايله اونو تنديردن چكير.

- قيز بونا بير قاشيخ چاي سال بير تيكه ناشتاوليخ يئيخ! كؤسسوو گۆتورور تنديري قاريشديرير. قاپي سمتيندن بير سس گلير:

- خالا.. خالا.. تنديري قالا -

كؤسسوى گۆتور منى قالا!

دالى يا باخماميش سسى

تانيرام. معصيم خال اوغلودور.

يئددى آغاجدان تزه چۆرگين ايگيني آلا. هر چۆرك ياپاندا گليب تزه چۆرك آپارار. كوپه پنيرينى قويا آراسينا كئيفله يئير.

آنام گيل، ناهار چاغى ايشدن قورتولورلار. بير ساطيل سود قيزديريب تندير داميندا چيميرلر.

آخشامدير. آتام ايشدن قايديب. هاميميز تنديره سالانميشيق. چاي ايچيريك. قوهوم-قونشو بيزدهديرلر. سيميزا خالا باشلاير:

- بير گون وار ايدى، بير گون يوخ ايدى، آلاهدان سئوى هئچ كيم يوخ ايدى. بير گئچى وار ايدى. اوش دنه بالاسى وار ايدى، شنگولى، منگولى، كوفله گولى....

بير گۆزوم تاپتاپالاردير. تنديرين ديواريندا كؤپسهيير، اؤزونو ديواردان قوپارتماق ايستهيير، اوزو قيزارير. آنام تئز تنديردن چيخارديب اللرى يانا-يانا چۆركلرين اوستونه آتير.

- يئرى گۆتور.. گۆزله اللرين يانماسين!

تاپتاپانى گۆتوروب كؤينگيمين اتگينه قويوب تندير داميندان ائشيگه چيخاندا قايديب آناما باخيرام. آلنيندا ترلر مينجيق-مينجيق؛ اوزو قيزاريب عئينى منيم تاپتاييم

كىمى. بو قادين نه قدر گوجلۇ، نه قدر دوزوملو، نه قدر فداكاردير؟!

بير تيكه قوپارديرام. پوفلهييب آغزيم يانا-يانا يئميه باشلايرام. بير داد وار آغزيمدا دوشونه بيلمزسينيز! بير داد كى يالنيز او آنامدا وار؛ اونون بوينونو قوجاقلاييب اوزونو اؤپرکن دؤنه-دؤنه دادميشام. مكمل بير داد! عطرلرى عئينى، دادى-دوزو عئينى، حتى ايستيسى عئينى، هر ايكيسى ائويميزين بركتى!

قايدا اوتورورام. خيردا-خيردا يئميه باشلايرام. ايكي گۆزومده آنامدا.

- على؟!

- هن!..

- يئرى بير باخ گۆر اوشاخ دورمويوب كى؟

گئديب باخيرام. قارداشيم تزه اويانيب اويان-بويانا باخير. چاغيريرام، اوشاق سسيمدن ديكسينب آغلاماغا باشلاير. آنام تنديرين قيراغيندان چكيليپ بيرآز سوتونو، قابداكى كول اوستونه ساغير. اورتانجيل باجيم قارداشيمي گتيرير آنام اميشديرسين.

بؤيوك باجيم خميرلرى كوندهلهييب ايكي تليسين آراسينا دوزور. آنام دنه-دنه اونلارى گۆتورور نيمدانين

صفوی سارايندا تورک دىلى

دۇرلرينده ياخين شرقده مۇوجود اولموش ايرىلى-خىردالى دۇولتلىرىن باشچىلارىندان سۇز آچاركن، شاه ايسماعيلدان باشقا داها ۱۱ حاكىمى خاطىرلادىر: "همين ايل (يعنى هيجرى ۹۰۷ - ميلادى ۱۵۰۱-۰۲- جى ايللرده) ايران وىلايتىنده هر بيرى موستقىللىك ايدىعاسى ائدن و "مندن باشقاسى يوخدور" دئىن بير نئچه حاكىم واردى: آذربايجاندا ايسگندر شۇهرتلى خاقان (يعنى شاه ايسماعيل)، ايراقين اكثر اراضىسىنده سولطان موراد، يزدده مراد بى باياندير، ابركوهدا ريس محمد گيرئ، سيمنان، خار و فيروزكوهدا حسين كييا چلاوى، ايراقى-عربده بارىك بى پورناك، دىياربكرده قاسيم بى، كاشاندا مۇولانا مسعود بىگدىلى ايله بيرلىكده قاضى محمد، خوراساندا سولطان حسين ميرزه (بايقارا)، قندهاردا امير زوننون، بلخده بديع الزمان ميرزه (بايقارانين اوغلو)، كيرماندا ابولفتح بى باياندير" (حسن بى روملو. احسن ال-تواريخ، (دوكتور. عبدالحسن نوابى نين رئاكتهمسى ايله)، تهرآن، بابك نشرىاتى، ص. ۸۷). نظره آلاق كى، بو زامانا كىمى شاه ايسماعيل ان بۇيوك و گوجلۇ رقىبلىرىندان بير نئچهسىنى - آذربايجان حاكىمى آغقويونلو الوند ميرزەنى و شىروانشاه فروخ ياسارى آرتىق مغلوب ائتمىشىدى.. آدلارى چكىلن ديگر حۇكمدارلاردين تورپاقلارى، ائلجه ده، همين تورپاقلارا يىيەلنمىش سونراكى حاكىملر (مثلا، بايقارانين دۇولتىنى اله كئچىرمىش شىبانيلىر) شاه ايسماعيل طرفيندن مغلوب ائدىلەر، بو اراضىلىرىن هامىسى صفويلر ايمپىريياسى نين تركيپينه قاتىلدى. حتى گورجستان و ائرمينيستان تورپاقلارى دا صفويلرە تابع ايدى. بو معنادا صفويلر دۇولتى بوتۇ و آذربايجان اراضىسىنده آذربايجان اصيلى سولاله طرفيندن ايداره اولونان ايلك مركزلشديريلمىش دۇولتين ياراديلماسى اولدو. راشيدى خليفه لرى زامانىندا موسلمانلار طرفيندن بو يئرلرين فتح ائدىلمەسىندن كئچن ۹۰۰ ايله ياخين مودت عرضينده آذربايجان هله واحيد بير دۇولت حاليندا بيرلشمەمىشىدى. صفويلرين حاكيمييت باشينا گلدىگى عرفهده ياخين شرق بير-بيرى ايله موباريزه آپاران كيچىك دۇولتلىر آراسيندا بۇلونموشدو. اون آلتىنجى عصرده ياشامىش سالنامهچى حسن بى روملو اۇزونون مشهور "احسن ال-تواريخ" كىتابيندا اون آلتىنجى عصرين اوللرينده - شاه ايسماعيل حركاتى نين باشلانغىچ

۱. صفوی سارايندا هانسی دىلده دانىشىردىلار؟

صفويلر دۇولتىنه و اونون بانيسى شاه ايسماعيل ختايىيه مونسىبىت، تاريخ بويونجا بيرمعنالى اولمامىشىدىر. اصلينده، هر هانسى دۇولته و دۇولت باشچىسىنا بيرمعنالى مونسىبىت گۇستريلمەسىنى گۇزلەمك سادەلۇوخلوكدور. لاكين شاه ايسماعيل و اونون خلفلىرىنه قارشى ايرەلى سورولن ايدىعالاردين بۇيوك اكثريتى بعضاً كور تعصوبه و دوشمنچىلىگه اساسلانير، حقيقتدن اوزاقدور. هر شئيدن اول، مۇوضويا گيريش اولاراق بونو دئمەلى يىك كى، صفويلر دۇولتى نين تاريخيمىزده ايفا ائتدىگى ان موهم رول - آذربايجان تورپاقلارنى واحيد بير بايراق آلتيندا بيرلشديرمەسى و بوتۇ و آذربايجان اراضىسىنده آذربايجان اصيلى سولاله طرفيندن ايداره اولونان ايلك مركزلشديريلمىش دۇولتين ياراديلماسى اولدو. راشيدى خليفه لرى زامانىندا موسلمانلار طرفيندن بو يئرلرين فتح ائدىلمەسىندن كئچن ۹۰۰ ايله ياخين مودت عرضينده آذربايجان هله واحيد بير دۇولت حاليندا بيرلشمەمىشىدى. صفويلرين حاكيمييت باشينا گلدىگى عرفهده ياخين شرق بير-بيرى ايله موباريزه آپاران كيچىك دۇولتلىر آراسيندا بۇلونموشدو. اون آلتىنجى عصرده ياشامىش سالنامهچى حسن بى روملو اۇزونون مشهور "احسن ال-تواريخ" كىتابيندا اون آلتىنجى عصرين اوللرينده - شاه ايسماعيل حركاتى نين باشلانغىچ

سیخیشدیریلیمیشدیر. تورک دیلی اۆلرل سارای دیلی و ادبی دیل ساییلدیغی حالدا، گویا سونرالار بو اوستونلوکدن محروم ائدیلدی، اونون یئرینی فارس دیلی توتدو. گویا شاه عباس دؤوروندن باشلاپ، صفوی حؤکمدارلاری تورک دیلینین نوفوزونون آشاغی سالیناماسی ایستیقامتینده آردیجیل سیاست یئریدیر، بو دیلی آشاغیلاییردی. گویا اون یئددی-اون سککیزینجی عصرلده بوتون صفوی ایمپیریاسینین اراضیسینده فارس دیلی حؤکمران اولموش، شاه و سارای عیانلاری بو دیلده دانیشمیش، سیاسی یازیشمالار بو دیلده آپاریلیمیش، بدیی ادبیات بو دیلده اینکیشاف ائتمیشدیر. بو ایدیعالارین اساسسیز اولدوغونو گؤرمک اوچون تامامیله بی طرف اولان شخصلرین - صفویلر دؤولتینه سفر ائتمیش آوروپا سیاح و دیپلماتلارینین خاطیرهلرینی اوخوماق کیفایت ائدر. آدام اولئاری، پیئترا دئلا واللی، ژان باتیست تاوئرینی، ائنگئلبئرت کئمپفئر، ژان شاردئن، دون قارسییا دئ سیلوا فیقئرا، جئمئللی کاررئری، سانسون و باشقالارینین سفر خاطیرهلرینی ورقلیرکن اون ایلیلکلر بویونجا صفوی ساراییندا و سارای عیانلارینین معیشتینده تورک دیلینین حاکیم اولدوغونو گؤروروک.

صفویلر دؤولتینده تورک دیلینین مؤوقئعی بارهده ایتالیان دیپلماتی پیئترا دئلا واللینین خاطیرهلری موهم اهمیت داشیییر. او، ۱۸ دئکابر ۱۶۱۷-جی ایل تاریخینده ایصفاهان شهریندن اؤز دوستو ماریو انسکیپانویا عونوانلادیغی مکتوبدا یازیردی: "ایراندای عادی و گئنیش یاییلمیش وضعییت بوندان عیبارتدیر کی، فارس دیلیندن داها چوخ تورک دیلینده دانیشیرلار. اصلینده تورک دیلی سارای عیانلارینین و ایرانین دؤولت خادیملرینین دیلیدیر... تورکجه دانیشماغین سببی بو دئییل کی، ایرانلیلار اونو فارس دیلیندن داها یوکسک قییمتلندیریرلر. سبب بودور کی، قوشون قیزیلباشلاردان و شاهین قولاملاریندان (خیدمتچیلریندن) عیبارتدیر. بونلارین بیرینجیسی کؤک اعتیباریله تورکدور. ایکینجی دسته ایسه موختلیف میلتلر و قؤوملر منسوبدور؛ اونلار اؤز آرالاریندا تورک

منشألی دیللرده دانیشیرلار و فارس دیلینده هئچ نه بیلیرلر. نینکی یالنیز اونلارین سرکردهلری، سؤزلری آنلاشیلرین دئییه، اؤز فرمانلارینی تورکجه وئرمهلی اولورلار، همچنین، واختینین چوخونو عسگرلرله بیرلیکده کئچیرن شاهین اؤزونده اؤز امرلرینی تورکجه ایفاده ائتمک داها راحتدیر. نتیجهده، گئت-گئده تورک دیلی ائلیتانی تشکیل ائدن عیانلارین، دؤولت و اوردو آداملارینین دیلینه چئوریلیمیشدیر..." (پیئترا دئلا واللینین سیاحتنامهسی (فارسجا ترجمه. شجاع الدین شیفا)، تهران، ۱۳۷۰ شمسی، ص. ۷۲). پیئترا دئلا واللی بو مؤوضونو ۱۷ مارت ۱۶۱۷-جی ایل تاریخلی مکتوبوندا دا اوخشار فورمادا قئید ائتمیشدیر.. نظره آلمالی ییق کی، سیاحین بو خاطیرهلری ۱۵۸۷-۱۶۲۹-جو ایللر آراسیندا حؤکمدارلیق ائتمیش ۱. شاه عباسین حاکیمییتینین تقریب ۳۰-جو ایلینده قلمه آیینمیشدیر. بئلهلیکله، گویا شاه عباس طرفیندن تورک دیلینین سیخیشدیریلماسی و سارایدا فارس دیلی ایله عوض ائدیلمهسی بارهده ایدیعالار جیدی شوبهه آلتینا دوشور. سارای یازیشمالارینین بیر حیصه سی فارس دیلینده آپاریلسا دا، دانیشیق دیلی کیمی تورک دیلی اؤز قووهسینی قوروپوب ساخلامیشدی.

شاه عباسین زامانیندا صفویلر دؤولتینه دیپلوماتیک سفر ائتمیش ایسپانیا ائلچیسی دون قارسییا دئ سیلوا فیقئرا دا شاه ساراییندا باش وئرمیش بیر مزهلی احوالاتی تصویر ائدرکن، شاهلا عیانلار آراسیندا صؤحبتین تورک دیلینده گئتدیگیینی وورغولاییر (سفرنامهی دن گارسیا دسیلوا قیگرئروا در دربار شاه عباس اول (فارسجا ترجمه. غلامرضا سمیعی)، تهران، ۱۳۶۳، ص. ۳۶۳).

۱۶۳۷-جی ایله ایصفاهاندا صفوی حؤکمداری ۱. شاه صفی ایله گؤروشموش آلمان سیاحی و دیپلماتی آدام اولئارینین خاطیرهلرینده ده صفوی ساراییندا تورک دیلینین یئری حاقیندا مارقلی معلوماتلار مؤوجوددور. آولئاری "قولدشین سفیرلیگینین موسکوویا و پئرسییا سفرینین موفصل تصویری" اثرینده ایصفاهاندا اونلارین شرفینه وئریلمیش ضیافتین

دېلىندە دانىشدىقلارنى خالدا، ھىندىستاندا موغول شاھلارنىڭ ساراينىدا ايسە فارس دىلىنىڭ گىنىش يايلىدىغىنى تەجۋىلە قىلىدۇ.

آلمان سىياھى ئىنگىلىز كىمپۇر دە اون يىددىنچى عصرىن ۸۰-۹۰-جى ايللىرىندە صفويلر دۇولتىنە سفرى زامانى اۆلكە اراضىسىندە تورك دىلىنىڭ بۇيوك تائير داپرەسىنە مالىك اولماسى فاكتى ايله قارشىلاشمىشىدى. او، اۆز خاطىرەلىرىندە يازىردى: "...تورك دىلى سارايدان توموش يوكسك روتبەلى و مۇعتىر شىخىلر ئولرىنە كىمى يايلىمىش و نتيجهده ائله اولموشدور كى، شاھىن حۇرمىتىنى قازانماق اىستەين هر كس بو دىلدە دانىشىر. ايندى ايش او يئره چاتمىشىدىر كى، باشى بدنى اوچون دىرلى اولان هر كس اوچون تورك دىلىنى بىلمەك سوچ سايلىر. تورك دىلى بوتون شرق دىللىرىندان آساندىر. توركچەنىن دانىشىق طرزىندەكى ووقار و عظمت اونون سارايدا و سلطنت قىرىندە يىگانە دانىشىق دىلى اولماسىنا گىتيرىپ چىخارمىشىدىر" (آذربايجان تارىخى اوزره قاينقلار (ترتېپچى: س. اليازلى)، باكى، ۲۰۰۷، ص. ۱۶۹-۱۷۰).

سىياھلارنىڭ خاطىرەلىرىندە بىللى اولور كى، صفوى شاھلارنىڭ دىپلوماتىك نومائىندەلىرى آذربايجان دىلىندە "خوش گلدن" سۆزى ايله قارشىلايىمىشلار. اينگىلىس سىياھى و تاجىرى آنتونى جىئىكىنسون يازىر كى، شاھ تىھماسىبىلە ضىيافت سوفرەسى آرخاسىندا گۇروشو زامانى شاھ اونو آذربايجان دىلىندە "خوش گلدن" سۆزى ايله سالاملامىشىدى (YUX. منبع، ص. ۲۰۱). اون يىددىنچى عصرىن بىرىنچى يارىسىندا شرقە سفر ائتمىش ايتالىان سىياھى پىئرا دىئلا واللى دە يازىردى كى، شاھ عباس اونو قبول اندركن تورك دىلىنى بىلىپ-بىلمەدىگى بارەدە سوروشموش، موثبىت جاواب آلدىقدان سونرا "خوش گلدن، صفا گلدن" سۆيلىمىشىدى (پىئرا دىئلا واللىنىڭ سىياھنامەسى (فارسجا ترجمە. شجاعالدين شىفا)، تىھران، ۱۳۷۰ شمسى، ص. ۱۸۴). ساراى عىانلارنى ايسە شاھ "قوربان اولوم، باشىنا دۇنوم" كىمى ايفادەلرە موراجىعت ائىدىرلىر.

تصوىرىنىڭ سونوندا يازىر كى، ساعات يارىملىق ضىيافت باشا چاتدىقدان و ھامىيا اللرىنى يوماق اوچون اىلىق سو وئرىلىدىكەن سونرا ساراى عىانى اوجا سىسلە سۆيلىدى: "سوفرە خاقىنا، شاھ دۇولتىنە، قازىلار قوۋىتىنە آلاھ دئىھلىم!" بوندان سونرا ھامى خورلا دئدى: "آلاھ! آلاھ!" آدم اولئارىنىڭ سىياھنامەسىندە بو سۆزلر لاتىن حرفلىرى ايله وئرىلمىشىدىر. بو دا ھمىن شوعارىن محض يازىلدىغى شكىلدە، تورك دىلىندە سۆيلىنىدىغىنى ئوبوت ائدىر (ا. اولئارىنىڭ سىياھنامەسى، دۇردونجو كىتاب، ۴۰-جى فصىل، ص. ۶۵۹، <http://www.vostlit.info1>).

سىياھ يازىر: "خوصوصىلە، اىصفاھاندا شاھىن خىدمىتىندە اولانلار داھا بۇيوك ھوسلە تورك دىلىندە دانىشىرلار، اولانلاردان نادىر حاللاردا فارس سۆزلىرى ائشىدىرسن. فارس ساراينىدا سئوئىملى دىل تورك دىلى اولدوغو كىمى، تورك ساراينىدا سئوئىملى دىل سلاويان دىلى، ھىندىستان ساراينىدا ايسە فارس دىلىدىر" (YUX. منبع، بئشىنچى كىتاب، ۲۳-جو فصىل، ص. ۸۱۴، <http://www.vostlit.info1>).

اون يىددىنچى عصرىن ايكىنچى يارىسىندا شرقە سىياھت ائتمىش و اوزون مودت صفوى تورپاقلارىندا، او جوملەدن، اىصفاھاندا ياشامىش فرانسىز سىياھى ژان شاردىن اۆز خاطىرەلىرىندە يازىردى: "فارس دىلى جاماعاتىن شىغىر و ادبىيات دىلىدىر. ساراى عىانلارنى، حربچىلر، بۇيوك (نوفوزلو) آدمالار و وارلىلارنى خانىملارنى ھامىسى ائودە تورك دىلىندە دانىشىرلار. چونكى پادشاھ و سولالە عوضولرى بوتون اھالىسىنىڭ دىلى تورك دىلى اولان آذربايجاندىرلار. عرب دىلى جاماعاتىن دىن دىلى اولدوغو اوچون مۇحترم سايلىر" (شاردنىڭ سىياھنامەسى (فارسجا ترجمە. اىقبال يىغمائى)، تىھران، ۱۳۷۲-۷۵ شمسى، ۳-جو جىلد، ص. ۹۴۶-۹۴۷). شاردىن، ھمچىن، صفويلر ساراينىدا دېدە اولان تورك لەھجەسى ايله عوئمانلى مملكتىندە دانىشىلان تورك لەھجەسى آراسىندا خىلى فرقلر اولدوغونو، حتى بو لەھجەلردە دانىشانلارنى بىر-بىرىنى چتىن آنلادىغىنى، ايراندا ساراى عىانلارنىڭ تورك

منشألی ایدی: اوستاجلو، شاملو، تکهلو، افشار، قاجار، روملو، باهارلو، خونوسلو، قارامانلو، ذوالقدر، بایات، تورکمان، وارساق و س. بو طایفالار دؤولته صداقتلرینی دؤنه-دؤنه ثوبوتا یئتیرمیشدیلر و بونا گؤره ده شاهی هر یئرده موشایعت ائتمک شرفینه صاحب ایدیلر. صفوی شاهلاری اؤز سیناقدان چیخمیش سیلاحداشلارینا آرخالانیر و اونلاری سارایا جلب ائدیردیلر. یوکسک سویته‌لی عیانلارین اکثریتی تورک منشألی طایفالارین یئتیرمه‌سی ایدی. صفوی اوردوسونون دا اساس حیصه سینی بو طایفالار تشکیل ائدیردی.

اون یئددینجی عصرده تورکمن اصللی سالنامه‌چی ایسگندر بی مونشی‌نین قلمه آلدیغی "تاریخ عالم آرای عباسی" (عباسین دونیانی بزه‌ین تاریخی) کیتابیندا یازیلیب کی، ۱۵۷۶-جی ایلده، یعنی بیر شاه تهماسب وفات ائدرکن اؤلکه‌ده مسئول وظیفه‌لری توتان ۱۱۴ امیر وار ایدی. همین کیتابدا بو ۱۱۴

نفردن بیر قیسمی‌نین آدی چکیلیر. (تاریخی-عالم-آرای-عباسی (ترجمه. اوافندیو و ن.موسالی)، باکی، ۲۰۰۹، ص. ۲۵۲). تدقیقاتچی-عالیم ز.بایراملی منبعده آدلاری چکیلن امیرلرین سایینی و منشأینی آراشدیراراق قئید ائدیر کی، "سیاهی‌دا گؤستریلن ۱۱۴ نفر امیردن ۸۴ نفرین آدی قئید اولونموشدور کی، اونلاردان ۷۲

نفری تورک، ۱۲ نفری ایسه تالیش، کورد، لورلاردان عیبارت اولموشدور" (ز.بایراملی. آذربایجان صفوی دؤولتی‌نین قورولوشو و ایداره اولونماسیندا تورک قیزیلباش عیانلاری‌نین رولو، باکی، ۲۰۱۵، ص. ۶۳).

ایسگندر بی مونشی اؤز اثرینده (۳-جو جیلده، ص. ۱۸۰۶-۱۸۱۰) ۱. شاه عباسین وفاتی زامانی (۱۶۲۸-جی ایل) وظیفه باشیندا اولموش امیرلرین ده ناتمام سیاهی‌سینی وئریر. مؤلیف قئید ائدیر کی، شاه عباسین وفاتی زامانی امیرلرین سایی ۹۲ ایدی. ایسگندر بی

بو وضعیت ان آزیندان اون یئددینجی عصرین سونلارینا کیمی داوام ائتمیشدیر. ۱۶۹۴-جو ایلده صفویلر دؤولتینی زییارت ائتمیش ایتالیان سیاحی جوواننی فرانچئسکو جئمئلی کاررئری اؤز سییاحتنامه‌سینده قئید ائدیردی کی، بو اؤلکه‌ده اساسن ۳ دیل داها شوخ ایشله‌دیلیر: فارس، تورک و عرب دیللری. بوندان علاوه، ائلات دیلی ده کندلیلر آراسیندا یاییلیب (سفرنامه‌یی-جئمئلی کاررئری (فارسجا ترجمه. عباس ناخچیوانی و عبدالعلی کارنگ)، ۱۳۸۳ شمسی، ص. ۱۴۸). سیاح قئید ائدیر کی، فارس دیلی سؤز احتیاطی باخیمیندان زنگین دئییل. عرب دیلی عالیم‌لرین و علمین دیلیدیر. ایرانین سارای آدمالاری ایسه تورک دیلینده دانیشیرلار.

صفوی ساراییندا هامی‌نین تورک دیلینده دانیشماسی، خصوصیه، اوردودا بو دیلین گئنییش یاییلماسی باره‌ده

اوروپا سیاحلاری‌نین یازدیقلاری اساسیز دئییل. صفویلر سولاله‌سی منشأ اعتباریه تورک ایدی. اونلار اؤز آنا دیللرینی اونوتمامیش، حاکیمیته چاتدیقدان سونرا دا اؤزلری بو دیلده اونسیت قورماقلا اونو یاشاتمیش و اؤز احاطه‌لرینده ده بو دیلین حاکیم مؤوقعیینی قوروپوب ساخلامیشلار.

نظره آلمالی ییق کی، صفویلر دؤولتی‌نین قورولماسیندا ایشتیراک ائدن و شاه ایسماعیل حربی-سیاسی دستک وئرن طایفالارین دئمک اولار کی، هامیسی تورک

اوخویوروق: "...قوشون قیزیلباشلاردان و قولاملاردان عیبارتدیر. بونلارین بیرینجیسی کؤک اعتیباریله تورکدور. ایکینجی دسته ایسه موختلیف میلتلره و قووملره منسوبدور؛ اونلار اؤز آرالاریندا تورک منشألی دیلرده دانیشیرلار و فارس دیلینده هئچ نه بیلیرلر". دئمه‌لی، ۱. شاه عباسین وفاتی زامانی وظیفه‌ده اولان داها ۲۱ قولام دا اصلینده تورک‌دیلی ساییلیردی‌لار. اونوتماق اولماز کی، صفویلر ایمپئرییاسی بیرجینسلی میلتی ترکیبه مالیک دئییلدی. بو دؤولتین رعیتلری سیراسینا تورکلره یاناشی، فارس‌لار، کوردلر، لورلار، تالیشلار، عربلر، حتی غئیری-موسلمان خاقلار دا داخل ایدی. چوخ‌میلتلی، چوخ‌دیلی ایمپئرییانین ائلیتاسیندا تورکلرین و تورک دیلی‌نین بؤیوک اوستونلوکله تمثیل ائدیلمه‌سی بو دیلین حاکیم سولاله طرفیندن سئویلمه‌سی‌نین و یوکسک دیرلندیریلمه‌سی‌نین گؤستریجیسیدیر.

۲. صفوی شاهلاری هانسی دیلده یازیشیردی‌لار؟
اۆلکی مقاله‌ده صفوی ساراییندا شیفاهی دانیشیق دیلی کیمی تورک دیلیندن گئیش و حتی بئله دئمک مومکونسه، موطلق شکیلده ایستیفاده اولوندوغو باره‌ده تاریخی منبعلره ایستینادن

مونشی اونلارین آدلارینی ایکی سییاهیدا تقدیم ائدیر. بیرینجی سییاهیدا قیزیلباش طایفالارینا و دیگر ائلره منسوب اولان امیرلرین آدلاری چکیلیر. مؤلیف اونلارین سایینین ۷۱ نفر اولدوغونو یازسا دا، یالنیز بیر قیسمی‌نین آدینی چکیر. آدلاری چکیلنلردن ۳۴-او بؤیوک قیزیلباش طایفالاری‌نین منسوب‌لاریدیر. خوراسان تورکمانلاریندان و قاراباغدان اولان امیرلر داخل اولماقلا داها ۲۰ نفر تورک منشألی امیری ده بورا علاوه ائتسک، سییاهیدا معلومات وئرین تورک اصیللی امیرلرین سای ۵۴ اولار. بونلاردان علاوه، همین سییاهیدا ۱۷ نفر کورد، ایکی نفر تالیش و اوچ نفر افغان امیرین ده آدلاری گۆزه چارپیر. بئله‌لیکله، سییاهیدا ۹۲ عوضینه جمعی ۷۶ نفر حاقیندا اوخویوروق کی، بونلارین دا ۵۴-او تورکدور (YUX. منبع، ص. ۶۵).

بورادا بیر مارقلی مقاما آیدینلیق گتیرمک ایستردیک. ۱. شاه عباسین زامانیندا غئیری-موسلمان میلتلردن (گورجو، چرکز و س.) سئچمه گنجلر حربی خیدمته قبول ائدیلدیردی‌لر. اونلاردان "قولام" آدلی خصوصی حربی بؤلوملر تشکیل اولونموشدو. قولاملارین ایچیندن خصوصی باجاریغا مالیک اولانلار سئچیلهرک، فرقلی شکیلده تربیه ائدیله، سونرالار بعضی ائل و اویماق‌لارا امیر گؤندریلدی. هانسی طایفالاردان امیرلیگه لاییق شخصلر چیخمیردیس، اورا کناردان (یعنی قولاملارین ایچیندن) امیر تعین ائدیله‌دی. شاه عباسین بو تدبیری بیر نؤو عثمانلی قورولوشونداکی یئنی چئری تجربه‌سی‌نین ایراندا تطبیقی دئمک ایدی.

"تاریخی-عالم-آرای-عباسی" ده وظیفه‌یه گؤندریلمیش قولاملارین سایینین ۲۱ اولدوغو گؤستریلیر و اونلاردان ۱۵-ای حاقیندا کونکرئت معلومات وئرلییر. قولاملار سائر میلتلردن اولسالار دا، اونلارین بعضیلری‌نین آدی تورک منشألی ایدی (ایمامقولو خان، صفی قولو سولطان) و تاریخی معلوماتلاردان بللی اولور کی، قولاملار فارس دیلینده دئمک اولار کی، دانیشماغی باجارمیر و یالنیز تورک دیلینده اونسیت قوروردولار. بونو ایتالیان دیپلوماتی پئترا دئلا واللی‌نین خاطیره‌لرینده ده

معلومات وئریلدى . مقاله نین بو بۆلۈمۈندە ايسه صفوى سارايى نین دىپلوماتىك يازىشمالاریندا تورک دىلى نین رولو بارەدە ايضاح وئریله جک، بو پروبلېم او دۇورون عومومى منظرەسى کونتېکستیندە و ياخين شرق دۇولتلىرى ايله موقاييسەلى شکیلده آراشديرىلاچاق. صفوى سارايندا تورک دىلى نین کيفایت قدر يايلىمىش اولدوغونو ايلک نۆوبەدە شاهلارین خاريجى اۆلکه حۆکمدارلارينا گۆندردىکلرى مکتوبلار تصديق ائدير. صفوى شاهلارى نینكى اون آلتى، حتى اون يئددىنجى عصرده ده دىپلوماتىك يازىشمالار زامانى تورک دىلىندن ايسيتفاده ائديرديلر. بو گون دونيا موزه لرینی و آرخیولرى بزهين بعضى مکتوب و سندلر بونو عيانى شکیلده ثوبوتا يئتيرير. صفوى شاهلارى اۆز آنا دىللىرىنى او قدر چوخ سئوريديلر کى، يالنىز اونلارین دىلىنى باشا دوشن حۆکمدارلارا دئييل، آوروپا کراللارينا دا تورک دىلىنده مکتوب يازيرديلار. بو، اونلارین اۆز دوغما دىللىرىنه نه قدر سئوگى و ذيرله ياناشدىقلارینی ايثبات ائدير. شاه ۱. صفى نین ۱۶۲۸-۲۹-جو ایللرده آوسترييا اثرس هئرسوڤو ۲. فترديناندا عونولادیغى تورکجه مکتوب آوستريانین پايتاختى وينا شهرينده قورونور. فاکتیکى اولاراق سونونجو موستقىل صفوى شاهى سايبان سولطان حسين ۱۶۹۵-۹۶-جى ایللرده ساكسوئيا كورفورستى (گله جک كراالى) و وارشاوا هئرسوڤو ۱. فريدريخ آوقوستا يازديغى مکتوب ايسه آلمانىيانین درژدن شهر آرخیوينده مۇوجوددور. هر ايكى مکتوب او زامانكى ساراي ائتیکئتینه اويغون اولاراق دېدبەلى، شاهانه ايفادهلرله زنگيندير. البته، بو مکتوبلارین دىلىنى تمیز دانیشیق تورکجهسى کیمی قبول ائتمک اولماز، اونلارین ايچينده عرب و فارس منشألى سۆزلر چوخدور. هر ايكى مکتوب حاقيندا دكتور فنکئتى لايوش ايستانبول اونيوئرسيتتى نین تورکيات مجموعهسى نین ۱۹۳۶-جى ایل تاريخلى ۵-جى جيلدينده ۹ صحيفه ليک مقاله ايله چيخيش ائتميش، مکتوبلارین فوتو صورتینی ده مقاله نین سونوندا وئرميشدير. صفویلر دۇورونه عاييد آشکار اولونموش باشقا رسمى مکتوبلار اون آلتى-اون يئددىنجى عصرلرده اۆلکه

داخيلی و بين الخالق يازىشمالاردا تورک دىلىندن ده ايسيتفاده ائيدىلگینی گۆستيرير. مۇوضو ايله باغلى منبعلرده بير نئچه سندین آدى چکيلير. مثلاً: شاه اسماعيلین مۇسا دۇرغۇت اوغلو آدلى اميره يازديغى تورکجه مکتوب؛ زين العابدین على عبدی بئين "تکميلات ال-اخبار" اثرى نین يازيلماسى حاقدا ۱. تهماسيبين فرمانى؛ صفوى شاهى ۲. عباسين شيروان بيليربى حاجى منوچهر خانا مکتوبو (آذربايجان تاريخى اوزره قايناقلار (ترتيب ائدن س.الييارلى)، باکى، ۲۰۰۷، ص. ۱۷۰-۱۷۵)؛ صفوى شاهى ۱. تهماسيبين عوئمانلى شاهزادهسى ۲. سليمه مکتوبو (توفيق حاجيئو. آذربايجان ادبى دىلى نین تاريخى، باکى، ۲۰۱۲، ص. ۲۶۴)؛ صفوى شاهى ۱. صفى نین روس چارى ميخايل رومانووا مکتوبو (YUX. منبع، ص. ۴۹۰). بونلاردان علاوه ده صفویلر دۇورونه عاييد تورک دىلىنده يازيلمىش بير نئچه رسمى سند آذربايجان عالملىرى طرفيندن آشکارا چيخاريلميشدير. صفویلر دۇورونه عاييد رسمى يازىشمالاردان دانىشارکن، عوئمانلى سارايى نین يازيشما تجروبهسى ايله موقاييسه لر آپارماق يئرینه دوشر. بو معنادا "مجموعه-يى مونشآت فريدون بئى" آدلى اون آلتىنجى عصر منبعسي نه نظر سالماق فايдалиدير. (ايستانبول، تقويم-خانه-يى اميره، هيجرى ۱۲۶۵-۷۴-جو، ميلادى ۱۸۴۸-۵۸-جى ایللر). "مجموعه-يى مونشآت فريدون بئى" و يا داها مشهور آدى ايله دئسک، "مونشآت-اس- سلاطين" اورتا عصرلرده عوئمانلى سولطانلارین داخيلی و خاريجى يازىشمالارینی احاطه ائدن سندلرين تپولوسودور. بورادا عوئمانلى سولطانلارین قونشو حۆکمدارلارا مکتوبلارى، اونلارا گۆندريلن نامه لر، سولطانلارین اۆز وليعه دلرى و تبعه لرى ايله يازىشمالارى اۆز عکسینی تاپيب. نامه لرین (بعضى ايسيتىشلارلا) اورپىنال متلرى وئريلير. آدى چکيلن منبعنى ورقله يرکن، ذئھينلرده دولاشان بعضى سواللارا جاواب تاپماق مومکون اولور. بو گون بير چوخلارى صفوى دۇولتینده رسمى يازىشمالارین داها چوخ فارس دىلىنده آپاريلماسینی ایراد توتورلار.

(شاهزادەلەر، بۇلگە اميرلرينه عونوانلارنىمىش مکتوبلاردا) داھا چوخ تطبیق ائدیلىردى. اون آلتینجى عصرین ایلک اون ایللیکلرینه کیمی عوئمانلى سولطانلاری اۆلگە خاريجینه گۆندردیکلری مکتوبلاردا فارس دیلینه، اۆلگە داخیلی یازیشمالاردا ایسە تورک دیلینه اوستونلوک وئیردیلر. لاکین سولطان سلیمان قانونی نین حاکیمیته گلیشیدن سونرا (۱۵۲۰-جی ایل) عوئمانلى سولطانلارینین بین الخالق یازیشمالاریندا دا تورک دیلینین تاثیرى جیدی صورتده آرتیر.

"مونشات -السلطین" ده کی یوزلرله مکتوبدان آیدین اولور کی، اون دۆرد-اون بئشنجی عصرلده ایسلام دونیاسینین بۆیوک بیر حیصه سینده دۆولت سوییه سینده یازیشما دیلی محض فارس دیلی ساییلیردی. حتّی هیندیستان حۆکمدارلاری، جلایرلر و تیموریلر ده عوئمانلى سولطانلارینا مکتوبو فارس دیلینده یازیردیلر. تیمورون ایلدیریم بایزیده ۵ مکتوبوندا ۴-او فارس، بیرى عرب دیلینده دیر. اونون خلغلری شاهرخ میرزه، اولوغنى و باشقالاری دا عوئمانلى سارايننا فارس دیلینده موراجیعت ائدیردیلر. آنادولونون بۆیوک بیر حیصه سینده حۆکم سورن قارامان اوغوللاری منشا اعتباریله تورک اولسالر دا، عوئمانلى سارايننا فارس دیلینده مکتوب یازیردیلر. ان ماراقلیسی ایسە بودور کی، آذربایجان تورپاقلاریندا حاکیمیت سورن قراقویونلو و آغقویونلو حۆکمدارلاری، شیروانشاهلار دا عوئمانلى سولطانلارینا مکتوبو فارس دیلینده یازیر و اونلاردان بو دیلده جاواب آلیردیلر. بوتون بونلاری نظره آلاراق دئیە بیلرک کی، صفوی شاهلارینین بین الخالق یازیشمالاردا فارس دیلیندن ایستیفاده ائتمەلری او دۆورون رئاللیغیندان دوغان بیر حادیثە ایدی.

بورادا شاه اسماعیل و سولطان سلیمین تورکجه یازدیقلاری ایکی مکتوب میثالیندا صفوی و عوئمانلى ساراينندا ایشله دیلن تورکجه نین اوسلوب موقاییسە سینى وئرمک ایستردیک. بو موقاییسە نتیجه سینده صفویلرینمی یوخسا عوئمانلیلارینمی داھا سلیس و تمیز، فارس-عرب عیبارهلریندن اوزاق تورک دیلینده

یوخاریدا قئید ائتدیگیمیز کیمی، صفویلر ساراينندا دانیشیق دیلی کیمی تورک دیلی اینکار اولونماز اوستونلوگە مالیک ایدی. لاکین یازیشمالاردا (اساسن، اۆلگە خاريجینه عونوانلارن رسمی مکتوبلاردا) فارس دیلیندن داھا چوخ ایستیفاده ائدیلىردى.

بونون سببلریندن بیرى، شوبهه سیز کی، صفویلر دۆولتینین چوخ میلّتی و چوخ دیللی بیر ایمپئریا اولماسی ایدی. اونوتماق اولماز کی، یالنیز تورکلر (آذربایجانلیلار) دئییل، بۆیوک سای چکیسینه مالیک اولان فارسلار، ائلجه ده، کوردلر، عربلر، لورلار، افغانلار، میلّی آزیقلار، غئیری-موسلمان میلّتلر بو ایمپئریانین تبعه سی ایدیلر. اۆلگە نین پایتاختی شاه عباسین زامانیندا باشلایاراق فارسلارین یاشادیغی بۆلگه یه عاید اولان ایصفاهاندا یئرلشیردی. ایصفاهان هم جوغرافی جهتدن ایمپئریانین مرکزی سایىلا بیلەجک بیر مۇوقئعیە مالیک ایدی، هم ده بورادان صفویلر دۆولتینین "قاینار نۇقطه لرینی" - عوئمانلیلارلا و اۆزیکلرله دۆیوش جبهه سینى، ائلجه ده، اوکئانا چیخیش اولاراق بۆیوک اهمییت داشیيان و بونا گۆره ده أوروبا ایشغالچیلارینین، خصوصیله، پورتوقاللارین هوجومونا معروض قالان فارس کۆرفزینی نظارت آلتیندا ساخلاماق داھا راحت ایدی.

سارای یازیشمالارینین داھا چوخ فارس دیلینده آپاریلماسینین ایکینجی سببینی ایسە او دۆورون ایجتیماعی-سیاسی، ائتیک-مدنى منظره سینده آختارماق لازیمدیر. یوخاریدا خاطرلاندیگیمیز "مونشات -اس -سلطین" ای ورقلە دیکجه آیدین اولور کی، اون دۆرد-اون بئشنجی عصرلده موسلمان دۆولتلىرى نین بین الخالق یازیشمالاریندا فارس دیلیندن کیفایت قدر چوخ ایستیفاده ائدیلمیشدیر. حتّی عوئمانلى سولطانلاری اورخان قازی، سولطان ۱. مراد، ایلدیریم بایزید، ۱. محمت، ایکی مراد، ۲. محمت فاتح، ۲. بایزید زامانلاریندا (اون دۆرد-اون بئشنجی عصرلر) سارای دفترخاناسیندا فارس دیلی اوستون مۇوقئع توتوموشدور. تورک دیلی اۆلگە داخیلی یازیشمالاردا

اۋلە كى، ھتكى-پردەيى-ايسلام و خەدى-شريعى-سئيد
 -ول-أنعام ائتمگه (عليه الصلات و والسلام) قىيامى-تام
 گۇستردىگىن خەدى-تواتوره يئتیشوب نۇقطةيى-طينتى-
 مضرات-نيهادينى كى مركزى-دايره-يى-فيتنه - و
 فساددير، صفحه-يى-خيطةيى-روزىگاردن ازفارى-خنجرو
 تيغى-آبدارله حك ائيله مك كاقه-يى-موسليمينه عوموماً
 و سلاطينى-اولول-امر و خواقينى-ذولقدره خصوصاً
 جومله-يى-واجباتدن اييدوگونه ائمه و عولما كثر اللاه-و
 امثاليهيم ايللا يۇوميل-جزا-يى-ايسريهيم فتوا وئروب، آنا
 بيناً محضن احيايى-مراسيمى-دينى-محمدى و
 ايقامتى-ناموسى-شرعى-احمدى ايجلا ايچون لشكرى-
 بيشومارى-خضم-شيكار ايله سنين قصدينه بيلادى-
 شرقه توجۇه-يى-هومايون گۇستروب، مضمونى-شريفينده
 شاهلىق جهتيندن تحتى-تصروفونده اولان نواحى و
 اراضى سعادتى-ذوللى-ذليلى-رعيتى-فتح-آياتيمله
 مستعسد اوليحق، ار ايسن مئيدانه گله سن..."
 گۇروندوگو كيمى، تخمينن عئىنى دۇورون محصولو
 اولمالارينا باخمىياراق، شاه اسماعيلين مکتوبو داها
 آنلاشيقلى، سليس و تمیز توركجهده قلمه آلىنميشدير.
 (شاه اسماعيلين شعيرلرى ده بو جور صاف ديله
 ماليكدير). لاکين سولطان سليمين مکتوبوندا عرب-
 فارس عيبارهلرى قات-قات چوخدور، مکتوبون دىلى
 آغير، جوملهلرى اوزوندور. بو يازى اوسلوبو سونرالار (اون
 آلتينجى عصرين ايکينجى ياريسيندان باشلاياراق)
 ديپلوماتيك يازيشمالاردا راست گلينه جک ائتیکت
 قايدالارينا داها چوخ ياخيندير.

۳. صفويلر دۇورونده تورک دىللى ادبييات

اون بئش-اون آلتينجى عصرلرده تورک دۇولتلىرينده
 تورک دىلينده (فارس دىلى ايله ياناشى) گۇزل شعير
 نومونهلرى ياراديليردى. او زامانلار نينكى خالق ايچينده،
 حتى سارايدا دا تورک دىللى ادبييات كيفاييت قدر
 گئنيش ياييلميشدى. حۇكمدارلار و وزيرلر بئله، توركجه
 شعير يازير، حتى بو ديلده ديوان ياراديرديلار.
 خوراساندا امير حسين بايقارانين وزيرى قودرتلى شاعير
 عليشير نوابى، داها سونرالار شئيىباني خانلارى (او
 جوملهدن، محمد شئيىباني، عبیدخان) جيغاتاي ديلينده

يازيشما باجاريغينا ماليك اولدوغونو آيدىنلاشدیرا
 بيلريک. موقاييسه اوچون شاه اسماعيلين هيچرى ۷
 ربیع الاول ۹۱۸-جى ایلده (ميلادى ۲۳ ماي ۱۵۱۲)
 موسا بى دورغوت اوغلونا گۇندردىگى نامهنى و سولطان
 سليم ياووزون هيچرى ۹۲۰-جى ايل جمادى الاول
 آيىنين آخىرلاريندا (ميلادى ۱۵۱۴-جو ايل ايول
 آيىنين آخىرلارى) شاه اسماعيل گۇندردىگى اوچونجو
 مکتوبو سئچديک.

شاه اسماعيلين مکتوبوندا دئييلير:

"بسم الله الرحمن الرحيم.

ابوالمظفر اسماعيل باهادر

سۇزوموز

امير اعظم اكرم موسى دورغوت اوغلى عينايت و
 شفقتيميزه اوميدوار اولندن سونرا شۇيله بيلسون كيم،
 افتخار العظيم والعيان احمد آغا قرامانلو اول طرفه
 گۇندردوك و اول يئرين ايختيارليغين كندويه شفقت
 ائتدوك. گرک كيم مشاراليه سۇزوندن و مصلحتيندن
 چيخمه سون و موتابعيت و يارديم اونا قيلسون كيم،

انشالله تعالى، هر نه كيم ائتمك مورادى و ايستگى
 اولسون، حاصيلدور. گوندن-گونه هر ايش واقع بولسا،
 احمد آغا ايتتيفاقى ايله درگاه معلى ميزه بيلدورسونلر
 كيم، هر نوع بويوروغيميز اولسه، عمل ائتسون، گۇنلوموزو
 خوش توتوب، مرحمتيميزه اوميدوار اولسون.

تحريراً ۷ ربیع الاول، سنه ۹۱۸."

سولطان سليمين شاه اسماعيل اوچونجو مکتوبو ايسه بو
 جور باشلايير: "اسماعيل باهادر، اصلح آلاه و شأن
 هـو. ميثالى-لازيم_ول_امسال واصل اوليحق معلوم

يازيردىلار. بۇيوك موغوللار ايمپىرىياسى نىن بانىسى بابور شاه دا توركجه گۇزل شئعير و نثر نومونهلىرى يارادىردى. قاراقويونلو دۆلىتى نىن گوجلو حۇكىمدارى جهانشاهىن "حقيقى" تخلصو ايله توركجه ديوانى واردير. عوئمانلى سولطانلار يندان دا بير چوخو شاعير اولموشدور. اون بئش-اون آلتىنجى عصرلرده حاكيمييت سورموش عوئمانلى سولطانلار ي نىن اكثريتى نىن شئعير ديوانلارى واردير. اولوسلار آراسى تورك-تونرك اونيوئرسىتئسى، تورك دىلى و ادبىياتى بۇلومو، اؤيرتيم گۇرهولىسى شادى آيدىن "فارسجا ديوان صاحىبى عوئمانلى سولطانلارى و ديوانلار ي نىن نوسخهلىرى" آدىلى مقاله ده فارسجا ديوانى اولان عوئمانلى سولطان و شاهزادهلىرى بار ده معلومات وئرهرك، سولطان ۲. محمد فاتىجىن، سولطان سليمان قانونى نىن (تخللوصو مۇجى)، سولطان ۳. مرادىن (تخللوصو مرادى)، شاهزاده جم سولطانىن (تخللوصو جم) و بايزيدىن (تخللوصو شاهى) فارسجا ايله ياناشى، توركجه ده ديوان صاحىبى اولدوقلار ي نىن يازير. بعضى تذكيره لرده بونلاردان علاوه سولطان ۲. بايزيدىن (تخللوصو عدلى)، سولطان ۲. سليمين (تخللوصو سليم)، شاهزاده مصطفىانىن (تخللوصو مخلصى)، سولطان ۳. مرادىن (تخللوصو مراد) توركجه بوتۇو و ناتامام شئعيرلىرى خاطرلانىر.

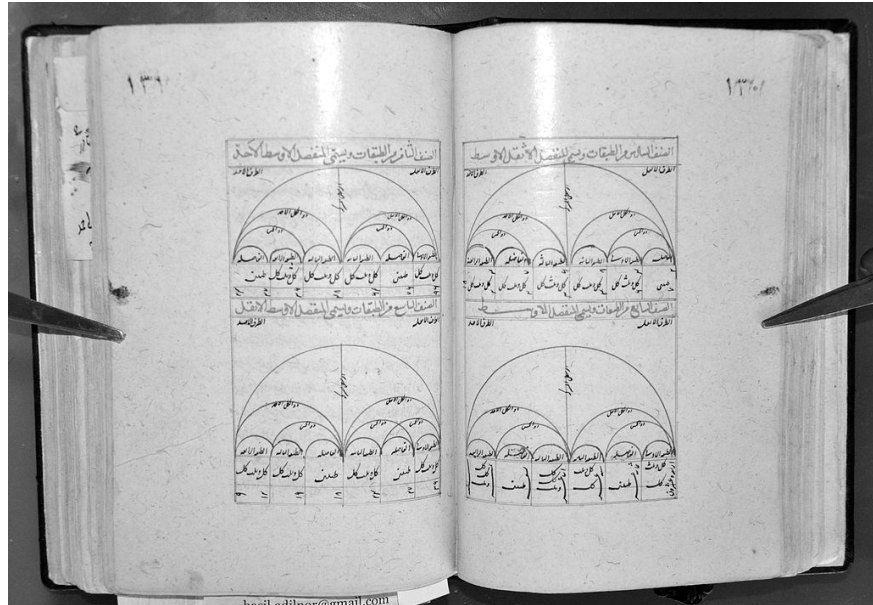
ماراقليدىر كى، سولطان سليم ياوز شئعير طبعينه ماليك اولسا دا، توركجه آز شئعير دئميش، اساسن فارس دىلىنده ياراتمىشدير. اونون فارس دىلىنده ديوانى واردير. سولطان سليمين يارادىچىلىغىندان دانىشان ديگر تدقيقاچىلار دا اونون توركجه دئيل، فارسجا يازدىغىنى قئيد ائتمىشلىر. شادى آيدىن سولطان سليم حاقيندا دانىشاركن، اونون فارسجا و توركجه شئعيرلر يازدىغىنى بيلدىرسه ده، اثرلىرى سىراسىندا يالنىز فارسجا ديوانى نىن آدىنى چكىر و ۱۶ فرقىلى نوسخهسى حاقيندا معلومات وئيرير (باخمىياراق كى، عئبنى مقاله ده باشقا عوئمانلى سولطانلار ي نىن تورك دىلىنده ده ديوانى اولدوغونو قئيد ائدير). عدنان مئندرس اونيوئرسىتئتى، فن-ادبىيات فاكولتهسى، تورك دىلى و ادبىياتى بۇلومو اوزره

موتخصيص حسن گولتكين "ياوز سولطان سليمين فارسجا بئيتلىرى ايله ترجمهلىرى" مقاله سىنده مسله يه داها دا آيدىنلىق گتيرهرك، سولطانىن نييه توركجه بوخ، فارسجا شئعير دئمه يه اوستونلوك وئردىگىنى ايضاح ائدير: "ديوانىنى توركجه دئيل، فارسجا شئعيرلر سؤيله يهرك ترتيب ائتمهسى اونون فرقىلى جهتيدير. روايته گۇره، شاه اسماعيلين "ختاىى" تخلصو ايله توركجه شئعيرلر سؤيله يهرك، تورك ميلىتى نىن حۇكىمدارلىغىنا تكباشىنا ييهىلنمك ايستمهسى قارشىسىندا ياوز سولطان سليم ده توركجه و فارسجا دانىشان بۇلگه خالقى نىن تك حۇكىمدارى اولدوغونو تصديقلهمك مقصدى ايله فارسجا شئعيرلر سؤيله ميشدير" (Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 10/8 (Spring 2015, p. 1217-1246.

صفوى حۇكىمدارلارى ساراي اونسىتئنده تورك دىلىنه اوستونلوك وئردىكلرى كىمى ادبى فعاليت ده بو دىلين دىرىنى قورويوب-ساخلاماغا چاليشيردىلار.

شاه اسماعيلين "ختاىى" تخلصو ايله يازدىغى گۇزل غزلر، دۇردلوكلر، "دهنامه" پوئماسى، "نصاحتنامه" مثنويسى ادبىيات تاريخىمىزىن شاه اثرلىرى سايىلىر. اونون اوغلو ۱. تهماسيب ده شئعير طبعينه ماليك ايدى و "بهرامى" تخلصونو داشىيىردى. شاه تهماسيبين فارس دىلى ايله ياناشى، تورك دىلىنده ده يازدىغىنى مشهور ادبىيات شوناس فواد كؤپرولو تصديق ائتمىشدير. شاه تهماسيبين سولطان سليمان قانونى ايله توركجه موشايرهسى (شئعيرلشمهسى، دئيشمهسى) ده منبعلرده اؤز عكسىنى تاپير (باخ: دوكتور محمت نورى چينارجى. صفوى سارايىندا توركچه شئعير يازان بير شهزاده، توركييه سوسىيال آراشتيرمالار درگىسى، ايل ۱۹، سايى ۳، ص. ۱۶۸-۱۶۹). صفوى شاهلار يندان ۲. شاه عباس "سانى" تخلصو ايله توركجه شئعيرلر دئمىشدير. بونو اون يئددىينجى عصر تذكيره لرينه ايستينادن فواد كؤپرولو، محمدعلى تربيت

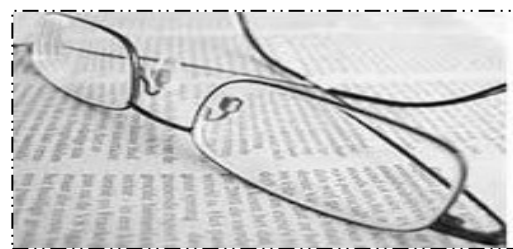
سارایدا سروری، توفیلی،
قاسمی، شاهی کیمی
شاعیرلر بؤیوک حؤرم
صاحبی ایدیلر. سونراکی
دؤورلرده یا بوتونلوکده، یا
دا قیسمن آذربایجان
دیلینده یازمیش شاعیرلرین
سیراسیندا فدایی، یوسف
بی اوستاجلو، تبریزی
خلیفه، فضلی، حقیری،
رحمتی، روحی، امانی،
مجنوب تبریزی، قوسی

تبریزی، صائب تبریزی، وحید قزوینی، واعظ قزوینی،
عبدالرزاق نیشه و باشقالارین آدینی چکه بیلرک.
شاه سلیمان و شاه سولطان حسین زامانیندا صفوی
ساراییندا میرزه محسن تاثیر تبریزی ملک الشعرا ایدی.
سارایدا بؤیوک نوفودا مالیک اولان بعضی آذربایجانلی
عیانلارین شئعیر طبعی ده واردی، اونلار ادبییات،
رساملیق، بیللیوقرافیا کیمی ساحه‌لرده فعالیت
گؤستریردیلر. مثلا، ۲. شاه عباسین و شاه سلیمانین باش
وزیری محمد طاهر وحید قزوینی، ۲. شاه عباسین
ساراییندا خیدمت ائدن طرزی افشار، شاه سلیمانین
کاتیبی ملک بی آوچی، شاه عباسین، سونرالار ایسه
موغول شاهلارین حکیمی مسیحی، صفوی
سارایی نین کیتابخاناچیسی صادق بی افشار، شاه صفی،
۲. شاه عباس و شاه سلیمانین دؤورونده سارایدا مسئول
وظیفه‌لر توتوموش مرتضی‌قلو سولطان شاملو (ظفر) هم
ده اؤز قلملرینی شئعیر ساحه سینده اوغورلا سینامیش و
تورکجه گؤزل شئعیرلر یازمیشلار. سارایدان کناردا،
ویلايتلرده یوکسک وظیفه‌ده چالیشان بعضی عیانلارین
دا شئعیر طبعی واردی. مثلا: تبریز شیخ السلامی میرزه
صالح تبریزی، قوم دارغاسی و گنجه-قاراباغ بیلربی
مصاحب گنجوی، مشهد والیسی و هئرات بیلربی
صفی‌قلو بی شاملو (صفی)، شیخ الاسلام مؤوی اهری و
باشقالاری. قاینق: ISLAM.AZ

"دانشمندان آذربایجان" کیتابیندا کیمی اولو
تدقیقاتچیلار دا تصدیق ائتمیشلر.

۱. شاه عباسین دا آنا دیلینده بعضی شئعیرلری
قالمیشدیر. (باخ: اون یئددینجی عصر آذربایجان
لیریکاسی (آنتولوگیا)، باکی، ۲۰۰۸، ص. ۱۱۸). صفوی
شاهزاده‌سی ابراهیم میرزه (شاه اسماعیلین نوه‌سی) ده
تورکجه خالق ادبیاتی روحوندا شئعیرلر قوشموشدور.
آذربایجاندا صفویلره کیمی تورک دیلی ادبییات
عنعنه‌سی فورمالاشمیشدی. عزت‌الدین حسن اوغلو،
قاضی برهان‌الدین، یوسف مداح، قاسم انوار، حامدی،
احمد تبریزی، ختایی تبریزی، قول‌علی، سولی فقیه،
مصطفی ضریر، عمادالدین نسیمی، جهان‌شاه حقیقی،
خلیلی، هدایت و باشقالاری آذربایجان تورکجه‌سینده
دیرلی صنعت اثرلری یاراتمیشدی. شاه اسماعیلین
موعاصیرلری حبیبی، کشوری، گولشنی، بصیری، فضولی،
حقیری ده آذربایجان دیلینده یازیردی. شاه اسماعیل
ختایی نین ساراییندا ملک الشعرا (شاعیرلرین باشچیسی)
وظیفه‌سی آذربایجان شاعیری حبیبی‌یه مخصوص ایدی.

کتاب تائیمی

تاریخ ژنتیک ترک‌ها

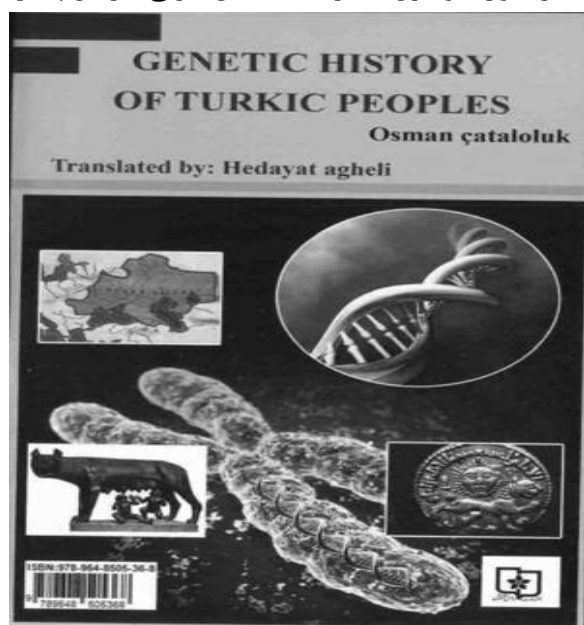
هدایت عاقلی

مقدمه مترجم کتاب

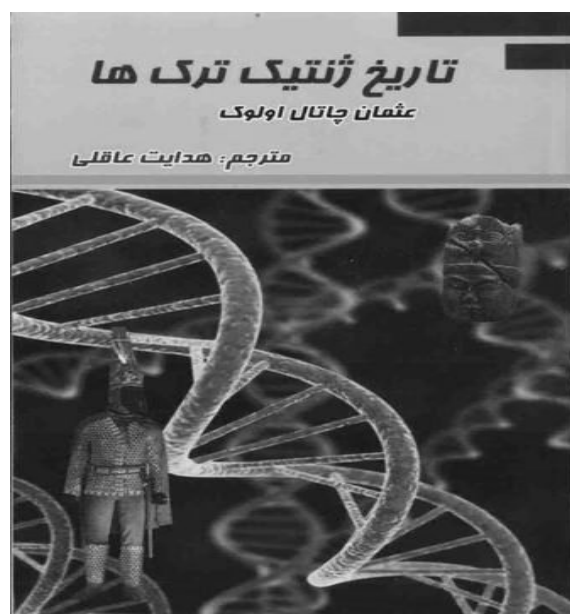
ابوالقازی بهادر خان می‌گوید: «ملت ترک چنان ملت بزرگی است که اگر انسان صد سال زندگی کند، از هفت سالگی قلم در دست بگیرد، شب و روز به نوشتن بپردازد، علم بر او الهام شود، با هر ده انگشت از هر دو

ابتدای راه خود بود به قلم آورده است. با نگاهی به گذشته‌ی نه چندان دور و مشاهده‌ی هر آنچه که تاریخ نویسان غربی و روسی در کتمان تاریخ واقعی ترک‌ها انجام داده‌اند اهمیت وصیت ابوالقازی بهادرخان بیشتر احساس می‌شود. افسوس که شیادان تاریخ ساز در بسیاری از مواقع حتی برخی از متفکران ترک را نیز توانستند به ورطه‌ی انحراف بکشانند و در به وقوع پیوستن این فاجعه نباید از سهم کم کاری‌هایمان چشم پوشی نماییم.

در طول دو قرن اخیر دانشمندان غربی هر آنچه را

که در توان داشته‌اند انجام دادند تا ثابت کنند که تمدن امروزی غرب ریشه در فرهنگ و تمدن اعصار باستان اروپا دارد. در حالی که مطالعات ژنتیکی از واقعیت دیگری پرده برمی‌دارد! حتی اجداد باستانی اروپاییان امروزی هم بومی اروپا نبوده‌اند! این یک ادعای تئوریک نیست بلکه یافته‌های ژنتیکی گواه چنین استنباطی هستند. تنه‌ی اصلی دروغ پردازی‌ها و انحراف‌های تاریخ نگاران و باستان‌شناسان، تلاش برای اثبات تئوری هند-اروپایی و یافتن موطن اولیه‌ی مردمان هند-اروپایی و آریایی می‌باشد. تئوریهی که از همان ابتدا علی‌رغم این-که نتوانسته کاستی‌هایش را برطرف سازد، به اسرار به شکل تز تاریخ رسمی بسیاری از کشورهای شرقی از

دستش بنویسد، باز هم نمی‌تواند بگوید که تاریخ ترک‌ها را نوشتیم.

به همین دلیل به آینده‌گان پس از خود می‌گویم که اگر می‌خواهند نامشان هم ردیف انسان‌های نامدار و بزرگ نوشته شود، قلم‌هایشان را به دست بگیرند و قلب-هایشان را به چشمه‌ی علم و عبرت پدران‌شان وصل کنند، و تاریخ، مدنیتو شان ملتی را بنویسند که در چهار گوشه‌ی دنیا ایجاد کننده‌گان مدنیت، فضیلت، کشاورزی، دامداری و صنایع بوده و دولت‌های زیادی را برای اداره‌ی جوامع ایجاد کردند و نسبت به انسان‌ها عشق می‌ورزیدند را بنویسند.

تکلیف کاملاً روشن است. این سخنان فردی است که چهار قرن پیش یعنی زمانی که رنسانس اروپا هنوز در

جمله هند و ایران در آورده شد. به راستی چرا وینستونچرچیل تئوری هند-اروپایی را بهترین توجیه کننده‌ی نظری استعمار هندوستان توسط انگلستان دانست؟!

گفتیم ناقص است زیرا اولاً هرگز نتوانستند به طور قطع خواستگاه اولیه‌ی مردمان به اصطلاح آریایی را پیدا کنند، ثانیاً جهت انتشار اقوام آریایی که به گفته‌ی آنها از غرب به شرق می‌باشد و در خلاف جهت مهاجرت‌های بزرگ بوده است، نمی‌باشد. یعنی رابطه‌ی انتشار اقوام هند-اروپایی با مهاجرت‌های بزرگ بشر از آسیا به اروپا همچنان مجهول می‌ماند، ثالثاً داده‌های حاصل از بررسی‌های ژنتیک باستان به ما می‌گوید که مسیر پیدایش و مهاجرت اقوام هند-اروپایی باید به گونه‌ای دیگر تفسیر شود، زیرا نقشه ژنتیک کروموزوم Y مردان اروپایی امروزی با اقوام به اصطلاح هند-اروپایی که در طول تاریخ وجود داشته‌اند هم‌خوانی ندارد. نزدیک ۵۰ درصد مردان اروپای امروزی حاملین زیرگروه R1b می‌باشند، در حالی بیشتر تمدن‌های باستانی که به ادعای غربیان مربوط به اقوام هند-اروپایی می‌باشد از هاپلوگروه R1a تشکیل شده‌اند و این دو گروه هیچ وقت در اروپا با یکدیگر روبه رو نشده‌اند. پدر هر دو، هاپلوگروه R می‌باشد و تنها جوامعی که هر سه را در خود داشته‌اند ترک‌ها بوده‌اند. قدیمی‌ترین R مربوط به اسکلت مردی که ۲۴۰۰۰ سال پیش در آسیای میانه و در صحرای گوبی زندگی کرده است یافت شده است. یعنی هر سه گروه ریشه در آسیای میانه دارد.

اما ژنتیک باستان چیست؟ مطالعه‌ی توارث و تغییرات ژن‌ها و DNA در طول نسل‌ها زیر چتر علم ژنتیک حادث می‌شود. مطالعه‌ی ساختار و پراکنده‌گی جغرافیایی ژن‌ها در نمونه‌های باستانی و مقایسه‌ی آنها با میزان تغییرات و پراکنده‌گی امروزی‌شان شاخه‌ای از علم ژنتیک به نام ژنتیک باستان یا آرکئوژنتیک را ایجاد نموده است. ژن‌ها مسئول انتقال ویژگی‌های موجودات زنده از نسلی به نسل دیگر هستند. یک ژن یک واحد عملکردی از مجموعه مولکول‌های آلی به نام نوکلئوتید می‌باشد که مجموعاً مولکول DNA را تشکیل می‌دهند. نحوه‌ی

قرارگیری این مولکول‌ها در زنجیره‌ی DNA رمزهای ژنتیکی معنی دار را ایجاد می‌کند. یعنی از به هم پیوستن مولکول‌های نوکلئوتید، زنجیره‌ی DNA به وجود می‌آید. در هر زنجیره‌ی DNA ی انسان هزاران ژن وجود دارد. DNA در داخل هسته سلول انسانی به شکل خاص و مارپیچی به نام کروموزوم فشرده می‌شود. هر سلول غیر جنسی انسان از ۲۳ جفت کروموزوم تشکیل شده است که برابر است با ۴۶ عدد کروموزوم. هر انسان ۲۳ عدد از کروموزوم‌های خود را از پدر و ۲۳ عدد دیگر را از مادر به ارث می‌برد. یک جفت از ۲۳ جفت کروموزوم هر انسان کروموزوم جنسی نام دارد. یکی به نام X و دیگری به نام Y. تمامی مردان یک کروموزوم X و یک کروموزوم Y دارند و زنان فقط دو کروموزوم X را دارند. کروموزوم Y فقط از پدر به فرزند پسر می‌رسد. یعنی توارث خطی دارد. پس ژن‌هایی که بر روی کروموزوم Y قرار دارند مستقیماً از پدر به پسر به ارث می‌رسند. DNA در طول نسل‌های متوالی دچار یک سری تغییرات ساختاری به نام جهش یا موتاسیون می‌شود. جهش عنصر خام تغییر و تکامل بر روی کره‌ی خاکی می‌باشد. زیرا هر گونه تغییر در ساختار DNA باعث تغییر در ویژگی‌های موجودات زنده می‌شود. در این میان بررسی‌های ژنتیکی اطلاعات به دست آمده از نمونه‌های استخوانی اجساد باستانی و مطالعه‌ی ساختار و پراکنده‌گی جغرافیایی ژن‌ها و مقایسه‌ی آنها با میزان تغییرات و پراکنده‌گی امروزی‌شان شاخه‌ای از علم ژنتیک به نام ژنتیک باستان یا آرکئوژنتیک را ایجاد نموده است.

در کل ژن‌هایی که بر روی ۲۲ جفت کروموزوم غیر جنسی قرار دارند از هر دو والد و با تبعیت از قوانین خاصی به فرزندان می‌رسند در حالی که کروموزوم Y مستقیماً از پدر به پسر می‌رسد، در نتیجه محتوای ژنتیکی کروموزوم Y به علت توارث مستقیم در طول نسل‌های متوالی این قابلیت را دارند که در مطالعات باستان شناسی و تعیین روابط اجداد باستانی بشر امروزی و بررسی مهاجرت‌های عظیم بشر در طول تاریخ نقش مهمی را ایفا کنند. در کنار این، اندامک سلولی به

مناطق جغرافیایی مختلف است. در ژنتیک انسانی، تک‌گروه‌هایی که بیشترین تحقیق روی آنها انجام گرفته شده تک‌گروه‌های دی‌ان‌ای کروموزوم Y که از پدر به پسر منتقل می‌شوند و تک‌گروه‌های DNA ی میتوکندری (که از مادر به تمامی فرزندان منتقل می‌شوند) هستند.

تفسیر داده‌های ژنتیکی از حرکت اجداد اولیه بشر امروزی از آفریقا به سوی آسیا را خبر می‌دهد. همچنین نسل بشر امروزی از یک مرد در آفریقا ایجاد شده است. این را آنالیز داده‌های ژنتیکی به ما می‌گوید ولی به هیچ وجه ناقض تئوری تکامل انسان نمی‌باشد! دانشمندان به این جد اولیه نام آدم را داده‌اند. قبل از آدم موجودات دوطای دیگر و حتی گونه‌های انسانی متفاوت هم در آفریقا زندگی کرده‌اند. حتی انسان نئاندرتال قبل از ورود انسان خردمند در آسیا حضور داشت. ولی بشر امروزی از نسل یک مرد در آفریقا زاده شده است. هاپلوگروه‌های کروموزوم Y و کروموزوم میتوکندریایی این را به ما می‌گوید.

اولین هاپلوگروه مردانه نیز A نامیده شده است که در آفریقا و در انسان‌های اولیه ظاهر شده است. دومین هاپلوگروه یعنی B 55000 سال پیش از A متولد شد. منظور از تولد یعنی اینکه جهش جدید و به دنبال آن تغییر در هاپلوگروه اولیه، هاپلوگروه جدید به وجود آمد. ۵۵۰۰۰ سال پیش از C، A و B، F زاده شد. در راه مهاجرت، در شبه جزیره‌ی عربستان C از F جدا شده و روانه‌ی شرق شد و دیگر هیچ وقت F را ندید. هاپلوگروه C در پاکستان، هندوستان، سریلانکا، و کل آسیای جنوبی آثاری از خود به جا گذاشت. هاپلوگروه C خود به زیرگروه‌های مختلفی تقسیم شد. ژاپنی‌ها C1، مالزی‌ها، پلی‌نزی‌ها، پاپوآ گینه نو C2، یاکوت‌ها C3، و بومیان استرالیا حاملین C4 هستند. پس اولین گروه ترک تبار، یاکوت‌ها هستند که از آفریقا خارج شده‌اند و به آسیا آمده‌اند. ژاپنی‌ها هم به لحاظ ژنتیکی و هم به لحاظ زبانی با یاکوت‌ها خویشاوند هستند. هاپلوگروه

نام میتوکندری وجود دارد که حاوی محتوای ژنتیکی خاص و مستقل از محتوای ژنتیکی هسته‌ی سلول بوده و نحوه‌ی توارث آن به گونه‌ای است که از مادر به تمامی فرزندان می‌رسد و در مطالعه‌ی ژنتیک باستان کارایی دارد. با محاسبات مربوط به میزان و نوع جهش بر روی کروموزوم‌های Y که توارث پدری (به پسرها) دارند و کروموزوم میتوکندریایی که توارث مادری (به همه فرزندان) را دارند، زمان و فاصله‌ی جغرافیایی افراد با جد اولیه قابل اندازه گیری می‌شود، و این اساس تحقیقات آرکئوژنتیکی در شناسایی اقوام و مسیرهای حرکت آن‌ها در طول تاریخ می‌باشد. اقوام می‌گوییم زیرا زمانی که یک جمعیت به دوگروه تقسیم شود و در طول نسل‌های زیادی بدون تبادلات جنسی با یکدیگر به حیاتشان ادامه دهند، آن وقت در هر دو جمعیت جهش‌های مختلف ژنتیکی باعث ایجاد تفاوت بین دو جمعیت خواهد شد. در طول تاریخ، اقوام مختلف نسل‌های زیادی بدون اختلاط با یکدیگر زندگی کرده‌اند. برخی از جهش‌ها مختص اقوام بوده و به صورت هاپلوگروه‌های انشعاب یافته از نسل اولیه ایجاد شده‌اند که از آن‌ها به عنوان شاخص‌های ژنتیکی در شناسایی اقوام باستانی و مسیرهای مهاجرت‌های بشر استفاده می‌شود. هاپلوگروه‌های کروموزوم Y و کروموزوم میتوکندریایی اساس مطالعات ژنتیک باستان را تشکیل می‌دهند.

تک‌گروه یا هاپلوگروه هاپلوتیپ‌های مشابه هستند که دارای نیای مشترک و جهش‌های ژنی پلی‌مرفیسم (چندشکلی) تکنوکلوتید هستند. جهش‌های ژنی را می‌توان به عنوان یک تک‌گروه در نظر گرفت. هر جهش یک هاپلوتیپ را تشکیل می‌دهد که از مجموع هاپلوتیپ‌های مشابه یک هاپلوگروه یا تک‌گروه ایجاد می‌شود. به عبارتی، اگر دو یا سه جهش در ژنها صورت بگیرد، می‌توان این جهش‌ها را در یک هاپلوگروه به صورت هاپلوگروه A، B، C و... قرار داد.

تک‌گروه‌ها شاخه‌ای از دانش ژنتیک انسانی هستند و هر تک‌گروه مطابق با مهاجرت‌های اولیه بشر به قاره‌ها یا

پیشرفته‌تری داشتند. گمان می‌رود که مسبب اصلی نابودی نسل نئاندرتال‌ها هم ایشان بوده‌اند. انسان‌های کرومانیون از نظر ظاهر و ریخت بسیار همانند مردم امروز بودند؛ از این رو دانشمندان ترجیح می‌دهند آنها را **انسان امروزی** اولیه‌بنامند. پس اروپا سه هاپلوگروه بومی دارد: E3، I1 و I2.

هاپلوگروه J گروه اعراب، یهودی‌ها، فلسطینی‌ها و ۳۰ درصد کردهاست و تا ۴۰۰۰ سال پیش از هم جدا نشده بودند. از هاپلوگروه K دو هاپلوگروه L و M متولد شد. تمامی اعضای طبقه‌ی کاست پایین هندوستان و سریلانکایی‌ها از L1 و پاکستانی‌ها از L3 تشکیل شده‌اند. دو سوم جمعیت M نیز در پاپوا گینه نو ساکن شده‌اند.

حدود ۳۰۰۰ سال پیش در مرز بین ترکمنستان و ایران امروزی سه قلوهای NOP از K متولد شدند. ابتدا N از بقیه جدا شده و به سمت سیبری شمالی و شرقی روانه گشت. سپس O ساکن هندوستان و آسیای جنوبی شد. P نیز کوه‌های آلتای را موطن خود انتخاب کرد. دو قلوهای Q و R در همین جا از P متولد شدند. ابتدا N، O و P بدون جدا شدن از هم با کمی تمایل به شرق به C رسیده بودند.

گواه‌جملات اخیر ایناست که اقوام خویشتاوندان امروز یکپه‌زیر هویتمشترک ترکیه‌زبان‌هایالتصاقیتکلممی‌کننده‌مگیا‌ز این‌گروه‌ها تشکیل‌شده‌اند. اجداد مغول‌ها را N، تونقوزها، ژاپنی‌ها و کره‌ای‌ها را O تشکیل داده و P نیز پدرپروتوتورکمن‌های R می‌باشد. Q نیز اجدا سرخپوستان آمریکا، مایاها و اینکاها می‌باشد که از طریق تنگه‌ی برینگ به آمریکا رفته‌اند. P بلافاصله پس از تولد R ناپدید شده است. ۲۵۰۰ سال ق.م از R از P متولد شد. ۲۳۰۰ سال ق.م از R یک فرزند به نام R1 متولد گشت. از R1 دو فرزند به نام‌های R1a (22000) و R1b (20000) سال ق.م) و R1b (20000 سال ق.م) متولد شد و تا ۱۷۰۰۰ سال ق.م با هم در آسیای میانه زندگی کردند. به دنبال تغییرات اقلیمی و خشک شدن آب و هوای آسیای میانه و پایان یافتن عصر یخبندان و شروع سبز شدن اروپا گروه R1a حدود ۱۶۰۰۰ سال ق.م به سمت اروپا مهاجرت کردند. R1b نیز تا سال ۱۰۰۰۰ ق.م بین آسیای میانه و کوه‌های اورال زندگی کرد. زمانی که R1a های هوموساپینس (خردمند) وارد اروپا شدند ابتدا با نخست‌ی‌هایی به نام کرومانیون روبه شدند. یعنی انسان هوموساپینس ابتدا از آسیای میانه وارد اروپا شده و به بومیان اروپا انسانیت

C همچنین ۵۰۰۰ سال پیش در آفریقا در محل سودان امروزی شاخه‌ی دیگری نیز داده بود: DE. D و E با هم و در امتداد رود نیل به راه افتاده بودند. در محل مصر امروزی E از D جدا شده و به کل شمال آفریقا پراکنده شده و از آن‌جا از طریق دریا به اروپا رفته است. D نیز C را همراهی نمود. حاملین D1 امروزه در تبت، مغولستان، آسیای میانه و آسیای جنوب شرقی زندگی می‌کنند. D2 در کل ژاپن امروزه وجود دارد. قبیله‌ی اونک که حاملین D3 می‌باشند خویشتاوندان یاکوت‌ها هستند و علی‌رغم این‌که D از C متولد شده است در طول تاریخ همواره همراه پدر خود بوده است. یعنی مغول‌ها، ژاپن‌ها و تبتی‌ها خویشتاوندان اونک‌ها و یاکوت‌ها هستند. حال سوال این جاست: قریب به اکثریت ترک‌ها از زیرگروه‌های R یعنی R1a و R1b تشکیل شده‌اند. آیا فرهنگ و زبان ترکی از یاکوت‌های C به R آموخته شد؟ کی و کجا؟

هاپلوگروه F ریشه در آفریقا دارد ولی در آفریقا پیدا نمی‌شود. بیش از ۹۰ درصد جمعیت کره‌ی زمین امروزه از نسل این هاپلوگروه هستند. F پس از این که به بین‌النهرین رسید حدود ۳۰۰۰ سال پیش G را متولد کرد و سپس خود به هندوستان رفت و در آن جا ناپدید شد. اعضای G در بین‌النهرین، قفقاز، ایران، و مدیترانه یافت می‌شوند. G علی‌رغم نادر بودن در اروپا، در اسپانیا و در جغرافیای زندگی باسک‌ها به یکباره به نسبت ۱۰ درصد صعود می‌کند. علت این است که G به همراه R1b های پروتوتورک از قفقاز به اسپانیا رفته است. یعنی باسک‌ها ریشه در آسیای میانه و قفقاز دارند.

۳۰۰۰ سال پیش از F، در هندوستان H زاده شد. از F در خاورمیانه حدود ۳۵۰۰ سال پیش هاپلوگروه ترکیبی IJK زاده شد. ابتدا IJ از ترکیب K جدا شده و سپس I با جدا شدن از J به سمت خاورمیانه، مدیترانه و اروپا پراکنده شده است. I در اروپا به دو شاخه I2 (شاخه بالکان) و I1 (شاخه بالتیک/نوردیک) جدا شد. حاملین هاپلوگروه I که ۳۵۰۰۰ سال پیش به اروپا رسیدند انسان‌های کرومانیون بودند. **انسان‌های کرومانیون** مردمانی بودند که در عصر پارینه سنگی زیرین در اروپای می‌زیستند. آنها حدود چهل هزار سال پیش همزمان با پایان عصر یخبندان از آفریقا به اروپا مهاجرت کردند و با انسان نئاندرتال‌زیستگاه مشترک یافتند. کرومانیون‌ها در ابزارسازی و فن شکار از هم‌قاره‌ای‌های نئاندرتال خود برتر بودند و مهارت‌های زبانی و فرهنگ

R1a و **R1b** در اروپا هرگز با یکدیگر روبه رو نشده‌اند، یعنی محلی را که اولی ترک کرد دومی پر نمود. به علاوه **R1b** های فرهنگ دنیپر دونتس، ۷۰۰۰ سال ق.م. ایجادکنندگان فرهنگ کورگان بودند و **R1a**هایی که از اروپا برمی‌گشتند این فرهنگ را از آن‌ها یاد گرفته‌اند. کورگان فرهنگ دفن مرده‌گان با آیین خاصی می‌باشد که در آن پس از قرار دادن جسد به همراه اسب‌ها و اشیای مورد علاقه‌ی مرده به شکل خاصی در اتاقک کنده شده در زمین، و پوشاندن روی قبر با خاک به شکل تپه مختص جوامع پروتوتورک و آسیای میانه بوده و تا همین اواخر نیز در آسیای میانه حفظ شده بود. اختلاف نظر باستان شناسان بر سر هویت فرزندان **R** ادامه دارد. کلیسو روسی **R1a** را اسلاو و **R1b** را ترک می‌داند. اروپایی‌ها نیز **R1b** را اروپایی و **R1a** را ترک می‌نامند. اما تز مورد حمایت در این کتاب هر دو گروه را از آن جا که ریشه در آسیای میانه دارد از آن ترک‌ها می‌داند. در کتاب تمامی تزیهای هندواروپایی مورد نقد قرار گرفته و نواقصشان با تفسیرهای ژنتیکی مورد بحث قرار گرفته است.

کتاب از دو بخش تشکیل شده است، در بخش اول سعی شده که مطالب به شکل نسبتاً قابل فهم برای عموم بازگو شود، بخش دوم نیز کمی تخصصی‌تر نگارش شده است. امید است ترجمه‌ی این اثر گرانقدر گامی هر چند کوچک در جهت ادای دینمان نسبت به هم وطنان علاقه‌مند به تاریخ واقعی بشر بر روی این کره‌ی خاکی بوده باشد.

تاریخ ژنتیک ترک‌ها

مؤلف: عثمان چاتال‌اولوک

مترجم: هدایت عاقلی

ناشر: یاس بخشایش

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۶

مشخصات: ۴۷۴ صص مصور

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

محل پخش:

اورمیه، خیابان امام، پاساژ ارک، طبقه بالا، پلاک ۶۱، کتابفروشی فضولی، تلفن: ۰۴۴۳۲۴۳۷۶۹

آموخته‌اند! از ۱۲۰۰۰ سال ق.م تا ۱۰۰۰ سال ق.م فرهنگ حاکم در اروپا فرهنگ پروتوتورک بود. **R1a** ها دوازده هزار سال بعد، از اروپا دوباره از مسیر شمال دریای سیاه به آسیا گریختند و در آسیا اصول فنیرا از هم‌خون‌های آب‌شده‌ی خود آموخته و در محل قزاقستان امروزی تمدن آندرونووا را در سال ۲۱۰۰ ق.م بنا نهادند. همراه **R1a** هایی که از اروپا به آسیا برمی‌گشتند گروه اندکی از **I1** ها نیز آمده بودند که پس از گذر از استپ‌های شمال دریای سیاه و رسیدن به قفقاز در کنار **R1b** های قفقاز ساکن شده و اولین هسته‌ی شاخه‌ی آبخاز چرکس‌های قفقاز را ایجاد کردند.

آندرونووی‌ها حدود ۱۵۰۰ سال ق.م به علت اختلاف با همسایگان خود به طرف جنوب آمدند. در جنوب و هندوستان زبان و آیین خود را تغییر داده، و بدین ترتیب زبان آریایی شروع به شکل گرفتن نمود. در سال ۱۲۰۰ ق.م به ایران و از آن جا در سال ۱۱۰۰ ق.م به قفقاز، شمال دریای سیاه و بالکان و اروپا شدند. گروهی که به قفقاز رفته بودند، در سال ۹۰۰ ق.م با الحاق اوستی‌ها به خود به شمال دریای سیاه رفتند. در آن جا به علت رویارویی با **R1b** به سه گروه تقسیم شدند. گروهی به اطراف مسکو فرار کردند، گروهی به بالکان و گروهی نیز به دل اروپا فرار کردند. و این به معنای شکل‌گیری ملت اسلاو بود.

حدود ۹۰۰۰ سال ق.م گروهی از **R1b** ها از اورال و از مسیر قفقاز به آناتولی آمدند و در چاتال‌هویوک ساکن شدند. سپس ۴۰۰۰ سال ق.م از طریق مرمره، تراکیا و بالکان وارد اروپا شدند و اولین هسته‌ی **R1b** در اروپا را تشکیل دادند. ۷۰۰۰ سال ق.م اقوام پروتوتورک **R1b**ی در شمال دریای سیاه و مابین دو رود دنیپر و دونتس اولین فرهنگ کورگان را با نام باستانی فرهنگ دنیپر-دونتس ایجاد نموده بودند. بعد از تاریخ ۴۰۰۰ سال ق.م به بعد چندین مهاجرت دیگر به اروپا، آناتولی و خاور میانه توسط **R1b**ی‌ها به وقوع پیوست. حال سوال مطرح شده در کتاب این است: مادامی که به گفته‌ی حامیان تئوری هند و اروپایی، اقوام هند و اروپایی که حاملین **R1a** بودند ۴۰۰۰ سال ق.م از اروپا و یا استپ‌های پونتیک-کاسپی به چهار سوی عالم گسترش یافتند، و به زبان‌های هندواروپایی تکلم می‌کردند چگونه، کی و کجا این زبان خود را به اروپاییان امروزی که حاملین **R1b** هستند یاد دادند؟ زیرا بررسی‌های ژنتیکی و باستان‌شناسی نشان می‌دهند که

تا پماجالار

بازاردا ساتیلماز
تره زیده چکیلر
بالدان شیین دادی وار
یوخو

بیتمه میش یووشان دیبینه
دوغما میش دووشان بالاسی
یالان

قوش یوواسنیدان چیخدی
گئری دؤنه بیلمه دی
سؤز

اوزون اوزون درویشلر
گنجه بیزه گل میشلر
او قدر اوینا میشلار
خورد- خشیل دوشموشلر
اریشته

گوز آغاجین اویارلار
اوستونه تئل قویارلار
واختسیز دوروب آغلاسا
قولاغینی بورارلار
کامانچا

قیزیل گول پارداخلاندی
قول آتیب چارداخلاندی
تورپاقسیز یئرده بیتدی
یرپاقسیز بوداقلاندی
مارال بوینوزو

بالاجا قویو
ایچینه سویو
آغاجان آغدی
ساریدان ساری
یومورتا

یازدا ییغیر یئمه یینی
چوخ سنئور اؤز امه یینی
یئیب- یاتیر باهارادک
نه دیر آدی، دئیین گؤرک
قاریشقا

ناغاراچی ناغارا چالیر
نه ناغاراسی وار، مه چوبوغو

آغاج دلن

گوندوز یاتار یووادا
گنجه گزر اوبادا
یاراسا

یاتاندا یومرو یاتار
اتین درمانا قاتار
هر کیم توتماق ایسته سه
تیکانی الینه باتار
کیرپی

آلتی تاختا اوستو تاختا
بی اوتوردوبدور اوتاقد
قویون دئیل، اوتلاییر
تویوق دئیل، یومورتلاییر
توسباغا

آغزین آچار
زهر ساچار
اونو گؤرن
قویوب قاچار
ایلان

قابیغی ساری
ایچینه داری
انجیر

بو یانی تاختا
او یانی تاختا
یومرو بی اوتاقد
فیندیق

**مشروطیت انقلابی نین ایل دونومونه گوره
اوز قهرمان لاریمیزی تانیمالیق**

رضا ریاضی

کبله مهدی دره‌لی کیم دیر؟؟؟

او آزادلیق لار و دوشونجه‌لرکی مشروطیت دورونده
ناصرالدین شاه زمانیندا هابئله ایران وخصوصا
آذربایجان ملتی قازانمیش‌دیر ، بئش ایلین
سایینداکی قوماردا بوتون لوک ایله اوتوزدولار . (
اسفند ۱۲۹۹ جنرال آبرونساید طرحی ، سید
ضیال‌الدین کودتاسی ایلا ۴/۲/۱۳۰۵ رضا شاهین تاج
قویماسیناجا) . او باشلایش‌دان فارس شووینیزمین
حجمه‌سی (فروغی لار و ..) اوقدر آغیرایدیر کی او
تاریخ درس‌لری ، سنه ومنه مدرسه‌لرده اویره دیب و
هله‌ده اویرتدماخدا دیلار ، دونیا تاریخی‌یلا یوزده
دوختسان فائیز مغایرتی واردیر

ارتجاع قوه‌لری (شجاع‌نظام ، قاراداغلی رحیم و
ماکی‌خانی و ..) زنوز محاربه‌سینده (۱۲۸۸ -
اینجی ایلین نوروز بایرامی گونلرینده) مغلوب
اولاراق ، آز مدت‌دن سونرا الوار مهاربه‌سینده
انقلابی‌لارا اوستونلوک گلدیلر .

فرج‌آغازنوزی مشروطه‌چی و مرند حاکمی اسیر
توتولاراق ، قاراداغ‌لی کینه‌لی‌رحیمین ایشکنجه‌سی

بیر تندیریم وار
ایکی چۆرک توتار
گیردکان- گوز

بیر داغارجیق اونوم وار
ایچینده بیر اوخلوو
اییده

بوستاندا وار بیر آروات
پالتار گئییب قاتبا قات
یارپاق کلم

گویده دوغولار
یئرده بوغولار
یاغیش

آرaba گندر، ایزی یوخ
یانار یانار کۆزو یوخ
گونش

اووون آلسان میریلدار
سیغالاسان خورولدرا
پیشیک

قانادی وار اوچماغ
ایینه‌سی وار ساشماغا
سئویر ایشی، زحمتی
اودور کی وار حورمتی
آری

آغاچا چیخدیم آداملا
بیر نلبکی باداملا
نه دیلی وار، نه آغزی
هئی دانیشیر آداملا
کتاب

دره‌ده دورموش
بیغینی بورموش
دونیا دوردقجا
یئرینده دورموش
ده‌ییرمان

بیر قوشوم وار
بالاسی اؤزوندن تئز اوچار
تفنگ و گولله

آلتین دا بدن اعضاسی ضعیف لشکر خسته جانیه
زنوزا قایتاریلار.

رحمتلیک حاج رحیم کلانتری و حاج رضا خان
علیاری دئیهدیلر : چونکی قارا داغلی رحیم ،
فرج آغایا زورونان اوقدر آرپا یئدیردمیش دیلر کی
سردن دوشوب دانیشابیلیمیدی.

بوبرهده زنوز تحقیقاتچی سی میر ابراهیم شهیدی (
زنوز کتابین دا) حاجی میر حسن هاشم زاده دن نقل
قول ائيله ییب یازیر : ایشکنجه خسته سینه دچار
اولان فرج آغا زنوزنی معالجه ایچون تغلیس شهرینه
آپاریلار . اما علاج اولونماییب بیر عمر مجاهدت و
زحمتینن ثمره سی له اوردا توپراغا قاریشیرلار .

او وقایع دن سونرا عالییه سینین گنجینه جاغی چوخ
چتین اولور .

ارتجاع قوه لری کی ایندییه جه توپوق هینینده
گیزلنمیش دیلر جانلانا راق میدانا چیخیرلار .

او جمله دن بیرى ، اوره گی مشروطیت کینه سین دن
قال - قالانمیش رضا سلطان زنوز حاکمی دیر کی هر
بهانییه گوره اییجش ماغا و انتقاما باشلاییر .

محمدحسین فرج آغا زنوزنین کیچیک قارداشی ،
رضا سلطان تحمیل ائدن ظولوم لری و اسکیک لیک
لری تحمل ائيله مه ییب آخشام چاغی بیر یئکه جویر
آغاجی اوستون دن (قدیم آدی دنده داشی ، ایندیکی
نفت شعبه سی اولان یئر) اونى گوله لییب اولدورور .
او وقایع دن سونرا دره لی کبله مهدی کی
کیشی لیغینان تانینمیش بیر اینسان ایدی ، محمد
حسینه پناه وئیر . ارتجاع قوه لری بونی آنلایاراق اوچ
گون دال با دال سوید آغاجینا (جمعه مچیدینین
قباغین دا اولان آغاج) باغلا ییب ، اونا قالما یان
ایشکنجه لر وئیرلر ... اما او ارن آدام اعتراف وئرمیر .

(چه تازیانه ها که از تن تو تاب عشق آزمود چه
دارها که از تو گشت سرفراز)

دئیلن لره گوره اوچونجو گون خود شجاع نظام (ویا
ایادی لری) ضعف حالیندا کبله مهدی یه یالواریلار
کی : آ کیشی من اولوم دوزون دئه گینه
محمدحسین سنده دیر یا یوخ ؟

کبله مهدی ، او بویوک و شرفلی اینسان قامچی
شالاغینین آلتیندان سئودالی باشینی یوخاری
قاوزاییب دئیر : من اولوم نییه دئیرسن ، کیشی
لیق نه چولادی نه ده پولادی محمدحسین من ده
دیر ، آنجاق اونى سیزه وئرمه رم ؛

سوروشور کی نییه وئرمه سن ؟
او قهرمان اینسان دئیر : بیر قوش کی بیر آغاجا
(یوواسینا) پناه گتیردی او آغاجی کسمزلر ؛
داستانین بو حالیندا رحمتلیک اوستا رحیم کلانتری
ایکی بیت شعر اوخودو...

آنجاق سئچن مه دیم کی او سوزلر اوزونون سوزی دیر
یا کبله مهدی نین آغزیندان چیخان شعرلر دیر .

چونکی من اونون دئدیگی اورک سوزلرینی ضبط
ائيله ییردیم ، آرتیق باش وئرمه یه راق شعرلر ضبطه
دوشمه میش دیر . اوز - اوزومه دئدیم کی نوروز
بایرامیندا زنوزا گئدیب اوندان بیرده سوروشارام . اما
همان ایل (قیش چاغی) تاسفلی خبر بویودور کی
حاجی رحیم او تاریخ خزانه سی توپراغا قاریش دیر .
اله اونا رحمت ائيله سین .

گئچن ایل حاجی میر ایوب (نوحه خوان) بیر
حادثه ده قول - قیچی یاناراق اونون عیادتینه گئتدیم
باشینا گلیمیش لردن سوز آچاراق بیردن - بیره بو
شعره راست گلدیم . قهرلی - قهرلی چوخ سئوینیب
دئدیم کی آی میر ایوب قارداش اونى بیرده اوخو .
اودا اوخودو اما حئیف کی بیر بایاتى دان آرتیق
دادینا گلمیردیر

جهان دا ظولموله اود آشیانه وورمازلار

قانادسیز قوش اگر اوت دا یانه وورمازلار

یاناندا قوش اوزونو چوخ وورار اویان _ بویانا

اگر پناه آپارا آشیانه وورمازلار

شعریمیز - شاعریمیز
Şeirimiz- şairimiz
توپلاییب گوندرن: علی طالبی

نورانه نور (باکی دان)

اودو اوشوین شام

بو یوندا اوجالیق حیسی،
بطنینده گونشی قوجاقلاماق .
ینرین جازیه سیندن ده گوجلودور،
قمره سینده گیزلتدیگی اولدوز
میلیون ایللردی پاریلدا بیر .
اوغلونون ایلک توپو - بؤیرکلری،
قیزی نین ایلک گلنجیگی - گۆبی .
ایلک بنشیکدی او،
ایلک اوینجاق .
بوتون قادینلاری آرزوسو،
دوغما حیات سانجیسی ...
اوزونو هامیدان سوروشان،
اودو اوشوین شام ...
بیر چیچکلیک چمن،
بیر آغاجلیق منشه ...
حاضر یانماغا همیشه .
راضیدیر آدینی اونوتسون هامی
“آنا” دنسینلر اونا .

گنجلیگیم

گندیرسن ...
انله گندیرسن ،
بارماقلاریمین اوجوندان آخا-آخا،
گوزومون ایچینه باخابا،
یاواش-یاواش، آلیشدیرا-آلیشدیرا ...
فیکیر انله مهیم دنیه،
آغلیمی قاریشدیرا-قاریشدیرا ، گندیرسن .
لؤوبرینی ساحله آتیب گندن گمی کیمین،
دؤنمه یهجه بیینی بیلیرم،
گوزلمیرم یولونو .
آما باخاجام آرخانجا،
گوزلریمین قاراسی آغیندا ارینه قدر .

ساجلاریمی ویداع ینرینه ینلله ییب،
الریمی اوزومه سیخیب یولا سالیرام سنی .
هنج گنتمه سیدین کنشکه ...
گندیشین گونشلی گونلریمه
قارا بولود کیمی چؤکور .
آیلاری، ایللری بولوشوردوک
گۆی قورشاعیم ایدین منیم،
گوزلریم یاغاندان سونرا گوروشوردوک .
سن گندیرسن ...
هر گون بیراز اوزاقلیغینلا بویاتیر،
یاشیل یاتیب، ساری اویاتیر یوخولاریم .
حیاتیمی باخیش- باخیش سوستله یه نیم،
ایللریمی ناخیش - ناخیش ایشله یه نیم،
سنه دنمک ایسته دیکلریمی اورگیمده قویورسان .
تتیگی چکیلیمش توفنگ کیمین آرتیق .
گوزلریمدن ، باخیشلاریمدان،
الریمدن، ساجلاریمدان گندیرسن .
گندیرسن ...
بارماقلاریمین اوجوندان آخا-آخا ،
گوزومون ایچینه باخابا .
یاواش-یاواش، آلیشدیرا-آلیشدیرا ...
فیکیر انله مهیم دنیه،
آغلیمی قاریشدیرا-قاریشدیرا، گندیرسن .
آلاجغین اولسون حیات،
اونسوز دا بوتون سنودیکلریمی آلاجقسان .
قوی اونو سنوه-سنوه یولا سالیم .
عزیزیم، اوزونه یاخشی باخ دنیه بیلمه یه جم،
الویداع دنمه یه ده دیلیم گلیم .
منی اونوتما ...
منی اونوتما ... گنجلیگیم .

بو گنجیه

بو گنجه نین قارانیغی،
قارانلیق قالیردی منه .
اودوم گوزلرینی،
بیرتدیم اولدوزلایان بطنینی،
اودلاییب، سوندوردوم آیارینی .
بو گنجه نین هر میصراعسی،
ناغیل رنگده کاپوس ایمیش .
سوفره آچدیم گۆی اوزونه،
بولودلار ایشتاها گلدی،
یوخولارین قارنی توخدو .
آختاردیم سحره قدر،
بو گنجه نین،
جینی وار، لامپاسی یوخدو .

ايت ايلي

سځاوت عزتي (عندليب)

واراقلاديم تقويمي
بو ايل ايل ايتينييميش
ايت ايلي ياخشى اولار
ايت گونو چتينييميش

ايت گونو ندير بيلر
انه بونو ياشايانلار
ايت دن هاوالى هورر
ايت گونو ياشايانلار

او غوروموز ايت ايلي
مدد سندن الهى
قورو بنده لريني
ايت گونوندىن الهى

طالعيميز

قيشا مننتى يوخدور
بيز انله ياي دويولدوك
اينان تاپيلمادى
هاراي - هاراي دويولدوك

آستا گل آستا قارداش
قالميشيق ياسدا قارداش
دوشمن يوخ دوستا قارداش
دويولدوك هنى دويولدوك

آتالار آت بنلندا
ظفرلر منزلينده
بيزده آچاق لينده
دويولدوك آي دويولدوك

ياشامين قودوز ايتي

گورنمه ديم دادين الله
بو بختى كيم وئردى منه
ياشامين قودوز ايتلرى
گوز اچماميش هوردو منه

قارشيندا باش اييب دوردوم
قوللوغوندا بويون بوردوم
من دونيايا سلام وئرديم
دونيا بوغون بوردو منه

سوندو گونوم ، چيخدى آييم
عمردن بويوموش پاييم
دنيين الى بوش اولماييم
درد سله سين وئردى منه

گلنده بورا بيلمه ديم
دوشدوم نه تورا بيلمه ديم
جيرانين گوزه بيلمه ديم
جومولدو آج قوردو منه

اھرين زلزله سينده داغیلان کندلره

هله ياديمدادير او شيرين آنلار
من اوردا بير گوزل توي انيلميشديم
آي مني دويانلار، مني آنانلار
من اوردا بير گوزل توي انيلميشديم

بير حيط واريدي باغچالي، باغلي
باغيندا گيلاسار، قارالي آغلي
بير اوتاق واريدي طاغچالي، طاغلي
من اوردا بير گوزل توي انيلميشديم

پوزولوب رونقي، ديشيب حالي
قارشيب توپراغا جاهي، جلالي
او دوشده بير کندوار ياسلي، يارالي
من اوردا بير گوزل توي انيلميشديم

دونيانين خنيريني شرريني آتيب
ايللر يورغونوايدي بيخيليب ياتيب
اوردا بير تايار کند يئرندن باتيب
من اوردا بير گوزل توي انيلميشديم

اوردا آنالار وار ساچيني يولار
باجي وار نيسگيلي ابدى قالار
هاردادي خورامو هاني مولالار
من اوردا بير گوزل توي انيلميشديم

«عندليب» سوزومون ازلي مزرعه
هر سوزو صوحبتي مزه لي مزرعه
هاني گوزلرين گوزلي مزرعه
من اوردا بير گوزل توي انيلميشديم

سنویرم

توحيد نام ور (آدليم)

دونيا گوزل له شيب بير قيز قاشيندا
داها بو دونياني سنویرم الله
ترپتمه يئرندن بيرجه داشيندا
داها بو دونياني سنویرم الله

دونيا باشدان باشا چيچک دى، گولودو
کونلوم بو دونيادا نه چکدى، گولودو
بير قيز بير دونياني سنوديره بيلدى
داها بو دونياني سنویرم الله

شهرینده چاپ اولان بوتا ۳ آلماناڅلاریندا شعرلری چاپ اولموشدو.

-کارگاه شعر حوزه هنری اردبیل ده خانیم لر قیسمتین ده مسئول و سرپرستی دیر.

-کئچن ایل لرده دبیر انجمن شعر اداره ارشاد اردبیل اولموشدو. شعر دونیاسیندا یوزلر کشوری مقاملار آلیب و سککیزینجی بین الخالق فجر و غدیر فستیوالیندا سئچیلیمشدیر. -دفعه لرله استانی و کشوری جشنواره شعر ده داور اولموشدو. ۱۳۹۳ اینجی ایلده استاندار وقت دن تندیس بانوی برتر شعر آلمیشدیلا. ۶ شعر کیتابینین مولیفی اولوبلار.

و نئجه مجموعه شعرى چاپا حاضرلانیلر اونلاردان بیر نئجه سی مجموعه رباعی بدون چتر آمده ام (شیخ صفی) مجموعه غزل روبه روی همین خانه (محقق اردبیلی) مجموعه رباعی لیلا از جزیره مجنون (بنیاد حفظ آثار) تورکو شعر توپلوسو (باهار یئنه الی بوشدو (مجموعه رباعی طاقچه خانه حوا (محقق اردبیلی) مجموعه شعر خنده های خردلی (سوره مهر)

آئه سوسدوم سؤزوم دیله گلمه دی
ایتدی باتدی های هارای لار ایچینده
اولدوزلاری بیربیر سایا بیلمه دیم
گؤزوم قالدی سنده ,سای لار ایچینده

دریم داشدی, بیلنمه دین گنج اولدو
قان یاشیمی سیلنمه دین گنج اولدو
گونلر اوتدو گلنمه دین گنج اولدو
کوله دوندوم ایللر آی لار ایچینده

بالان سؤزدور گله جکسن ..نه بیلیم؟
یاشاییش دان نه جورگنری چکیلیم
ناغیل لارا بنزیر منیم نیسگیلیم
سارای لاریو غولورچای لار ایچینده

کؤنلوم گندیب دالغالارا قاریشیر
کولک لرین گؤیلون آلیر باریشیر
ایلدیریملار کؤنلوم ایچره یاریشیر
ناله لریم یاتیر وای لار ایچینده

ننجه داغین ذیروه سینی قار آلا
اوره گیمی غم باسدیقجا قارالار
سوسدوروب دو یاشیللاری قارالار
آرزى گولوم دونار یای لار ایچینده

بیرگون گلسن, باهارلاردان بار کتیر
قوشمالاری اوخشاماغا تار کتیر

بیردیسه اوچ آدام اوچ ایلان دنیل
ایپکدیر یوموشاق ساچ ایلان دنیل
زهرلی ایلان دا هنج ایلان دنیل
داها بو دونیائی سنویرم آلاه

قوی ووصال حسرته قوشاق اولسون
کؤنلوم عاغلی کسن,درد اوشاق اولسون
تاپشیر عزراییلایوموشاق اولسون
داها بو دونیائی سنویرم آلاه
سنویرم

خوش ایدیم او یاشام یوخ اولدو گنتدی
اریدی اومید شام یوخ اولدو گنتدی
او قیزدا بیر آخشام یوخ اولدو گنتدی
داها بو دونیائی سنویرم آلاه

آریلار دیدهرگین, پتهیی یوخدو
آلاهین توتماغا اتهیی یوخدو
ظالیمایا چیرتماجان کؤتهیی یوخدو
داها بو دونیائی سنویرم آلاه

ناغیلین بویائی کدرلی چیخدی
آتاسی انوینده قیز ارلی چیخدی
آدامی ایلاندان زهرلی چیخدی
داها بو دونیائی سنویرم آلاه

چوبان داغدا اولدو ننییی قالدی کی
قوش اولدو هاوادا اییییی قالدی کی
سنومهیه دونیائین نهیی قالدی کی
داها بو دونیائی سنویرم آلاه

حیاتا گؤتوروب اولومو یازدی
بارماقلار ندنسه تهتییه یازدی
بو دنیا دلی دی, عاغلی دایازدی
داها بو دونیائی سنویرم آلاه

شبنم فرضی زاده ساوالان قیزی اردبیل

شبنم فرضی زاده ۱۳۶۵ اینجی ایلده اردبیل شهرینده دوغولوب فارسجا و تورکجه قالیب لرینده شعر یازیر خانیم فرضی زاده گوزل شاعیر اولدوغونا دورمادان ادبی یازی لارا منتقید و اون لرحه ترانه لرین شعرینی یازیب . باکی

آلما گتير هنيوا گتير نار گتير
قويما پاييم قالسين پای لار ايچينده

سن منه دنيرسن: سنویرم سنی
آما او گوزلرين بونو دنميرکی
هر دم خيالما گنيرم سنی
سنویملی سوزلرين بونو دنميرکی

گوزلريم گوزوندور، سوزوم سوزوندور
سنه آغلاديغيم ناله حزيندير
هی دنيرسن ايزيم سنين ايزيندير
گونشلی ايزلرين بونو دنميرکی

اوره بين دنميرکی سنينم سنين
منجه قارين آلتدا قالب گولشنين
قارتال داغلاريندير بولبول چمنين
منلی سنسيزلرين بونو دنميرکی

انله بيل ايللردی ياتميشام سنده
ازل دن غرق اولوب باتميشام سنده
بیر بويوک منليگه چاتميشام سنده
ماوی دنيزلرين بونو دنميرکی

سنوگی اورکده دی نه کی ديلده دی
مين بير گنجهده دی، مين بير ايل ده دی
سنی جاندان سنون اردبيل ده دی
سنين تبريزلرين بونو دنميرکی

الی بوش باهار

دنييللر ياز گلير ، آما
باهار يننه الی بوشدور!
يول گوزله مه ينتيم ليلا
باهار يننه الی بوشدور!

پاييز بيتميشدی ديلينه
کوله ک ، اسيردی کونلينه
گوز تیکديم ، باخديم اليه
باهار يننه الی بوشدور

توستو لشيیدی اوره گی
قاب-قارا قيشدی لنچه گی
نه گولو وار ، نه چيچه گی
باهار يننه الی بوشدور

قار ، قار ياغير قارغالارا
خبر آپارمايين يارا
گوره سن نولموش باهارا ؟!
باهار يننه الی بوشدور

منه پای وئردی درديمی

کوهنه ليب ، قالميش غيمی
نييه ؟ نييه؟؟ منيم کیمی
باهار يننه الی بوشدور

اباسط پورحسن

ناغيل اولاق ناغيلارا
گندک ناغيللار شهرينه
عاجيل اولاق عاجيلارا
گندک ناغيللار شهرينه

اوشاقلارين دوداغيندا
آداملارين اوتاغيندا
لاپ آرزينيندا باغيندا
گندک ناغيللار شهرينه

اوقدرده درين دنيل
هر ناغيلدا شيرين دنيل
ناغيل اولماق چتين دنيل
گندک ناغيللار شهرينه

بو يوللارين قوجاغيندا
کيتابلارين واراغيندا
قیز، اوغلانين ياناغيندا
گندک ناغيللار شهرينه

بودونيانی قارشيديراق
بو بساطی يغيشدیراق
يننی دن ناغيل باشلايلاق
گندک ناغيللار شهرينه

اولوم اولسا اوله ک گندک
بودونيانی بيله ک گندک
گوزموزو سيله ک گندک
گندک ناغيللار شهرينه

اوشودوم ، اوشودم، آتا ناغيل دنه
بنچه لر دويوشوب قانا باتماسين
سنين ناغيلين دا منيم سنوگيليم
اوزگه قاييسينا ال اوزاتماسين

هانی شنگولوموز بس ننج اولدولار
پاپاقلی کيشی دن قالان ناغيل لار
ايندی اوستالاشان ساختا بنين لر
بيزيم ناغيل لاری هارا قوغوللار

گوتور اللرينی گوزومدن آتا
ايت کنجی نين شنگولوسون آپاردی

صنم هاشم زاده (خان صنم)

سنویرم وطنیم آذربایجانی

بوتون ایستک لریم بیر یانا دورسون
سنویرم وطنیم آذربایجانی
اوزگه نین کوپه گی هورورسه هورسون
هارداسا کنچه جک تورکون کروانی
سنویرم وطنیم آذربایجانی

هاواسی نفسیم سولاری قانیم
داغلاری دایاغیم تورپاغی جانیم
مین ایلیک کنچمیشی شوهرتیم شانیم
شرفین اولکه سی، غنیرتین کانی
سنویرم وطنیم آذربایجانی

تیریزی، اهری، خوی، و، مرندی
قاراداغ، ساوالان، شانلی سهندی
اوتایلی بوتایلی شه هری کندی
گنجه نی، باکینی، شکلی، شیروانی
سنویرم وطنیم آذربایجانی

سنویرم انلین ده دیلین ده تورکون
اوردا قیزقالاسین بورداسا ارکین
اوغروندا اوله رم قیلمارام ترکین
ایسته سه شوقیله ونره رم جانی
سنویرم وطنیم آذربایجانی

آنام دیر آتام دیر بالام دیر وطن
دیلیمده دولشان سلام دیر وطن
سون نفس دندیگیم کلام دیر وطن
دره دن تپه یه چکیر اینسانی
سنویرم وطنیم آذربایجانی

بولبولون چمنده نغمه سی خوشدور
کۆریه یه آتاین نفسی خوشدور
غریبه وطنین هر نه سی خوشدور
شیمشه گی یاغیشی قاری بورانی
سنویرم وطنیم آذربایجانی

دلی دالغالاردا نهنگم ایندی
دوشماتین قورخدوغو توفنگم ایندی
آسلانام ترلانام پلنگم ایندی
«صنم»م آن آزدان آدمی تانی
من سنودیم سنده سنو آذربایجان.

سنودیگین قلبی ووروب پارچالادین دینجلدین؟!
آیاق آلتیندا سالیب چولچالادین دینجلدین?!
بیرتوختات ایله اودنمزسه گوناھین بدلی

بلکه ناغیلارین کهنه لشییدی
بلکه ده انشیدن قولاق لار کاردی

یئنی نسیل لره تزه ناغیل دنه
ایچینده دولاردان شکیل لراولسون
ایچینده جاز چالاسین جئنیفروپز
ایچینده سنوگی دن ناغیل لراولسون

اوشودوم اوشودوم آتا الینی
گوتورمه اوستومدن گونش دوغونجا
سوویوق ساعتلاری سوویوق گونلری
آییمدان ایلیمدن چکیب بوغونجا

یوزه، یوز محکمه قوراردیز سیزده
سیزین بالانیزی اولدورنده من
بیر ناغیل یوخومدان آییلتماسایدی
عذابسیز اولردیم راحتجا دونن.

اوندا اوشاغیدیم، اوندا خامیدیم
ایندی بیلدیکلریم عذابلاریمدیر
سیزی تانتیدیران من اوچون بوگون
ان یاخین دوسلاریم کیتابلاریمدیر.

اورینیزده وار، گوزونیزده وار
بالانیز اوستونده آغلاییردینیز،
یئنه انومیزدن کوسموردوز آجاق
یئنه ده انومیزه سیز گلیر دینیز.

اوز، اوزه گللیردیک حیاتمیزدا
سیزمنه نیفرتله باخمیردیز نییه؟
سیزین بالانیزی اولدوردویومدن
مندن اوشنمیردیز، قورخموردوز نییه؟

اوزومدن اوپوردوز باریشماق اوچون
هردن گوزونوزدن غصه یاغیردی
سیز آدام دنیل دیز، من آدامیدیم
سیزین آداملیغیز منی بوغوردو

محکمه قوراردیز یوزه، یوز سیزده
سیزین بالانیزی اولدورنده من
سیز آدام اولسایدیز ای قاریشقالار
دار آعاجلاریندان اوپردیم دونن .

روحومو سۆيله گۆروم، تاپتالادین دینجلدین؟!

دوز الیمدن یاپیشان یئرده قیچیمدان سورودون
ساری اینکسن! سودو وئرجک جالادین دینجلدین؟!
سن اوچون دالدادا من خالق قاپارکن سن اوجوز؟!
هرینتن قانجیغا قویروق بولادین دینجلدین؟!

توتمادین سۆزلرینی، بلکه یالان حیزلا گئدیر!
نه توپورموشدون ازلدن، یالادین دینجلدین؟!
دردینه اورتاغام اولده دنییب، سونرا گلیب
دردی درد اوستونه بیر بیر قالادین دینجلدین؟!

بیزی بوندان داها باغلاردنیه ایپ لر توخودوم
الیب اۆز بوینوما دالدان دولادین دینجلدین؟!

جامال

بو شعرین آدی زرنیشان ننه دی
زر نیشان ننه نین اوچ اوغلو واردی و اوچ
قیزی کی اوغوللار قوجاواختی ننه نی
چوله آتیلار و یئزنه لئربین بیری کی
ایناملیدی بو ننه نی آلدی قانادین آلتینا و یئزنین ائوینده
بو قوجا ننه دونیادان گئتدی
من بو اولاجاقی شعره چکدیم ، عبرت درس اولسون. بو شعر
زرنیشان ننه نین اولاجاغیدیر.

منآنا ییدیم آی سینیقچی بیلمدین دردیم ندی؟
یاتمیشام آرغین قیبرده دیل دوداغا دئیمدی
بئل بوکولدی دیش توکولدی اوگسوز اولدوم عاقبت
بیلمدیم سیرغام نه اولدو آلاهییم دای دوزمندی
سوز ائشیددیم من گلینئنن اوچ اوغولدان دونیادا
بو سیناگی یئزنه گوردو اوز بالام وای گورمندی
کیمسه بیلدی من نه چئکدیم؟ اوز چئویردیم شرمیدن؟
قیز ائوینده من اوتاندیم اورتو باشندان دوشمندی
ایختیاریم گئددی الدن چنلی گوردوم دال قبابق
آغلار اوددوم هرتیکئنی آغلاشانلار بیلمندی
یئزنمی گوردوم ایناملی دیندشی وارمی قیزیم
اونان الله راضی اولسون ایلقارینان دونمندی
فورصت الدن کوشدی گئتدی دای توکئندی بو چاخیر
تانری سیندیردی چاناغین قارغی ائتدی گئشمندی
من آنایدیم گوز ساراییم سالخیممدا یئددی قوش
اوچدولار قوشلار سارایدان دای قوناقدا گئلمندی
قارداشیم شانلی ایگیتدی سایقینق ائلرده بیز

بو اولاجاق یازدی سوپجو داورانیشلار سیلکندی
شاهد اولسون بو عجم شیشدی داماریم حوزنودان
آه چئکیب یومدوم گوزومو سیرغالاریم گورمندی
ائرته گل آچ قانادون اورتونو سن ویر قیراغا
اوتری گورمه منی گل دوداگی گوی دوداغا
کونلومین درمانیسان کیرپیکووی آتما طبیب
اولترم قاش آتاسان ال آپاراندان داراغا
بو گوزل صورتینی اورپکینن اوتمه گولوم
دورو سو پاریللییار آی اوزون آتار بولاغا
دیله توتما باخیشی اینجیتمه آرغین اسینی
آنی لار اونوتمایم آچ قانادون چئک قوجاغا
چاناغا چاخیر توکون یار منه گوی قورشاقدی
گوزلئربین چکیمی بنزر بیلوو لی بوزاغا
دونگه ده گئزمه منی دویونتو دیندیرمه دئلی
دوتساقا ده بیرمان اول ترلان کیمی باخ ائشاغا
عجم اوزگور یارانوب تانری دونرگه یارادوب
اولاجاقیمدا یازوب کوز آپارام من اوچاغا
آخار آخین آرازیمیز قوجالارا سلامیمیز
شهربارین زلیم خانین اولماقی ایفتخاریمیز
ائلچلی له ره گئلین له ره یانیخ کرم چالون دئیون
عشقی مقدس بیلئلر بودو بیزیم قراریمیز
اصل و نسب ایتیرمی یئن اولکئسین آباد ائلیئر
اوترگیدی بو دونیامیز اوته ک ده دی چیخاریمیز
آتماجالار تاپماجالار درده باخان درده سالان
قالوب سیزین باخیشیزا بودو بیزیم دونه ریمیز
آراز ناموس دور بیلئننه آرغین باخیر اوفکه له ره
آرغین اولوب پلمه کیمین دئمه هانی حصاریمیز
آجی اویود آلولانار آلفیش اولار گوز آختارار
کیم اولچمیوب امکلرین دوروب وئرئخ اودنجیمیز
عجم سوزون سوزه قاتوب پیتیکیزی بئله یازوب
دئییر اولاجاق اوغودا هارای چئکیر تیکینتیمیز
زولفیده وار مین ایشاره ساققالین چوخ اویناشی
ایشوه قاش گوزدن یارانوب کیمسه اولماز سیردشی
سیر اورئکده قالسا سیردی دامالایا هیجران چئکتر
شعربنی یاز قوی کوزه تندیرده گوردوم دیلدشی
یئل اسئن واختی باخون یاپراقلارین احوالینه
سونسیزا گولمه آماندیر هر گوزین وار بیر قاشی
دونیادا گوزلر دولوبدی قبریئر اینسان قازیب

"دیرلی شاعیرلریمیز جامال بی یئنی شعر یازان گنج
لریمیزدن دیر. اونون شعرلری چوخ قصورلی اولسا دا
اجتماعی و بدیعی مضمون باخیمیندان زنگیندیر. ایستر
دیم استادلاریمیزدان بیرری اونون یاردیمجیسی اولسون
و یولونا ایشیق توتسون. منسه اونون شعرلریندن بیرینی
اولدوغو کیمی وئردیم کی دقت چکمیش اولسون .
تلفون نمره سی بیزده دیر. ح.سوی تورک "

عباسقلی آقاپور سولغون

منیم

او قدر قار یاغیب کدر باشیما
قوروماز بولاخ وار گؤزوم ده منیم
داغدا ائییله ردی من چکن غمه
دوغوردان تاییم یوخ دؤزوم ده منیم

ایچیم ده اود سالان جهنم ناری
اریده بیلمه دیر باشیما قاری
اینجیت مز بیر کسی بیلیرم تاری
یقین کی گوناھلار اؤزوم ده منیم

آغریلار آغری بیر کنشدیک جه زامان
کنچمیشین آجی سی بال اولور هر آن
چتین، چتین له شیر، روزگار یامان
هنش باتمیر یامانا سؤزوم ده منیم

آرزومین شیرینی دومان دا قالدی
شن لیگی تر گیت دیم زامان دا قالدی
اینه می ایتیردیم سامان دا قالدی
تیکیل میر جیریل میش بئزیم ده منیم

آلنیم چنکدی سویوخ ال قارداشیمین قارداشی
گئل بیر یوللوغ ال چنکک بو چلی نین قورخوسو وار
یئل بوداقی اوینادیردی باخ چوبانین دیرماشی
گور عجم کیمسه گوروشدی یولدا کیمسه آزدیریب
دئمیوب هتج سوز اوزونئن اولمیوبدو اوزباشی
سوزلئری اورگشمیشم اوستاد زلیم خاننان بئله
خاطیره شیرین خیالیدی قورگینان سنن باقداشی

دئدیم آلاسه گل وئریم هر نه وئریسن منه سن
دردیمین درمانی یوخدی هی سوروشما نئجه سن
اود گئزیم تاپدی منی جان جیاریم درده دوشوب
کوزی محکوم ائلئمه دردی سالیسان کوزه سن
قانادیم یاندی گولوم سولدی اورنگیم یارادی
کیمی محکوم ائلیسیم دونیانی محکوم ائله سن
قان آخیر یاش یئرینه گوزدن آی آلاسه اولورئم
رحم ائله سنن اوزاقدیر گولی گولدن سئچه سن
کوشدی گئتدی ائویمین بلبل شیدا گولوشی
دایاقیم سیندی داراخ قالدی ائلیمده دییه سن
یئر گوی اوستونده یئریم یوخ بو نه ظلمتدی دئنن
قره گون بیلئمزدیم گورمئدیغیم گون گوره سن
عجم آرتیخ نه دئسین گوردی اورنک پارچالانیر
دئدییر آلاهدان اوزولمه پیچاغا سوز دئمه سن

باغبانیم بیلگینن چیخماز سینمنن باخماغون
عشقه سن مین طعنه ویردون اولدوز اولدون یاتمادون
مهرووه حیران قالوبدی آلاهیین مین بیر آدی
سئوگیلیم باخدون گوله گوردون تیکانی سایمادون
میوه لر گوردی گوزون عشقین آخیر آراز کیمی
آی یئر باخدی گونش باتدی یورولدون قاشمادون
داغکیمی دوردون اسئردون کورپو اولدون دیزلئره
کونلووی سیندیردیلار ائلدن تیکه نی آلمادون
چایلاغا یالوارمیشان سوسوز باغووا پای وئره
بورخولوب باغدا قیچون دوشدون یره قاش آتمادون
یورغون اولدون جیرانیم دئدون منه سنسن دایاق
غنچئلئر گوز آچدیلار آچدون قانادون قاشمادون
چوخ چتیننیک چکمیسین یازا عجم بو سوزلئری
بو ظارافاتی بئیندون بوزمدون اوز جایمادون

باسيلىماز اۋلومون
آردىيجا او بايراغين ...

قوسقوجا تورک بايراغي،
قىزىل-قىرمىزي سىنه داغي،
فلگين اونو يىتمز يئىلىتمه يه
قوسقوجا اوجاليقلار سردارينى ...

داها گئجدي ...

ساحيلدن اوزاقدا
باليقچى تىكنه سى ...
ترسىنه چئوريليپ سون لۇوبر آنى،
منىم اوزومده قهر اولوب
كولگين اينىلىتىسى .
اورك اينله دن قئيبين سسى
هر آدىمدا پىچىلداير :
داها گئجدي سئوينمك،
داها گئجدي هئيفسلنمك .

هر گون اوزومه خيلاف چىخير
تك-تك قىريلان اوميدلر،
سو اوزونده برق ووران
اۋلو باليقلار تك عوذور
قلىمىن قارانلىق ايچيله .
اوزوم دوستلارين آياقلاري آلتيندا
قاخاج اولموش بير باليىقچى تأسوفو ...

تازىنين يورغون اووقاتيندا
عۇمور لۇوحه سىنده تباشيرله چكىليب
منىم مشهور صورتيم،
يانيندا دا بو اوياري:
داها گئجدي گئجه لري اوزولمك،
داها گئجدي صاباحلاري اۋزله مك.

قلىم دن چىقاردىم هر يولداش يارى

دئدىم يانماسين لار اودوم دا بارى

سولغونام بىلىرم جهنم نارى

يانىپ كول اولاجاخ كۇزوم ده منيم

ديانت عوئمانلى دان شعرلر

نفسىمين قاتىلى
"اولو يولون سوکوتو" سىلسيله سىندن

اوجاليقلار سردارى

چاره سىزليگين باشى اوسته
قوسقوجا تورک بايراغي،
صورتيني گۇرونجه
آدامين سۇزو دىليند،
ديلى آغزىندا تىترر آل-قوماش كيمي.

دوشمىن غصبكار خىصلىتىنده
اسير-يئسىر قالان وطن تورپاغي
سردارينى بولار-بولماز
اوستونه يئريير

بیر یول سئچدیم

بیر یول سئچیب
یورودوم بیخیلا-دورا،
نه ایلکینده،
نه سونوندا
آیاقلاریم تانیمادی .
آیریلدیق کور-پئشمان،
من قالدیم اؤز سوچوما سیغینیب،
او گئتدی آجیمادان

بیر سؤز سئچدیم
آلنیمین قیریشی آراسیندان،
گۆزلریم هئچ تانیمادی
بیر اوخودوم-
دوعادی،
بیر اوخودوم-
آغیدی،

اونو اؤزومدن ساوایی
هئچ آنلایان اولمادی ...

بیه نیب سئچمه دن
بیر عؤمور یاشادیم،
نه آماجی،
نه آنیسی
هئچ یادیمدا قالمادی .

حیاتین دالانلاریندا

بیری بیخار اورگی سویوماز،
بیری آجیار گۆز یاشی جیخماز .
من نه زورلو،
نه بیچاریم،
حیاتین دالانلاریندا

هله جئت شانسسی ایزیندیم

بیر دوست اومید وئریب،
وعده سی تامامیندا
اؤزو ده یاندیردی هئچ آجیمادان .
باشقا بیرسی
صبرلی اول،
دئی-دئی
مزارا چینینده آپاردی
آما کیمسه بیلمه دی،
بئش آرشین بئز عوضینه
من مزارا بئله
آبریم بوکولوب،
ساغ-سالیم گئتمک اوچون
بوشونا وئیللله نیرم
حیاتین دالانلاریندا

آزادلیغین حاکیم اولدوغو یئر

کولگی گۆرنده اسمک،
اوچاگی گۆرنده اوچماق،
گمینگی گۆرنده اوزمک ...

بویلو بولودلارین آراسیلا،
اولو سولارین ایچیله
آنیدن قئیبه قاریشماق...
بیردن تننیمیش حالدا
قفلتن باش قالدیریپ،
نفه سیم کسلیلر کیمی
آزادلیغین حاکیم اولدوغو
بیر دوغما یئرده اویانماق...

یاشارکن اینانیپ،
اؤلورکن ساغ قالماغا اومودلانماق ...

هر زامان بولماق ايسته ديگيم،
هر دفعه هيتيرديگيم
جنتي قازانماق شانسىدى

گنجىكرسم اوچاغا،
گمىي،
گول-چيچه يه غرق اولان
بىر صحرادا اويانارسام
و سوسوزلوقدان

دوداقلاريندان دامان قاني يالايان
بىر دوه كاروانيني گورونجه
روحوم آتلاناجاق قوشولوب گئتمه يه...

بلكه ده

منيم ياشاماغا،
هاردان گليب
هارة گئتديگيمي آنلاماغا
حاقيم و صبريم چاتمايلاق،
ايره لي-گئري آراسيندا
دوشونمه يه ده ماجاليم اولمايلاق...
بىر ده دونيائين سينيرينا واراندا
بوراسي هارادير،
دئي،

سورماغا نه بىر كس،
نه ده زامانيم اولاق.

ايسماريش

دوست دوشممني،
ايشيق قارائليغي تانيمير،
اوجاق اوز توستوسونده بوغولور.
قارا طالعلي تورپاغين
اوغروندا شهيد اولانلا،
اونو مزارليغا چئوييره نين
فرقينده اولماديغي
بىر گونون اورتاميندايام.

بئزمه دن ياشاييب،
هامي كيمي اولدويونده
سني بىر موميا كيمي
اورگيمده ساخلاماغا چاليشديم
هئچ عاغليما گلمز
نه اوچون و هاردان گلميشم،
هاردا و كيمين قوللوغوندا
اوسانمادان داينميشام

بيلمه دن

صباح كيمينچون آچيلير،
اوجاغي كيم سؤندوروب گئديب
و سن اورگيمده نه ياپيرسان،
اوردا حيات وارمي يئنه...
بىر الوستو خبر گؤندر
اؤزوندن اؤنچ،
يا من وعده سيز اولوم،
يا گؤزلگيم بئزينجه...

اولو يولون سوكوتويام

من تانرينين لال ديليم،
هره بيلديگين آنلاير .
آغزيمدا سؤزوم قورويوب،
هره بىر ديلده اوخويور

صحرانين كور بولاغيام،
دوه لر اوفوروب ايچير
توركون واهيم سوراغيام،
سسيمده يووشانلار بيتير

اولو يولون سوكوتويام،
ايزيمدن فرياد بويلانير
ايتميش روحومون قولويام،
كؤلگمين كؤنلو آتلانير

اماموئردى سامانى (ایمان)

سورون

سورون حاق يوللارین آلاش، دیل اینسانا اصالت دیر
اصالت دن دۆنوب آزماق، هر اینسانا جهالت دیر
مَحک دیر دیلیراینسانا، عیاری اون لا پارالانمیش
شرف قاینالارین آسان، دیل ائللرچین شرافت دیر
ساری، آغ، چیل، قارا، قیرمیز، یاشیل، گۆی، بوز، اوزون، قیسا

اولو حاق تانری نین یوندام ، کامالیدان کرامت دیر
یونیسکو آنلادیب تورکو، ماراقلی دیل مقامیندا
ولی ایرانلی مکتبده ، تورکو یازسا ندامت دیر
تانى دونیا دیلین باخ گۆر. دیل اصلینده نه لر یازمیش
ده ده قور قود یازان دیلده، یازیپ یوزماق سعادت دیر
بو دیل دومرول تک آسلاندان، نه بابک قانلی قافلاندان
تیپه گۆزدن قیصاص آلمیش، بوساط لاردان امانت دیر
عرب یاغیلری ایلر ، توتوب آلمیشدیر ایرانی
تورکون آل قافلانی بابک ، عرب قیرماقدا بابت دیر
هسته سرده عرب باشین، کسب بَده تۆکوب لاشین
نچه مین یاغی لر باشین، کسب قیرماق جسارت دیر
"ستار" لا "باقر" آسلانیم، تبریزدن پارلاندان خانیم
دمیر قیناقلی قافلانیم ، لووخلانمیش صدارت دیر
ورقله « کسروی» لووحو، قاتیندا گۆر نه قاتلانمیش
روم قیصرین اسیر ائتمه ک، تورکلر چین شهامت دیر "نبی" لردن «
هجر» لردن، سۆز آچسام لووخلار توتماز
"جاویدان" تک آزلردن، بوی آتدیرسام شجاعت دیر
نه چین ایرانلی ایراندا، دیله دیلمانچ آختارسیین
یانکی دیله یازیپ یوزماق، یانکی لار چین شفاعت دیر
آنا لفظینده بیز یازماق، آنای لا تورکی آنلاشقاق
کیمین حاقی گندر الدن، گۆره ک کیم چین خیانت دیر
روسه موشریک دئییب زاهید، سۆزودرج اولموش عالمده
دیله بند اولماییب روس دا، بیلیب دیلر اصالت دیر
اویاق دیر آدری ائلر، دایاق دیر ایرانا ایلر
قیفیل لانسین نه چین دیلر، سه سی بوغماق عداوت دیر
بو شعریم باطیله ساندی، تورکه حامی اولان سیرداش
دئدی تورکه گوونمه چوخ، فارسی یازسان مهارت دیر
سوردیوخسا اولوبسان پان، دئدیم یوخ فارسا نئی چین پان
دیلمده وار گئنیش ایمکان ، مهارتدن عبارت دیر
دیل ایچره پان یارق اولسا، گره ک هر دیله پان اولسون
اوچونچو آنلاندان دیلده ، دئممه حؤکوم براعت دیر
تورکو یاغی سانان زاهید، چیخا کاش کینلی حالت دن
آتوم عصرینده اینسانلار، دیلین یازسا عدالت دیر
معیشت قیناغی یایدان، یامان اوخ سیچرادی تورکه
یاخیر هیجران ایله کۆنلون، ائله ایش قانلی آفت دیر
دیل آرزى سۆزلو «ستاریم»، شاعیریم ائله سَس یاریم
سۆز آچ دیلدن یئتیر هاردا، دیلی سئومک شرارت دیر
دیل استعماری دونیادا، زامانلاردیر کۆچون چاتمیش
عدالت شرط اولان یئرده، دیل آزدیر ماق حقارت دیر
شوجیلی ایلهامین آلام، کلئیر بورجو شان «بَده» دن
سه سین آسام صبالاردان، منیم چین آن بشارت دیر
"ایمان" دا آرزیلار حاقدان، برابر اولسون اینسانلار
خطا عدل ایله تاپدانسین، خطا چاشدان ایشارت دیر

مزاریمین داشی دیری،

یارامی گئندن تانیرام

هردنیر بویلا نیب گئری

دوستومو دوشمن بولورام

فارس دیلینی بیلرکن تورکجه سؤیلهدی

خواجه احمد یسوی (۱۱۶۶-۱۰۹۳)

خوشلامایدور عالیملر سیزنی آیتغان تورکی نی

عاریفلردین ائشیتسنگ آچار کۆنگیل مولکی نی

آیت، حدیث معناسی تورکی بولسا موافیق

معناسیغا یئتگنلر یئرگه قویار بۆرکی نی

قاضی، موفتی، موللار شریعت درگاهنی

عاریف عاشیق آلیبدور طریقتنی ارکی نی

عمل قیلغان عالیملر دینیمیزنی چیراغی

بوراق مینر محشرده اگر قویار بۆرکی نی

عمل قیلسا عالیملر دین و آیین یاروقی

کۆرسه بولور آلارنی رنگی رویی کۆرکی نی

عمل قیلماي "قال" علمین اوقوی بیلمی قالغانلار

آرقاسیغا کۆتورور قیرق ائشکنی یوکی نی

خواجه من دئپ لاف اورما اوشبو دونیا بی پایان

بیله من دئپ آیتما سن کۆنگوله گی چیرکی نی

رهنمادور خواجه احمد گولیستانی معرفت

سۆزلر سۆزی حقیقت آچار کۆنگول مولکی نی

میسکین ضعیف خواجه احمد یئتتی پوشتینگه رحمت

فارسی تیلینی بیلیبن خوب آیتادور تورکی نی

نسیمی ایرثی نین تدقیقی و نشری تاریخینه بیر نظر

NƏSİMİ İRSİNİN TƏDQİQİ VƏ NƏŞRİ TARİXİNƏ DAİR BİR NƏZƏR

PROF. QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

پروفیسور غضنفر پاشایئو

چاپ اولونموشدور. پروفیسور م. قولوزاده نین گوستردییی
کیمی، بو نشرلر نوقصانلاردان خالی اولمامیشدیر.
ان باشلیجاسی اودور کی، بو نشرلرده شاعیرین دیل
ایفاده خصوصیت لری دییشدیریلهرک
عوثمانلی لاشدیریلیمیشدیر.

اونلار بیوقرافیک کاراکتئر داشیمیش، تذکیره
سوییه سیندن یوخاری قالخا بیلهمیشلر. لاکین فواد
کوپرولودن باشلایاراق تورکیه ده تدقیقاتچی لار نسیمی
حاققیندا عئلمی فیکیر سویله مه یه باشلامیش، شاعیرین
بدیعی دیلی نین تاریخی اهمیتی حاققیندا ماراقلی
مولاحیظه لر ایره لی سورموشلر.

آکادئمیک ف. قاسیم زاده و پروفیسور م. قولوزاده نین
تدقیقاتلاریندان گورونور کی، تورک عالیم لری عابدولباقی
گول پینارلی، وصفی ماهیر قوجاتورک، ایراهیم اولغون،
حوسئن آیان و باشقالاری نسیمی یارادیجیلیغی نین
اوزوندن سونرا گلن شاعیرلره قووتلی تاثیریندن سوز
آچمیش، شاعیرین یارادیجیلیغی یوکسک
قییمت لندیرمیشلر. ماراقلی دیر کی، حوسئن آیان
نسیمی نین حیاتی، شخصییتی، اثرلری و تورکجه
دیوانی نین عئلمی-تنقیدی متینه داییر دوکتورلوق
دیسسرتاسیاسی یازمیشدیر.

ایبراهیم اولغونون ایسه شاعیرین تورکیه ده و باشقا
یئرلرده اولان، اوولر بیزه معلوم اولمایان ال یازما
نوسخه لریندن سوز آچماسی نسیمی شوناسلارا عوض سیز
خیدمت کیمی قییمت لندیریلمه لیدیر.

نسیمی ایرثی آوروپادا دا عالیم لری دیققت مرکزینده
اولموشدور. اونلارین آراسیندا تانیمیش شرق شوناس
عالیم لر، تورکولوق هاممئر-پورقشتال (آلمان)، تورکولوق
ا.ج. گیب (اینگیلیس)، تورکولوق آ.بومباجی (ایتالیان)،
ک.بوریل (آمریکالی) و باشقالاری واردير. اونلارین
اثرلرینده باشقا تورک دیلی خالقلارین کلاسیک لری ایله
یاناشی، نسیمی و فوضولی دن ده آیریجا بحث ائدیلیر.

آدی دونیانین اولمز صنعتکارلاری سیراسیندا شرفلی یئر
توتان، پوئزیامیزدا یئنی، چوخ علامتدار بیر دوورون
باشلانغیجی اولان، آذربایجان دیلینی ادبی-بدیعی دیل
سوییه سینده یوکسه لدن قودرتلی صنعتکار عیماالدین
نسیمی زنگین ایرث قویوب گتمیشدیر. شاعیرین دوغما
آذربایجان دیلینده و فارسجا دیوانلاری موجوددور. عئلم
عالمینه اونون خئیلی سایدا عربجه شئعیرلری ده
معلومدور. گومان کی، کافیر، دینسیز دامغاسی ایله
دامغالاندیغینا و ائدام ائدیلمیشینه گوره نسیمی نین
ایرثی نین تدقیقی و نشرینه اولوموندن چوخ-چوخ
سونرالار، ۱۹-جو عصرین اورتالاریندان باشلانمیشدیر.
شاعیرین اثرلری ایلک دفعه ۱۲۶۰ هجری ده (میلادی
۱۸۴۴) ایستانبولدا چاپ اولونموشدور. بو «دیوان» دا
شاعیرین آذربایجانجا یازدیغی ۲۶۵ مثنوی سی، قصیده و
قرلری، ۱۶۷ روباعی و تویوقلاری، عرب دیلینده ایکی
قرلی، فارسجا ۲۵ قزل و قصیده سی، بیر ترجیع بندی یئر
آلیر. شاعیرین اثرلری تورکیه ده سونرالار داها ایکی دفعه
۱۲۸۸ (۱۸۷۱ میلادی) و ۱۲۹۸ هجری (۱۸۸۰) ایللرینده

روس شرق شوناسلاری و. اسمیرنوو، آ. کریمسکی، ی. بئرتلس، ا. براقینسکی و باشقالاری دا نسیمی یارادیجیلیغینا داییر تدقیقاتلار آپارمیشلار.

نسیمی یارادیجیلیغیندان آذربایجاندا ایلك دفعه اساسلی شکیلده بحث ائدن ادبییات تاریخیمیزین تدقیقی و نشری ساحه سینده موستنا خیدمتلر گوسترن سالمان مومتاز اولموشدور. تدقیقاتچی ترتیب اتندیی «سئید عیماالدین نسیمی. اثرلری» کیتابینی ماراقلی گیریش مقاله سی ایله ۱۹۲۶-جی ایله چاپ اتدیرمیشدیر. سالمان مومتازین کیتابا یازدیغی گیریش مقاله سی آکتوالیغینی ایتیرمه دییندن سونرالار «آذربایجان ادبییاتینا داییر قایناقلار» کیتابینا (باکی، ۱۹۸۶، ص. ۱۴۴-۱۵۰) داخیل ائدیلمیشدیر.

اونو دا دئیک کی، سالمان مومتازین ترتیب اتندیی کیتاب شاعیرین ایستانبول «دیوان» نوسخه سیندن او قدر ده فرق لنمیر. بونونلا بئله، دئمه لیبیک کی، سالمان مومتاز کیتابا شاعیرین آذربایجانجا بیر قزلینی و فارسجا ۴۰-۱ یاخین شئعیرینی علاوه ائتمیش، ائله جه ده سون حرفلره اساسن دیوان قورماق عنعنه سیندن ایمتینا ائده رک شئعیرلری باشلانغیج حرفلر اساسیندا سیرالامیشدیر.

آز سونرا ح. آراسلی نین نسیمی یه حصر اتندیی «فداکار شاعیر» (باکی، ۱۹۴۲) آدلی کیچیک حجملی اثری، ایبیری ایل سونرا ایسه پروفئسور م. قولوزاده نین شاعیرین

رئسپوبلیکا ال یازمالار فوندوندا (ایندیکی ال یازمالار اینستیتوتو) ساخلانیلان باکی ال یازمالاری اساسیندا ترتیب اتندیی «نسیمی. سئچیلیمیش اثرلری» (باکی، ۱۹۶۲) کیتابی ایشیق اوزو گوردو. خالق شاعیری رسول رضا حلب شهرینده شاعیرین قبرینی زیارت اتدی و «جاهانا سیغما یان شاعیرین قریب مزاری»، «بویوک شاعیر حاققیندا قئیدلر» کیمی بو گون ده اهمیتی نی ایتیرمه یین مقاله لرله چیخیش اتدی. بونونلا بئله، دئمه لیبیک کی، نسیمی ایرثی نین موکمل اویره نیلمه سینه ۲۰-جی عصرین ۷۰-جی ایللریندن باشلانیمیشدیر. سوویئت دونمینده عنعنیه گوره گورکملی شخصیت لرین یوبلئ لری کئچیریلرکن اونلارین کیتابلاری و یارادیجیلیقلارینا داییر نئچه-نئچه تدقیقات اثرلری چاپ اولوناردی. بو ساحه ده عوموم میلی لیدئری میز حیدر علی یئو میشل سیز خیدمتلر گوستیریدی. خوشبختلیکدن نسیمی نین آنادان اولماسینین ۶۰۰ ایللیک یوبلئیی همین واختا تصادوف ائتمیشدی (حقیقتن ده شاعیره حصر اولونموش موحتشم بئینلخاق یوبلئ و عئلمی سئسسیا ۱۹۷۳-جو ایلین سئنتیابریندا باکی دا کئچیریلدی). اودور کی، شاعیرین اثرلری و حاققیندا سانباللی آراشدیرمالار چاپ اولونماغا باشلادی. حمید ممزاده نین ترتیبینده شاعیرین «فارس دیوانی» (باکی، ۱۹۷۲)، حمید آراسلی نین کیچیک حجملی «نسیمی» مونوقرافیاسی (باکی، ۱۹۷۲)، ائله جه ده آکادئمیکن ترتیب اتندیی ایری حجملی «نسیمی، سئچیلیمیش اثرلری» (باکی، ۱۹۷۳)، پروفئسور م. قولوزاده نین «بویوک ایدئاللار شاعیری» (باکی، ۱۹۷۳) مونوقرافیاسی، پروفئسور ج. قهرمانوون ترتیب اتندیی «نسیمی، منده سیغار ایکی جاهان» (باکی، ۱۹۷۳) و عرب الیفباسی ایله چاپ اتدیردی، هر جیلدی اوست-اوسته ۶۰۰ صحیفه دن چوخ اولان نسیمی اثرلرینین عئلمی-تنقیدی متنی نین اوچ جیلدلیبی (باکی، ۱۹۷۳)، موسکو وادا پروفئسور و. آسلانوون ترتیبی و گیریش مقاله سی ایله شاعیرین شئعیرلری پئتئر تمپئستین اینگیلیسجه

ترجمه‌سینده (باخ: عیما‌الدین نسیمی، پوئمس. م، ۱۹۷۳، ۱۱۲ ص) و سایر بئله‌لریندندیر.

آکادئمیک ح. آراسلی «عیما‌الدین نسیمی» اثرینده ایلک دفعه اولاراق شاعیرین حیات و فعالیتیندن گئیش سوز آچمیش، شاعیرین اولومونه تکجه دینی باخیشلارینا گوره دئیل، سیاسی باخیشلارینا گوره ده فتوا وئرلیدیینه ایشاره ائتمیشدیر. عالیم «نسیمی. سئچلمیش اثرلری» آدلی کیتابدا ایسه شاعیرین اثرلرینی آشایدکی باشلیقلارلا وئرمیشدیر: «قرلر»، «ایجتیماعی-فلسفی شئعیرلر»، «مؤستضادلار»، «الیف لام و ترس الیفبا»، «ترجیع‌بندلر»، «مثنوی‌لر»، «مولما»، «روباعی‌لر، توپوقلار» و «علاوه‌لر». بو کیتابدا ایلک دفعه اولاراق نسیمی یارادیجیلیغی ایله باغلی گئیش ایضاحلار (ص. ۶۴۲-۶۷۳) دا وئرلمیشدیر.

بونولا بئله، دئمهللیک کی، نسیمی نین حیات و یارادیجیلیغینا دایر ایلک موکمل عئلمی اثری پروفئسور م. قولوزاده یازمیشدیر. «بووک ایدئاللار شاعیری» آدلانان بو قییمتلی مونوقرافیا (ب، گنجلیک، ۱۹۷۳) بیر-بیریندن ماراقلی «نسیمی نین دوورو و حیاتی»، «نسیمی نین یارادیجیلیغی»، «نسیمی شئعیرینده بدیعی تصویر و ایفاده واسیطه‌لری»، «نسیمی شئعیرینین عنعنه‌لری»، «نسیمی ایرثی نین اویره‌نیلمه‌سی تاریخیندن» آدلی فصلیلره بولونموشدور. تدقیقاتچی اثرده ایلک دفعه اولاراق تاریخی فاکت‌لار، مأخذله، شاعیرین ال‌یازما نوسخه‌لرینده یئر آلان پوئزیا نومونه‌لرینه آرخالاراق او قناعتله گلمیشدیر کی، نسیمی آتئست دئیلدیر.

دئیلن لرله برابر، حقیقت نامینه قئید ائدک کی، پروفئسور ج. قهرمانوون نسیمی اثرلرینین عئلمی-تنقیدی متنینی احاطه ائدن اوچ جیلدلیی ان کامل اثر اولاراق بو گون بئله تدقیقاتچی لارین موراجیعت ائتدییه موعتبر منبع‌دیر. حتتا آکادئمیک ح. آراسلی نین «عیما‌الدین نسیمی. سئچلمیش اثرلری» آدلی ۶۷۶ صحیفه‌لیک کیتابی دا ج. قهرمانوون اوچ جیلدلیی اساسیندا ترتیب ائدلمیشدیر. ماراقلی دیر کی، ج. قهرمانوون نسیمی اثرلرینین عئلمی-تنقیدی متنینی حاضیرلاماغا گیریشمزدن اوول «نسیمی دیوانی نین لئکسیکاسی» آدلی موحتشم بیر اثری اورتایا

قویموش (ب، «عئلم»، ۱۹۷۰)، اثره یازدیغی گئیش موقدیمه‌ده شاعیرین لئکسیکاسینین سحیه‌وی خصوصیت‌لریندن، ایستیفاده ائدیلن ال‌یازمالارین اورفوقرافیا‌سیندان اطرافلی سوز آچمیش، شاعیرین دیوانی نین احاطه‌لی لوغتینی وئرمیشدیر.

بونولا بئله، پروفئسور ج. قهرمانوون ان بووک خیدمتی نسیمی نین اثرلرینین عئلمی-تنقیدی متنینی حاضیرلاماق اولوموشدور. بو فوندامنتال اثرین بیرینجی جیلدینده ج. قهرمانوون ۸۴ صحیفه‌دن عیبارت «عئلمی-تنقیدی متنین ترتیبینه دایر» آدلی گئیش مقاله یازمیش، عئلمی-تنقیدی متنی حاضیرلارکن شاعیرین دیوانی نین هانسی ال‌یازما نوسخه‌لریندن، ماترییال و منبع‌لردن بهره‌لندیینی قئید ائتمیشدیر. بورادا ائله‌جه ده شاعیرین اثرلرینین یازیلیش و اورفوقرافیا پرینسپ‌لریندن، ال‌یازمالارین تصویریندن، اثرلرین نشری تاریخیندن، لئکسیک خصوصیت‌لریندن بحث ائتمیشدیر. چکیمه‌دن دئییه بیلهریک کی، ج. قهرمانوون بو اثری نسیمی ایرثینی اویرنمک باخیمیندن ان ائعتبارلی منبع‌دیر.

بوندان سونرا دا نسیمی ایرثی نین تدقیقینه ماراق آزالمادی. آکادئمیک ضیا بونیاوو عرب دیلینده اولان منبع‌لره اساسن «نسیمی نین محکمه‌سی و قتلی» («ادبیات و اینجه‌صنعت» قرئت، ۱۹/۹/۱۹۸۰) آدلی ماراقلی یازی ایله چیخیش ائتدی. پروفئسور علیار صفرلی نسیمی نین حیات و یارادیجیلیغینا تدقیقات کاراکترلی چوخ گئیش مقاله یازدی (باخ: ع. صفرلی، خ. یوسفوو. قدیم و اورتا عصرلر آذربایجان ادبیاتی، باکی، ۱۹۸۲). ۱۹۸۵-جی ایلده نیظامی آدینا ادبیات اینستیتوتو «آذربایجان کلاسیک ادبیاتی کیتابخاناسی» نین ۲۰ جیلدلیی نین ۵-جی جیلدینی (باکی، ۱۹۸۵) نسیمی‌یه حصر ائتدی. ائله همین ایلده نسیمی اثرلری پروفئسور علیار صفرلی نین ترتیبینده «عیما‌الدین نسیمی. سئچلمیش اثرلری» آدی آلتیندا ایشیق اوزو گوردو. سوریالی تدقیقاتچی بکیر الناصیر عرب منبع‌لری اساسیندا شاعیرین حیات و یارادیجیلیغیندن بحث ائدن «عیما‌الدین نسیمی» آدلی

چوخ ماراقلی تدقیقاتلا چیخیش ائندی (باخ: «آذربایجان» ژورنالی، ن. ۹، ۱۹۸۷).

ع. بندراوغلونون ایراقدا اوزه چیخاردیغی، عئلم عالمینه معلوم اولمایان زنگین و موکمل دیوان نوسخهسی اوزه رینده بیرگه چالیشدیقدان سونرا او، ایراقدا (۱۹۷۳)، بیز ایسه باکی دا همین دیوان نوسخهسینی ترتیب ائده رک چاپینا ناییل اولدوق (باخ: «عیمالالدین نسیمی. ایراق دیوانی»، باکی، ۱۹۸۷). ع. بندراوغلو کیتابا جمعی ۹۵ شئیر داخل ائندیی حالدا، بیزیم ترتیب ائتدیییمیز کیتابا شاعیرین ۴۰۰-ه قدر آذربایجانجا یازدیغی شئیرلری یئر آلیر. دیوان نوسخه سینده کی شئیرلری ج. قهرمانوون اوچ جیلدلی و باشقا منبع لرله موقایسه ائده رک ۱۴ شئیرین نسیمی شوناسلیقدا معلوم اولمادیغینی اوزه چیخاردیق. بوندان باشقا، او دا معلوم اولدو کی، ج. قهرمانوون یالیز بیر ال یازماسیندا تصادوف ائدیلدییینه گوره موباحیثه لی، لاکین نسیمی یه عاید اولماسی ائحتیمال ائدیلن ۱۲۹ شئیرین ۶۸-ی عراق دیوان نوسخه سینده یئر آلیر. ائله جه ده شاعیرین ایراق دیوان نوسخه سینده بو و یا باشقا شئیرین ترکیبینه گئدن ۵۰-یه قدر بئته ده باشقا منبع لرده راست گلنیمیر.

سئویندیریجی حالدر کی، آذربایجاندا نسیمی یارادیجیلیغینا مارقا هئج واخت آزالمیر. نسیمی نین دلی (ج. قهرمانوو، ی. سئیدوو، ق. محمدی، ا. ممدوو، ق. ممدوو)، بدییی ایرثی (م. قولوزاده، س. شیخی، یئو)، فلسفی گوروشلری (ز. قولوزاده، ا. احمدوو)، یارادیجیلیغی نین دینی قایناق لاری (آ. قاسیموو) دیس سئرتاسییا لاری، پروفئسور ع. صفرلی، پروفئسور ر. علی یئو، آکادئمیک ب. نبی یئوین کیتاب لاری دئییلن لره اساسلی ثبوت دور. پروفئسور ع. صفرلی نین «عیمالالدین نسیمی. من بو جاهانا سیغمازام» (باکی، ۱۹۹۱) کیتابینا شاعیرین قزللری، مثنوی و توپوقلاری داخل ائدلمیشدیر. عالیم کیتابا ماراقلی گیریش مقاله سی یازمیش، چتین میصرا و بئیت لرین معناسینی ایضاح ائتمیش، سوزلوک وئرمیشدیر.

فیلولوگیا عئلم لری دوکتورو رحیم علی یئوین «نسیمی و کلاسسیک دینی اوسلوبون تشککولو» (باکی، ۲۰۰۶) کیتابی شاعیرین حیاتی و یارادیجیلیغینا باشقا راکورسدان باخماغا ایمکان وئریر.

نسیمی یارادیجیلیغینا حصر اولونان سون اثر هله لیک آکادئمیک بکیر نبی یئوین «نسیمی کلامی نین ایشیغیندا» (باکی، ۲۰۰۹) کیتابی دیر. کیتابدا سوریبایا سفریمیز زامانی (۱۰-۱۷ نوایر ۲۰۰۸-جی ایل) حلب شهرینده نسیمی یه حصر اولونموش ۱-جی بئینلخالق کونفرانسدا آکادئمیکین اوخودوغو معروضه سی، وطنه دوندوکدن سونرا سوریا خالق، اونون تاریخی، مدنیتی، ادبیاتی، عئلمی، تحصیل سیستمی باره ده متبوع اورقانلاردا چاپ ائتدیردییی مقاله لری و اووللر نسیمی یارادیجیلیغی ایله باغلی قلمه آلدیغی یازیلاری یئر آلیر.

یئری گلیمشکن، بیزیم «نسیمی حاققیندا آراشدیرمالار» کیتابییمیز دا آکادئمیک ب. نبی یئوین اونسوزو، رئاکتورلوغو و آ. م. ع. آ. نین موخبیر عوضوو علیار صفرلی نین رأیی ایله بو گونلرده ایشیق اوزو گوره جک.

آذربایجان ادبی-بدییی دلی و بدییی-فلسفی شئیرینین بانیسی، «تورک شئیری ایله ان اوول شوهرت تاپان» (لطیفی) نسیمی یه حصر اولونموش تدقیقاتلار اوزه رینده بئله موفصلل دایانماغیمیز ایکی مقاملا باغلی دیر. بیرنجیسی - سوریبادان گلن عالیم لریمیزی نسیمی ایله باغلی اولکه میزده آپاریلان تدقیقاتلار باره ده معلوماتلاندیرماق، ایکینجیسی ایسه نسیمی یارادیجیلیغی ایله مشغول اولماق ایسته یین گنج تدقیقاتچی لاری ایستقامت لندیرمک، گوسترمک کی، واختی یله پروفئسور م. قولوزاده نین قئید ائتدییی کیمی، ایستر ادبیات شوناسلیق، ایستر سه ده دیلچی لیک باخیمیندان شاعیرین پوئتی کاسی، صنعتکارلیق خصوصیت لری، فلسفه سی و بدییی یارادیجیلیغی نین ایستقامت لری، باشقا تورک دیللی شاعیرلره تأثیری، ادبی مکتبی و سایر ساحه لرده گوروله سی ایشلر چوخ دور.

Xudafərin

Türkçə - Farsca

EYLÜL-2018 – İL 15- SAY 167-ELMİ-ƏDƏBİ-KÜLTÜRƏL DƏRGİ

telegram.me@XUDAFERIN
WWW.KHUDAFARIN.IR

BÖYÜK TÜRKLƏR (SƏFƏVİLƏR)

